T.C.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ

ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ ANABİLİM DALI

MODERN DEVLET İNŞASI SÜRECİNDE TÜRKİYE ve İRAN'DA TOPRAK REFORMLARININ KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

İSTANBUL 2024

T.C.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ

ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ ANABİLİM DALI

MODERN DEVLET İNŞASI SÜRECİNDE TÜRKİYE ve İRAN'DA TOPRAK REFORMLARININ KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ALİ TAMAHKAR

TEZ DANIŞMANI

DOÇ. DR. MERAL BALCI

İSTANBUL 2024

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER……...I

ÖNSÖZ……...…IV

ÖZ…….....V

ABSTRACT…….....VI

GİRİŞ……1

BİRİNCİ BÖLÜM: KAVRAMSAL ve TEORİK ÇERÇEVE…….7

1.1. Toprağın Bölüşümü ve Reform Konusu…….7

1.2. 20. Yy'da Dünya'da Toprak Sorunu ve Toprak Reformunun Uygulandığı Yerler.....8

1.3. Halkçılık İlkesinin Türkiye'deki Toprak Reformuna Etkisi……...9

1.4. Cumhuriyet Yönetiminin Halkçılık ve Köycülük Düşüncesi……...11

1.5.Modernizm Kuramı ve İran'daki Toprak Reformu'na Etkisi…….12

İKİNCİ BÖLÜM: ERKEN DÖNEMDEKİ OSMANLI ve İRAN TOPRAK SİSTEMİ…….16

2.1. Osmanlı'daki Toprak Sistemi……...16

2.1.1. Cumhuriyet'in İlanı ve Tarımsal Dönüşümün Başlangıcı…….……18

2.1.2. Cumhuriyetin Tarım Politikaları ve İzmir İktisat Kongresi .....……22

2.2. İran'daki Toprak Sistemi …….……24

2.2.1. Pehlevi Döneminden Önce……...…….24

2.2.2. İran Meşrutiyeti Sonrası Toprak Reformu…….……25

2.2.3 Rıza Şah'ın İktidarı Dönemi (1926-1941) …….…...…….26

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: TOPRAK REFORMU İÇİN İRAN ve TÜRKİYE'DE YAPILAN GİRİŞİMLER…….30

3.1 Türkiye'de Toprak Reformu Meselesi……...30

3.1.1. 1929 Tarihli Doğu Bölgesinde Arazi Dağıtımı Kanunu…..…….30

3.1.2. Türkiye'de Toprak Meselesi ve Köycülüğe Dair Düşünceler.....31

3.1.3. Türk Basınının Toprak Sorununa Karşı Yaklaşımı…….....32

3.1.4. 1930'lardan İtibaren Cumhuriyet'in Toprak Kanununu Politikası…….....34

3.1.4.1. 1934 İskân Kanunu ve Toprak Konusu…….……..37

3.1.4.2. Birinci Köy ve Ziraat Kalkınma Kongresi …….39

3.1.5. Milli Şef Dönemi Tarım Politikaları ve Toprak Reformunun Kaldırılışı...41

3.2. İran'da Toprak Meselesi ve Sosyal Düzen……...43

3.2.1. İran'da AK Devrim Öncesi Özel Mülkiyet……...43

3.2.2. Devlet Kontrolündeki Topraklar……44

3.2.3. Vakıf Arazileri……...45

3.2.4. Hanedan Arazileri…….…….……....45

3.2.5. İran'da Toprak Reformu Öncesi Arazide Ortakçılık……..45

3.2.6. Musaddık Dönemindeki Toprak Reformu Çalışmaları…….....47

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM: TÜRKİYE ve İRAN'DAKİ TOPRAK REFORMLARINA KARŞI TEPKİLER……..…….52

4.1. 1945 Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu Üzerine TBMM'de Yapılan Görüşmeler……..52

4.1.1. Kamuoyunun ÇTK Hakkındaki Düşünceleri.....59

4.1.2. ÇTK'ya Karşı Mecliste Oluşan Muhalefet…….……...59

4.2. İran'da Toprak Reformuyla İlgili Şah'ın Görüşleri ve Reform Motivasyonu……..71

4.3. İran'daki Toprak Reformunda ABD'nin Rolü……..72

4.4. Toprak Reformuna Karşı Oluşan Muhalefet ve Eleştiriler……...72

4.5. İran'da Toprak Reformuna Neden İhtiyaç Duyuldu?.....74

4.6. 1959-62 Arasındaki Dönemde Yapılmak İstenen Toprak Reformu…..……....75

4.7. AK Devrim ve Toprak Reformu……...78

4.7.1. Reformun Sosyal Sonuçları…….……..81

4.7.1. Reformun Siyasi Sonuçları……83

SONUÇ……...84

KAYNAKÇA……..87

ÖNSÖZ

Modern dönemde ulus devletlerin inşasının başlamasıyla beraber, ülkelerde tebaadan vatandaşlık kavramına doğru bir geçiş başlamıştı. Modern devlet inşası sürecinde çoğu lider feodal dönemden kalma kurumları ekarte etmek amacıyla birçok yenilik getirmiştir. 29 Ekim 1923 tarihinde Mustafa Kemal Paşa (Atatürk'ün) liderliğinde ilan edilen cumhuriyette bunun bir örneği olmakla beraber, öte yandan İran'da Rıza Han'ın kendisini Şah ilan etmesiyle başlayan devrim ve reform süreci her iki ülke özelinde bazı benzerliklerin olduğunu göstermesi açısından kayda değerdir. Modern ulus devleti inşasında, her iki ülkede toplumun çoğunluğunu oluşturan köylü dikkate alınmış ve buna göre bir söylem üretilmeye çalışılmıştır. Ancak Türkiye'de bu söylem cumhuriyetin ilanıyla beraber Halkçılık ilkesi doğrultusunda şekillenmişse bile, diğer yandan İran'da bu söylemin hemen gelişmediğini belirtmemiz lazımdır. Teorik çerçevede ele aldığımız ikinci bölümde Türkiye ve İran'da yapılan toprak reformları yaklaşımlar farklı olduğu gibi teoride de birbirinden ayrılmakta olduğu yorumunda bulunmamız gerekmektedir. Çalışmanın birinci ve ikinci kısımları teorik ve kavramsal çerçeveye göre ele alınmıştır. İkinci bölümden itibaren toprak reformundan önceki dönem ele alınmış ve her iki ülke de reforma giden süreç ele alınmıştır. Üçüncü bölümde, 1945 ve 1963 yıllarında yapılan Türkiye ve İran'daki toprak reformlarından önceki dönemler ele alınmış ve yapılmak istenen reformlar irdelenmiştir. Son olarak, dördüncü bölümde Türkiye'de 1945 Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu olarak bilinen reformun çalışması ve İran'daysa da 1963 Ak Devrim olarak bilinen toprak reformu ele alınmıştır. Çalışmada, arşiv kaynaklarından, dönemin gazeteleri ve dergilerinden yararlanılmıştır. Ayrıca teorik kısımda daha önce konuyla ilgili çalışmalardan yararlanılmıştır. İran kısmında konuyla ilgili önemli gazete, makale, kitap ve tezlerden yararlanıldığı gibi Türkiye kısmındaysa aynı şekilde arşiv belgelerinden ve Türkiye Büyük Millet Meclis'i Zabıt Ceridelerinden yararlanılmıştır.

Bu çalışma boyunca desteğini, özverisini ve sabrını esirgemeyen sevgili danışmanım Doç. Dr. Meral Balcı'ya sonsuz teşekkürü bir borç bilirim. Bu çalışmada maddi ve manevi desteğini arkasına aldığım sevgili aileme özellikle de Gülsüm Dilek Tamahkar'a teşekkürlerimi sunarım. Bu tez de bana sonsuz desteklerini esirgemeyen arkadaşlarım, Burak Sarper Bayramoğlu ve Berkay Alpar Akkaya'ya da teşekkürleri bir borç bilirim.

Ali TAMAHKAR

İstanbul, 2024

ÖZET

Modern devlet inşası 20. Yüzyıldan itibaren birçok ülkeyi meşgul etmiştir. Türkiye'de 1923 yılında cumhuriyetin ilanı ve İran'da 1925 yılında Rıza Han'ın kendisini şah ilan etmesi her iki ülkenin özelinde değişimin başlangıcıydı. Her iki ülkede modern ulus devleti inşası için çeşitli reformlar yapmış ve uygulama alanı bulmuştu. Ancak yapılan devrim ve reformlara rağmen her iki ülke için büyük sorun olan kırsal kesimin kalkınma konusu çözümün başka bir yerde aranmasına neden olmuştu. Toprak reformu, 19. Yüzyılda gelir eşitsizliğinin yegâne sebebi olarak bilinmekteydi ve 20. Yüzyıldan itibaren Türkiye ve İran'da ana gündem maddesi haline gelmişti. Türkiye'de Mustafa Kemal Atatürk'ün liderliğinde başlayan devrimler, birçok açıdan modern devlet inşası için yapılsa da yapılmak istenen toprak reformu konusu TBMM'deki sert muhalefet yüzünden 1945 yılına kadar meclise gelememişti. İran'daki reform girişimi ise, 1963 yılındaki Şah'ın başlattığı Ak Devrim adlı büyük reform girişimine kadar başlatılamamış, büyük toprak sahipleri ve ulema tarafından sert bir şekilde eleştirilmişti.

Bu çalışmada her iki ülkenin toprak reformunda uyguladığı yaklaşımlar teorik çerçevede ele alınmış ve karşılaştırmalı analiz şeklinde ortaya konmuştur.

Anahtar Kelimeler: Modern Devlet İnşası, Toprak reformu, Halkçılık, Ak Devrim

ABSTRACT

Modern state-building has occupied many countries since the 20th century. The proclamation of the republic in Turkıye in 1923 and Reza Khan's declaration of himself as shah in Iran in 1925 were the beginning of change in both countries. In both countries, various reforms were made and implemented for the construction of a modern nation-state. However, despite the revolution and reforms, the development of the rural areas, which was a major problem for both countries, caused the solution to be sought elsewhere. Land reform was recognized as the sole cause of income inequality in the 19th century and became the main agenda item in Turkıye and Iran from the 20th century onwards. Although the revolutions in Turkıye, led by Mustafa Kemal Atatürk, were in many respects aimed at building a modern state, the issue of land reform did not come to parliament until 1945 due to strong opposition in the Turkish Grand National Assembly. The reform initiative in Iran, on the other hand, could not be initiated until the great reform initiative called the White Revolution initiated by the Shah in 1963 and was harshly criticized by large landowners and the ulema.

In this study, the approaches to land reform in both countries are discussed in a theoretical framework and presented in the form of a comparative analysis.

Keywords: Building of Modern State, Land Reform, Populism, White Revolution

GİRİŞ

20. yüzyıl'la beraber modern ulus devletin inşası sürecinde toprak reformu konusu birçok devleti meşgul etmiştir. Bu durumun sonucunda toprak sisteminde yapılacak değişikliklerle beraber nüfusun yoğun olarak yaşadığı kırsal kesimin kalkınması hedeflenmiştir. Bu reformun özelinde sanayileşmemiş toplumlarda toprak sisteminde yapılan değişikliklerle beraber köylülüğün kalkınması amaçlanmıştır.

1923 yılında cumhuriyetin ilanından 1930'lu ve 1940'lı yıllara kadar Türkiye ekonomisinin büyük kısmı tarım sektöründen oluşmaktaydı. İş gücünün çoğu, nüfusun yoğun olarak yaşadığı kırsal kesimde istihdam edilmişti. Dolayısıyla, yeni ilan edilen cumhuriyet yönetimi, nüfusun yoğun olarak yaşadığı kırsal kesimin kalkınmasını amaçlamak istediği yorumunda bulunmak gerekmektedir. İlhan Tekeli ve Selim İlkin, Cumhuriyetin, topraksız köylüyü topraklandırma hedefini aktarırken; yeni ilan edilen cumhuriyetin ülkenin kalkınmasıyla ilgili iki ana ilkesi olduğundan söz etmiştir. Bu ilkeler sırasıyla halkçılık ve pozitivistimdir. Halkçılık köklerini Makedonya'dan itibaren gelişen küçük toprak mülkiyetinin gelişmiş olduğu "Narodnik"çi bir siyasi görüşten almaktaydı. Bununla beraber yeni cumhuriyetin en önemli hedeflerinden biri olan köylünün "maişetini geliştirmek" anlayışı sonucunda küçük üreticiye dayandırmaktı. Bunun dışında Mustafa Kemal'in sürekli demeçlerinde vurguladığı üzere "Türkiye'nin sahibi hakikisi ve hakiki müstahsil olan köylüdür. O halde herkesten daha çok refah saadet ve servete müstahak elyak[1] olan köylüdür.[2]"

Ancak cumhuriyetin ilanıyla beraber ortaya çıkan atmosferde küçük üretici üzerine bir söylem geliştirildiyse de bu durumun teorik temel çerçevede değerlendirilmesi gerekir. İttihat ve Terakki dönemiyle ortaya çıkmaya başlayan burjuvazi, bürokrasi ve toprak sahipleri arasında cumhuriyetin ilanıyla beraber Feroz Ahmad'in deyimiyle gevşek bir ittifak ortaya çıkmıştı. Bu ittifakın sac ayaklarından biri olan toprak sahipleri devletin tarıma müdahale etme ihtimali karşısında endişe içindeydiler. 1930'lu yılların başından itibaren bu üçlü ittifakın merkezinde yer alan bürokrasinin toprak sahiplerine verilen tarıma müdahale edilemeyeceği yönündeki garantiyle toprak ağaları yatıştırılmıştı. Bununla birlikte, 1930'lu yıllardan itibaren gündeme gelmeye başlayan toprak reformu

[1] Bu söylevin orijinali için bkz.: TBMM Zabıt Ceridesi, Birinci İçtima c. 18, 01. 03. 1922, s. 5.
[2] İlhan Tekeli ve Selim İlkin, "Devletçilik Dönemi Tarım Politikaları: (Modernleşme Çabaları)", *Türkiye'de Tarımsal Yapıların Gelişimi 1923-1987* (28-29 Nisan 1987), Şevket Pamuk ve Zafer Toprak, Ankara 1988, s. 37-38.

konusu toprak sahipleri arasında devletin tarımsal sektöre müdahalesi olarak algılanmıştır.[3]

Bu kırılgan koalisyonun en büyük gücü olan bürokrasi ve toprak sahipleri arasındaki birliktelik 1930'lu yıllardan itibaren bozulmaya başlamıştı. Devletin, müdahaleci ekonomik politikaları sonucunda toprak sahipleri ve burjuvazi içinde Cumhuriyet Halk Partisi'ne (CHP) karşı bir söylem geliştiği görülmüştür. CHP'ye karşı gelişen bu tepki tezin III. bölümünden itibaren ele alınacaktır. Aslında CHP'nin 4. Parti Kongresinden itibaren toprağın dağıtımıyla ilgili programında çiftçiyi topraklandırma kanunun adı geçmeye başlamıştı. 1 Kasım 1937'de Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin (TBMM) Mustafa Kemal Atatürk, son meclis konuşmasında, tarımsal kalkınmadan bahsetmiş, toprak kanununun ciddi çalışmalar yoluyla iyice tahkik edildikten sonra bir an önce kanunun meclisten geçmesi gerektiğini açıkça belirtmişti.[4]

Toprağın işletilmesi mevzusunu bir yana koyarsak, konunun iyi bir şekilde irdelenmesi açısından bir dizi istatistiki veri paylaşmak da gerekir. Türkiye'nin 1940 yılında nüfusu 19 milyon civarındaydı ve ülke sınırları içindeki arazi toplamı 769.117 kilometrekareydi. Nüfus ile arazi orantılı bir şekilde bölündüğünde nüfusa yetecek kadar bir toprak düşmekteydi. 1940'lı yıllara baktığımızda Türkiye'de kilometrekare başına 23 kişi düşmekteydi. Bu basit hesaplama gösteriyor ki, ülkedeki nüfus iki katına çıksa bile kişi başına düşen toprak miktarı kilometrekarede en fazla iki katına çıkacaktı. 1945 yılında tahminlere göre Türkiye'de tarla ve bahçe arazisi haline dönüştürülecek toprakların miktarı 15 milyon hektar civarındaydı. Bu oran Türkiye'de bulunan bütün topraklara oranı yüzde 23.3'tür. Türkiye'deki arazinin geniş ve çeşitli olması tarım için ideal bir noktaya taşımaktadır. Ancak ülkedeki arazinin çeşitli yapıda olmasına rağmen, bundan ciddi bir verim alınamamıştır. Bu durumun başlıca nedenlerinden biri olan topraktaki mülkiyetin dengeli bir şekilde dağılmamış olmasıydı.[5]

Dönemin Cumhurbaşkanı İsmet İnönü bu durumun farkındaydı. İnönü, TBMM'nin 8. Devresinin 2. Yılı açılış konuşmasında toprak sorunuyla ilgili bir konuşma yapmıştı. Bu konuşmada İnönü, toprak kanunu çıktığı taktirde ülkede tarımsal kalkınmanın yaşanacağını belirtmiş. İleriki süreçte Tarım Bakanlığı sürece dahil olmuş

[3] Feroz Ahmet, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, çev. Yavuz Alogan, Kaynak Yayınları, İstanbul 2022 s. 79-94.
[4] Safiye Yelda Kaya, Land Use, Peasants and The Republic: Debates On Land Reform in Turkey, 1923-1945, Middle East Technical University, Eylül 2014 s. 6.
[5] Erdal İnce, *Türk Siyasi Yaşamında Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu,* Libra Kitapçılık ve Yayıncılık, İstanbul 2009, s. 41-42.

ve "Çiftçiyi Toprak Dağıtılması ve Çiftçi Ocakları Kurulması Hakkında Kanun Tasarısı" dönemin Tarım Bakanı Şevket Raşit Hatipoğlu tarafından TBMM'ye sunulmuştur.[6]

Öte yandan, kanun tasarısının görüşüldüğü yıllarda II. Dünya Savaşı'nın etkisiyle sosyal ortamda ciddi toplumsal problemler ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu sosyal ve ekonomik krizin sonucunda CHP, II. Dünya Savaşı yıllarından itibaren piyasa mekanizmalarını askıya alan bir dizi önlemler almıştır. Önde gelen önlemlerden olan Toprak Mahsulleri ve Varlık vergileri yoluyla savaş yılları boyunca tüccar sınıfının elde ettiği kazançlar törpülenmeye çalışılmıştır. II. Dünya Savaşı yıllarında yürürlüğe giren bu vergilerden ziyade tezin konusu olan "Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu olarak bilinen Türkiye'deki 1945 yılında gerçekleştirilmek istenen toprak reformu merkeze ele alınarak incelenmiştir. 11 Haziran 1945 tarihinde yürürlüğe koyulmak istenen ÇTK'na karşı CHP'nin içinde bulunan muhalifler harekete geçmiştir. CHP içinde bulunan toprak sahiplerinin yoğun tepkisini çeken bu kanun tasarısı sonucunda CHP'den kopuşları başlatmış ve Demokrat Partinin kurulması sürecini hızlandırmıştı.[7]

Sonuç olarak, 1945 Toprak Kanunu'yla birlikte CHP içindeki toprak sahipleri ve bürokratlar arasındaki birlikteliğin sonunu getiren sürecin başlangıcı olmuştur. Bu sürecin sonunda Türkiye'de CHP'ye karşı Adnan Menderes ve Celal Bayar'ın önderliğinde Demokrat Parti kurulmuştur. Bir diğer önemli konu, çalışmamızın başlığında geçen Toprak Reformu kelimesidir. Her iki ülkenin yakın tarihi için önemli bir konu olan toprak meselesi aslında bir kanun tasarısından çok bir sürecin devamı olmasıdır. Tezimizde örnek olay olarak seçtiğimiz Türkiye ve İran'da iktidara gelen yönetimler, kırsal kesimin kalkındırılması gerçekleştirmek istemiş ve reform girişimini modern ulus devletin bir uzantısı olarak görmüştür. Ancak her iki ülkede topraksız köylünün topraklandırılması amaçlanmasına rağmen her iki örnek olayın geçtiği ülkede toprak sahipleri bu sürece karşı ciddi bir muhalefet göstermişlerdir.

Bu tezin konusu olan İran'daki toprak reformuna gelince; İran'da toprak sorununun kökleri 1906 İran Meşrutiyet'ine kadar iner. Bu dönemle beraber İran Meşrutiyet Anayasasında farklı sosyal sınıflardan olan toprağın sahipleri ve kullanım hakkına sahip olanlar arasındaki ilişki düzenlenmiştir. İran Meşrutiyeti sonucu ilan edilen Kanun-ı Esasi'ye göre, bireyin mülkteki varlığı kutsal sayılmıştır. Buna ek olarak 16.

[6] Meral Balcı ve Yeşim Karadeniz, "1945 Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu Tartışmalarının Siyasetteki Muhalif Oluşuma Etkisi ve Demokrat Partinin Kuruluşu", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* 57. Sayı, (2018), s. 272- 273.
[7] Korkut Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi: 1908-2015,* İmge Kitabevi, Ankara 2022, s. 99-100.

maddeye göre, halkın taşınmazının ve mülkünün cebri olarak el koyulması yasaklanmıştır. Toprak mülkünde yapılan bu değişiklikler sonucunda Bir dizi komisyonlar kurulmuş ve bu komisyonlar toprak mülkiyeti ve toprağın idaresi yönünde çalışmalar yapmışlardır.[8]

Rıza Şah'ın iktidarıyla beraber devlet ve toplum arasındaki ilişkiyi modern devletin İran'da inşa edilmeye çalışıldığı bir süreç olarak değerlendirmek gerekir. İran'daki Rıza Şah'ın yönetimi boyunca geleneksel güç odakları olan toprak sahipleri, kabile liderleri ve dini önderlerin etkisinin azalmaya başladığı ve yerini merkezi devletin aldığı bir dönem olarak belirtmek gerekir. Fakat Rıza Şah döneminde toprak meselesinin İran yönetici zümresinin Türkiye'deki gibi değerlendirmediği tespitinde bulunmak gerekmektedir. İktidara geldikten sonra Rıza Şah, toprağın dağıtımı konusunu gündemden kaldırdığı ve reform düşüncesini bir komünist bir girişim olduğu görüşünde bulunmuştur.

19. yüzyılda İran'da halk, aşar vergisi adı altında ödediği vergiyi yerel beylere veya toprak sahiplerine ödemekteydi. 1926 Rıza Şahın iktidarıyla beraber bu durum değişim göstermeye başlamıştır. Artık İran'daki halk bir nevi ulus devleti içinde bulunan vatandaş olarak görülüyor ve vergisini doğrudan merkezi hükümete ödemeye başlamıştı.[9]

Rıza Şah'ın, İran'ı merkezileştirme politikaları sonucunda bürokrasi ve ordunun kontrolü sağlanmıştı. Bu kontrolün sonucunda Rıza Şah, en büyük düşmanlarından olan ulemayı, aşiret liderlerini kontrol altına almaya çalışmıştır. Ekonomik işleyiş ve kararlar başkent Tahran'dan alınmaktaydı. Büyük toprak sahiplerinin ekonomideki gücü kırılamadıysa da büyük toprak sahiplerinin elindeki topraklar kamulaştırma yoluyla Rıza Şah'ın elinde ve taraftarların elinde toplanmıştır. Bu kamulaştırmalar sonucunda Rıza Şah, İran'ın en büyük toprak sahibi olmuştu.[10]

1941 yılında İngiltere ve Sovyetler Birliği'nin İran'ı işgali sonucunda Rıza Şah tahttan çekilmek zorunda kalmıştı. Yerine Muhammed Rıza Pehlevi yeni Şah olmuştu. Genç Şahın iktidarının başında, sosyal tabakalar arasında huzursuzlukların olduğu bir döneme denk gelmekteydi. İran'da bulunan İngiliz ve Amerikalı temsilcilerin raporları İran'daki sosyal sınıflar arasındaki uçurumun derinliğine işaret etmiştir. Yabancı

[8] Ann K. S. Lampton, *Malek va Zarai dar Iran,* çev. Manuchehr Amiri, B.T.N.K., Tehran 1960, s. 331.
[9] Hadi Enayat, *Law, State, and Society in Modern Iran: Constitutionalism, Autocracy, and Legal Refoms 1906-1941*, Palgrave Macmillan, 2013 s. 115.
[10] René Theberge, "Iran: Ten Years After The "White Revolution", MERIP Reports, 1973, No. 18, s. 5.

gözlemcilerin Raporlarına göre, İran'daki kitlelerin huzursuzluğu tüccar ve toprak sahiplerinin sürekli zenginleşmesi birleşimi toplumun yapısını tehdit etmeye başlamıştır. Bir İngiliz temsilcisinin raporunda aktardığına göre, İran'daki durumun 1832 öncesi İngiltere'deki duruma benzediğini, parlamentonun ve kabinenin fiilen kontrolünün yerel beylerin elinde olduğu zenginin servet içinde yüzdüğünü ve zenginlerin dışındaki sınıfların fakirlikten mustarip olduğunu anlatmıştır.[11] İran'daki sosyal uçurumun hangi boyutta olduğunu yabancı gözlemcilerin raporlarında bile geçmesi, ülkedeki vaziyetin hangi boyutlarda olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Topraktaki bu eşitsizliğin yanına eklenen bu sosyal sınıflar arasındaki eşitsizlik sonucunda İran toplumunda Şah'a karşı ciddi bir tepki oluşmuştur. Şah, ileride Ak Devrim olarak adlandırılacak reform süreci sonucunda sosyal sınıflar arasındaki adaletsizliği Toprak Reformu yoluyla çözmeye çalışmıştır.

Bu sürecin başlangıcı olan 1960'lı yıllardan itibaren büyüyen eğitimli orta sınıf devlet kademelerine girmeye başlamıştı. Şah gibi, bu büyüyen teknokrat orta sınıfta İran'ın ekonomideki ilerlemesinde en büyük engel olarak yozlaşmış toprak sisteminde görmüşlerdi. Şah ve devlet kademelerinde yer almaya başlayan yeni teknokrat sınıfının görüşüne göre İran'da bir toprak reformu için önemli adımlar atılmalıydı. Bunun dışında 1950'li yılların başında görülen büyüme 1960'lı yıllarda yerini resesyona bırakması toprak sisteminde yapılacak değişimi tetikleyen bir diğer etken olduğu yorumunda bulunabiliriz.[12]

İran'daki toprak reformunun yapılma nedenlerini irdelediğimizde iç etkenlerin dışında, o dönemde İran'ın bir numaralı müttefiki olan ABD'nin Şah'a yaptığı baskıyı da eklememiz gerekmektedir. ABD, 1940'lı yıllardan itibaren İran'da toprak dağıtımının tekrardan yapılması yönünde Şah'a baskı yapmaktaydı. Bu iç ve dış baskıların sonucunda 6 Temmuz 1960 yılında ılımlı diyebileceğimiz bir Toprak Kanunu, Parlamento tarafından geçirilmiş ve Şah tarafından imzalanmıştır. Ancak İran'da çıkan toprak kanunun yeni seçilmiş John F. Kennedy hükümetini yeteri kadar tatmin etmemişti. Bunun üzerine Şah tarafından atanmış Ali Amini'nin reformcu kabinesi tarafından radikal bir toprak reformu kanunu hazırlanmıştır. Toprak dağıtımıyla ilgili kanun maddesi tekrardan düzenlenerek İran Meclisi ve Senatosu'nda toprağın tekrardan dağıtımıyla ilgili yasa geçmiş ve Şah

[11] Ervand Abrahamian*, Iran Between Two Revolutions,* Prınceton University Press, Prınceton, New Jersey, s. 172.
[12] Nikki R. Keddie, "The Iranian Village Before and After Land Reform", *Journal of Contemporary History*, (III), No. 3, (1968), s. 81.

tarafından tekrardan imzalanmıştır. İran'daki Toprak Reformunun uygulanması 1962-1971 yılları arasında Ak Devrim[13] olarak anılacak Şah'ın modernleşme çalışmalarının bir kısmını teşkil edecektir. [14] Toprağın dağıtımıyla ilgili uygulanacak reform hareketi başta ulema ve büyük toprak sahiplerin tepkisini çekmekteydi.

19. yüzyıldan itibaren az gelişmiş ülkelerde uygulanmaya çalışılan kırsal kesimin kalkınması ve daha eşit bir toprak sisteminin oluşturulması süreci birçok ülkeyi meşgul etmiştir. Bu ülkelerden olan Türkiye ve İran'daki toprak reformlarını Modern devlet inşası sürecinde değerlendirmek gerekir. Her iki ülkenin Toprak reformlarının uygulanma süreçlerinin karşılaştırmalı analiz şeklinde ele aldığımız bu çalışmada, Türkiye ve İran'ın toprak reformlarının teoride ve pratikte nasıl uygulandığı irdelenmesi amaçlanmıştır.

[13] https://www.britannica.com/topic/White-Revolution Erişim Tarihi: 18. 03. 2023.
[14] Mohammad Gholi Majd, "Small Landowners and Land Distribution in Iran 1962-71", *International Journal of Middle East Studies*, XXXII, (2000) , s. 125.

BİRİNCİ BÖLÜM: KAVRAMSAL ve TEORİK ÇERÇEVE

1.1. Toprağın Bölüşümü ve Reform Konusu

Toprak temel olarak üzerinde insanın yaşadığı yer tanımına uygun olarak kullanılmaktadır. Bunun haricinde, insanın ürün elde ettiği ve bu ürünü depolamak yoluyla artı ürün olarak sistemde işlediği bir olay olduğunu bahsetmemiz gerekmektedir. Bu tanım Henry George'un en önemli eserlerinden biri olan "our land and land policy" geçmektedir. Henry George, toprağın temel zenginlik kaynağı olduğunu ifade etmekte ve servetin dağılımında önemli bir unsur olduğu yorumunda bulunmaktadır.[15]

Öte yandan Toprak meselesi ve toprağın bölüşümü tarih boyunca birçok ülkenin başlıca sorunu olmakla birlikte, birçok düşünürün tartıştığı başlıca konulardan biri olmuştur. Aydınlanma dönemi filozoflarından biri olan J. J. Rousseau "İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı" adlı eserinde bu konuya değinmiştir. Rousseau'ya göre; arazinin işlenmesinin zorunlu sonucunda toprağın bölüşülmesine sıra gelmiş ve bunun sonucunda özel mülkiyet doğmuştur.[16]

Özel mülkiyetin ortaya çıkmasıyla beraber toprak en değerli taşınmaz ve en değerli uğraş alanı tarım olmuştur. Üreticiyle toprak sahipleri arasındaki ilişki birbirine bağlı iki tane farklı sarmaldan oluşmuştur. Feodal dönemle birlikte büyük arazi mülkiyetinin tipik biçimi Feodaller olarak adlandırılmıştır. Feodalizm büyük toprak sahiplerinin toprakta hakimiyetine dayanan bir mülkiyet sistemidir. Feodal toplum içinde üretim ilişkileri feodal beyin arazideki mülkiyet hakkı dolaysız üretici olan serfin topraktaki sınırlı mülkiyet ilişkisi içinde açıklanır.[17]

Öte yandan, Toprakta temel artı değer sağlayan, tarımsal üretimdir. Azgelişmiş tarımsal bir yapıda, üretim ilişkilerine bağlı olarak, işletmenin etrafında yer alan arazi sahibi ve işletmeci, üretici arasında oldukça karışık bir ilişki mevcut olmuştur. Hukuk, iktisat ve yönetim boyutları olan oldukça çok katmanlı bir yapıdır. Dolayısıyla bu yapının unsurları olan üretim ilişkileri oldukça önem arz etmektedir. Tarımın çok katmanlı ve üreticiyle, mülk sahibi arasında oluşan ilişkiyi oldukça girift bir hale getirmektedir.[18]

---

[15] Henry George, *Our Land and Land Policy,* Albert R. Mann Library, New York 1911, s. 75.
[16] J.-J. Rousseau, *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı,* çev. Rasih Nuri İleri, Say Yayınları, İstanbul 2015, s. 147.
[17] Cahit Aydemir ve Sema Yılmaz Genç, "Orta Çağ'ın Sosyal Ekonomik Düzeni: Feodalizm", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi* 10(36), 226-241
[18] Korkut Boratav, *Tarımsal Yapılar ve Kapitalizm,* İmge Kitabevi, Ankara 2004, s. 29-31.

Henry George, zenginliği artı üründen ziyade iş gücü olarak lanse etmektedir. George, ayrıca emek olmadan değiş tokuş olarak yapılan artı ürün ve mülkün bir öneminin olmadığından bahsetmektedir. Bununla beraber, George, verimli toprakla beraber kıt olduğunun altını çizmektedir. Arazinin kıt olmadığı ayrıyeten doğal olarak oldukça bol olduğunu ancak en fazla nüfusa sahip ülkede bile insanların rahatını karşılayamayabileceğini belirtilmektedir. Toprak ancak sabit bir nicel bir unsur olan azalmayan aynı zamanda artmayan bir fenomendir. Ancak bazı durumlarda monopolize etme yoluyla toprağın dağılımında kıt bir duruma gelebilmektedir. Toprağın değerinin, arazi sahibine ait olan mülkü işletmesi için emekçiye verdiği ve bu da mülk sahibine güç verdiğini yazmaktadır.[19]

1.2. 20. Yy'da Dünya'da Toprak Sorunu ve Toprak Reformunun Uygulandığı Yerler

20. yüzyıla gelindiğinde üçüncü dünya ülkelerinin çoğu, toprak reformunu tarımsal üretimin artışı ve kırsaldaki fakirliğin azalışı olarak görmüştür. Buna ek olarak, devlet adamları kırsal bölgedeki koşulların iyileşmesiyle köylerden şehirlere göçün duracağını ummuştur. 20. yüzyılda toprağın tekrardan dağıtımı konusu Uzakdoğu'da Çin'den Tayvan'a, Latin Amerika'da Peru ve Meksika'da olmak üzere birçok ülkeyi meşgul etmiştir.[20]

Toprak reformunun 20. yüzyılın ortalarında ele alındığı bir diğer ülke de Mısır'dır. 1952 yılında iktidara gelen cunta Mısır'daki toprak sorununu çözmek amacıyla toprağın tekrardan dağıtımıyla ilgili bir reform çalışması yapmıştır. Büyük toprak sahiplerinin elinde toplanan topraklar bu toprak sahiplerine büyük bir güç veriyordu. Bu gücü kırmak amacıyla yapılan reform sonucunda 650.000 dönüm reform kanunundan etkilenmiştir.[21]

Ancak toprak sorununun yanında toprak reformunun uygulanışında birtakım zorlukların olduğu aşikardır. Reformu etkileyen birinci faktör toprağın verimi konusuydu. Bu reformun uygulandığı Çin ve Tayvan gibi kısmen toprağın verimsiz olduğu yerlerin yanında toprak veriminin yüksek olduğu Peru ve Meksika örnek olarak verilebilir.

[19] Henry George, *Our Land and Land Policy* Albert R. Mann Library, New York 1911, s. 75-78
[20] Karl Ove Moene, "Poverty and Landownership", *The American Economic Review*, LXXXII, (1992), s. 52
[21] Behçet Kemal Yeşil Bursa, "Agrarian Reform in Middle East (1945-1960)", *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, XIII, (2019), s. 341-342.

Dolayısıyla nüfusa göre arazi oranının ve şehir alanlarında işgücü talebinin, toprağın yeniden dağıtımının ekonomik ve sosyal etkisini güçlü bir şekilde etkilediği görülmüştür. Reformun bir diğer sorunu uygulamada yaşanan sorunlardır. Her ne kadar Toprağın tekrardan dağıtımı büyük toprak sahiplerinden topraksız köylülere bir paylaştırma öngördüyse de bunun pratiğinin genelde büyük toprak sahiplerinden küçük toprak sahiplerinin eline geçen bir servet söz konusuydu.[22]

Toprak ve mülkiyet ilişkisinin bir diğer önemli noktası toprak sahibi ve ortakçı ilişkisidir. Korkut Boratav bu terimi yarı feodal bir yapı olarak adlandırmıştır. 20. yüzyılda yer yer bu yapının dünyada Afrika'nın kuzeyinde ve Etiyopya'da, Yakın Doğu'da Hint Yarımadasında ve bazı Güneydoğu Asya ülkelerinde, son olarak devrim öncesi Çin ve Latin Amerika ülkelerinde yaygın olmuştur. 20. yüzyılda yapılan toprak reformlarıyla beraber bu yarı feodal yapının kaldırıldığı kısmen bile olsa söylenebilir.[23]

Toprak meselesi üçüncü dünya ülkelerinin yanında, İtalya gibi nispeten sanayileşmiş ülkelerin gündemini de meşgul etmiştir. İtalya örneğine bakacak olursak 1950 yılında İtalya'da kabul edilen toprak reformu tasarısı sonucunda İtalya'da çiftçiler, reformun uygulandığı bölgelerde kurulacak kooperatiflere ortak olmak ve bu ortaklığı 20 yıl boyunca sürdürmek zorundaydılar.[24]

1.3. Halkçılık İlkesinin Türkiye'deki Toprak Reformuna Etkisi

Türkçeye Arapçadan geçmiş olan halk kelimesi, kalabalık insan topluluğu anlamına gelmektedir.[25] Halkçılıksa Türk Dil Kurumu (TDK) sözlüğünde "Bireyler arasında hiçbir hak ayrılığı görmeme, topluluk içinde hiçbir ayrıcalık kabul etmeme görüş ve tutumu; popülizm" ifade edilmektedir.[26]

Halkçılık düşüncesi, Atatürk'ün 23 Nisan 1920'de TBMM açıldığından beri en değer verdiği ilkelerden biri olmuştu. Mustafa Kemal, halkçılık ilkesini belirtirken Türkiye'de o dönem için en önemli unsur olan köylünün refahı ve kalkınmasını hedeflemişti. Ancak Kurtuluş Savaşı yıllarında köylünün en çok dert ettiği toprak konusu

[22] Karl Ove Moene, a.g.m. s. 53.
[23] Korkut Boratav, *Tarımsal Yapılar ve Kapitalizm*, İmge Kitabevi, Ankara 2004, s. 37.
[24] Ziya Gökalp Mülayim, *Toprak Reformu ve Kooperatifleşme*, Tekin Yayınevi, İstanbul 1976, s. 19.
[25] https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/halkcilik-ilkesi/ Erişim Tarihi: 12.03.2024.
[26] https://sozluk.gov.tr/ Erişim Tarihi: 12.03.2024.

gündeme gelememişti. Ancak bu durum cumhuriyetin ilanıyla beraber değişme göstermiştir.

Türkiye'ye halkçılık düşüncesi Osmanlı dönemine kadar uzanmaktadır. Osmanlı'da II. Meşrutiyetin ilanıyla beraber birçok aydın Balkanlardaki ve Rusya'daki Narodnik hareketinden oldukça etkilenmiştir. Narodnik hareketi halka doğru sloganıyla hareket etmiş ve Rusya'daki serfliğin kaldırılmasıyla tarımsal sistemin dönüşmesi için uğraşmıştır. Öte yandan Osmanlı'nın son zamanında gündeme gelmeye başlayan bu ideoloji Kurtuluş Savaşı'nın ardından Türkiye cumhuriyetiyle beraber vücut bulmuştur.[27]

1920 yılında Mustafa Kemal Paşa (Atatürk), meclise bir program sunmuştu. Bu programın başlığında "Halkçılık Programı" yazmaktaydı. Bu program 24 Nisan'da bu programın ilkeleri oluşmaktaydı. Kanun tasarısı haline gelen bu düşüncede "Egemenlik Kayıtsız Şartsız Milletindir" ibaresi kullanılmaktaydı. Halkçılığın ilk adımı olan bu yasa tasarısında Teşkilat-i Esasi Kanunu olarak yürürlüğe girmişti. Bu yeni sistem Sosyalist bir rejim olmadığı gibi Berkes'in ifadesiyle bu ne İslami bir rejimin başlangıcı ne de solidarist bir düşünceye sahip bir sistemdi.[28]

1908'den itibaren Türk siyasi hayatında gün yüzüne çıkan Halkçılık, Doğan Avcıoğlu'na göre de Kurtuluş savaşı yıllarından itibaren ilk mecliste daha taraftar bulmaya başlamıştı. Birinci mecliste tartışılmaya başlanan hükümet sisteminde de aynı şekilde o dönem yeni kurulmuş olan Sovyetlere benzer bir şura sistemi getirilmesi yönündeki düşünceler eleştirilmiştir. Öte yandan İzmir İktisat Kongresi'nde de çiftçilerden oluşan temsilciler tamamen büyük toprak sahiplerinden oluşmaktaydı. Dolayısıyla eşit temsil hakkı 1923 yılında uygulanamadığı gibi halkçılıkla ilgili olarak yapılmak istenen toprak reformu konusu ciddi bir eleştiri almıştı. Özetle, halkçılık istenildiği gibi cumhuriyetin ilanıyla beraber uygulanamadığı ifadesini kullanmak mümkün görünmektedir.[29]

6 Aralık 1922 yılındaysa Mustafa Kemal Paşa, gazetecilere verdiği demeçte aklında geçen siyasi partinin ilk fikirlerini vermiştir. Mustafa Kemal Paşa'ya göre, inkılabı devralacak parti tam bağımsızlığı, sınıflar arasında farklılığı yok sayan bir halkçılık anlayışını benimsemeli ayrıyeten bu halkçılıkta devlet halkın ihtiyaçlarını karşılamalıydı. 6 ilke olarak yer alacak Kemalizm tamamen sınıflar arasındaki farklılığı

[27] Zafer Toprak, "Osmanlı Narodnikleri: Halka Doğru Gidenler" *Toplum ve Bilim*, sayı 24, 1984, s. 69-81.
[28] Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2022, s. 503-504.
[29] Doğan Avcıoğlu, *Türkiye'nin Düzeni: Dün-Bugün-Yarın*, Tekin Yayınevi, Birinci Kitap, İstanbul 1990, s.356-358.

reddetmekteydi. Bu ilkeler 1927 ve 1931 yıllarında parti tüzüğüne girmiş ve 1937 yılında da 1924 Anayasasına girmişti. [30]

1935 yılında CHP parti programında yer alan halkçılıkta hiçbir gruba ve sınıfa ayrıcalık tanınmadığından bahsedilmekteydi. Ayrıca, bu ayrılığın olmaması dışında Türk köylüsüyle ilgili önemli satırlar mevcuttu. Köylünün gelişimiyle ilgili kısımlarda küçük mülk sahibi çiftçilere kredi açılması ve mülk sahibi yapılması konusu gündeme alınmıştı. Türkiye'de iş bölümü arasında bir harmoniden bahsedilmektedir. Son olarak programda geçen " her Türk çiftçisini yeter toprak sahibi yapmak" sloganı halkçılığın bir uzantısı saymak oldukça mümkün görünmektedir. Bunun dışında gerekli yasaların çıkarılması konusu gündeme alınmıştı. Sonuç olarak Türkiye'de toprak reformu ciddi oranda devlet nezdinde konuşulmaya başlanmıştı.[31]

Diğer yandan, devlet nezdinde başlayan bu konuşmalar dışında, kamuoyunda da bu konu konuşulmaya başlanmıştı. Örneğin, İsmail Hüsrev, Kadro dergisinde yer alan köşesinde konuyla ilgili birçok yazı kaleme almıştır. Bu yazılardan biri olan Kadro'nun 28. sayısında "Türk Köylüsü Topraklandırılmalı ama nasıl?" adlı çalışmaydı. İsmail Hüsrev dünyadaki köylüyü topraklandırma girişimlerini sosyalist reform ve halkçı reform şeklinde olmak üzere iki kısma ayırma gereği duymuştur. Sosyalist reformun, köylüyü topraklandırmak yerine topraksızlaştırdığı ve ferdi mülkiyetteki hakkına zarar verdiğini belirtmiştir. Öte yandan Cumhuriyetin benimsemesi gereken halkçılık yoluyla yapılacak toprak reformunda her bireyin toprağına sahip çıkacağı bir girişim olacaktır yorumunda bulunan İsmail Hüsrev, T.C. devletinin reformda benimsemesi gereken yolu detaylıca anlatmıştır. Türk inkılabını halkçı bir devrim olarak kabul edildiğini ve dolayısıyla toprak reformunun halkçı bir yolla başlatılması gerektiğini kanaat getirmiştir.[32]

1.4. Cumhuriyet Yönetiminin Halkçılık ve Köycülük Düşüncesi

Mustafa Kemal Paşa (Atatürk), 1 Mart 1922 TBMM'nin açılış konuşmasında kürsüde köy ve köylü üzerine bir konuşma yapmıştır: *"Türkiye'nin sahibi hakikisi ve efendisi, hakiki müstahsil olan köylüdür. Ve o halde, herkesten daha çok refah, saadet ve servete müstahak ve elyak olan köylüdür."* Konuşmanın devamında Mustafa Kemal Paşa,

[30] Suna Kili, *Atatürk Devrimi: Bir Çağdaşlaşma Modeli*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2000 , s.190-191.
[31] 1935 CHP Programı Ankara Ulus Basımevi Ankara 1935, s. 1-31.
[32] İsmail Hüsrev, (21 Eylül 1933), "Türk Köylüsü Bir Toprak Reformu Bekliyor", Kadro Sayı: 21, s. 4.

toplumun bir çiftçi toplumu olduğunu dolayısıyla yapılacak her sonucun çiftçinin çıkarını etkileyeceğini belirtmiştir. Geçmişten örnekler veren Mustafa Kemal Atatürk, eski hükümet kanunlarının çiftçiyi koruyamadığını belirtmiş ve çiftçinin zirai bilgisinin yetersiz olduğunu vurgulamıştır.[33]

Mustafa Kemal Atatürk'ün 1 Kasım 1937'de TBMM'de yaptığı son konuşma birçok açıdan köylü ve toprak konusuyla ilgili birçok işaret ettiği yorumunda bulunabiliriz. Atatürk, Türkiye ekonomisinin temelinin tarım olduğunu belirtmiş ve köylere kadar giden bir kalkınma programının hazırlandığını şöyle ifade etmiştir:

"Bir defa memlekette topraksız çiftçi bırakılmamalıdır. Bundan daha önemli olanı ise, bir çiftçi ailesini geçindirebilen toprağın hiçbir suretle bölünemez bir mahiyet alması. Büyük çiftçi ve çiftlik sahiplerinin işletebilecekleri arazi genişliği arazinin bulunduğu memleket bölgelerinin nüfus kesafetine göre toprak verim derecesine göre sınırlamak gerek lazımdır.[34] "

Atatürk'ün son meclis konuşması ve 1922 yılında yaptığı konuşma arasında birçok paralellikler vardır. Atatürk, Halkçılığı oluştururken merkeze köyü ve köylüyü almıştır.

1.5. Modernizm Kuramı ve İran'daki Toprak Reformuna Etkisi

Modernizasyon ya da Modernleşme Türkçeye Fransızca "modernisation" kelimesinden gelen TDK 'unda karşılığı çağdaşlaşma anlamına gelmektedir.[35] II. Dünya Savaşının ardından ABD ve Sovyetler Birliği arasında başlayan Soğuk Savaş nedeniyle Amerikalı sosyologlar ve ekonomistler bu iki süper güç arasında güç mücadelesinin askeri alan yerine ekonomik ve ideolojileri arasında olacağını öne sürmüşlerdir. Dolayısıyla Walt Whitman Rostov başını çektiği bu grubun düşünceleri 1952 yılında gerçekleşen Kore Savaşından sonra artık komünist tehlikenin Batı Dünyası yerine Üçüncü Dünya Ülkeleri için bir tehdit unsuru olduğu yönünde şekillenmiştir. Özetle Amerika Birleşik Devlet'li (ABD) düşünürler, Kapitalizm ve Komünizmin arasında rekabetin askeri alandan ziyade

[33] T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Birinci İçtima c. 18, 01. 03. 1922 s. 5.
[34] T.B.M.M Zabıt Ceridesi, Üçüncü İçtima c. 20, 1.11.1937 s. 4.
[35] https://sozluk.gov.tr/, Erişim Tarihi: 12.03.2024.

ekonomik temelli olacağı ifade etmişler ve özellikle üçüncü dünyada uygulama alanı bulacak bir kuram geliştirmişlerdir.[36]

Ekonomist Walt Whitman Rostov *Gelişme Nazariyesi* adlı kitabında, Toprak Reformu konusunu da ele almış ve irdelemiştir. Modernizm Kuramı'nın mimarlarından olan Walt Whitman Rostov'da toprak reformu yoluyla gerçekleştirilecek kalkınma modelinin üçüncü dünya ülkelerini geliştireceğini iddia etmiştir. Rostov bu iddiasına örnek olaraksa, Meji dönemi Japonya ve Çarlık Rusya'da kamulaştırılan toprakların endüstriye aktarıldığını ifade etmiştir. Rostov bu örnekte toprak reformları yoluyla eski büyük toprak sahipleri tarafından endüstriyel sermayeye yatırım yapılabileceğinin mümkün olduğunu vurgulamıştır.[37]

Rostov'un gelişmemiş ülkeler için üzerinde önemle durduğu toprak reformunun uygulanması meselesinin iyi bir şekilde ele alınması gerekmektedir. Modernizm kuramında modern öncesi dönemle özdeşleşmiş çiftçilik Rostov'a göre toprak reformu vasıtasıyla çözülmesi mümkündür. Bir diğer önemli noktaysa 1961 yılında Kennedy hükümetinin Modernizm kuramını müttefiklerine deklare etmiş olmasıdır. Kennedy hükümeti Latin Amerika'da olduğu gibi İran'da da komünist tehlikenin önüne geçmek istemiştir. Dolayısıyla ABD, Modernizmin öngördüğü toprak reformunun bu ülkelerde yapılması için uğraşmıştır.[38] Modernizm Kuramı, Rostov'un belirttiği üzere endüstriyel üretimin arttığı ve tarımsal üretimden ayrıldığı bir sistem ön görmüştü. İran'da Şah'ın uygulamak istediği toprak reformuna baktığımızda tarımsal üretiminin artmasından ziyade toprak reformu yoluyla İran'ın endüstriyel büyümesi gerçekleşecek ve sonuç olarak İran modernleşecekti. Ancak Şah'ın buradaki motivasyonu toprağı elinde tutan elitlerin gücünü kırma amacı olmuştur. Öte yandan, İran'da yeni ortaya çıkmaya başlayan teknokratlarında toprak reformu ve tarımsal üretimin önemi konusunda pek bir bilgileri yoktu.

Bu kuramın geliştirilmesiyle beraber Soğuk Savaş döneminde Üçüncü Dünya Ülkelerinden olan Tayvan, Endonezya ve Güney Kore'den ABD'ye ekonomistler ve mühendisler gönderilmiş ve Amerika'da çeşitli üniversiteler Rockefeller Vakfı'nın bursuyla finans konusunda eğitim almışlardır. Burada dikkat edilmesi gereken noktaysa

[36] Nils Gilman, *Mandarins of Future: Modernization Theory in Cold War America,* The Johns Hopkins University Press, Maryland 2003, s. 44.
[37] W.W. Rostov, *Gelişme Nazariyesi: Gayrı- Komünist Manifesto*, Nebioğlu Yayınevi, İstanbul 1991, s. 16.
[38] David R. Collier (2013) "To Prevent a Revolution: John F. Kennedy and the Promotion of Democracy in Iran", Diplomacy & Statecraft, 24:3, s. 464.

ABD'nin motivasyonudur. ABD, bu gibi projeler yoluyla Modernizm kuramına sempati duyan bir elit sınıfı oluşturmak istemiş ve sonuç olarak bu konuda başarıya ulaşmıştır.

ABD'li kalkınmacı düşüncenin önde gelen düşünürleri İran'da Musaddık sonrası oluşan istikrarsız ortamı tekrardan stabil hale getirmek adına İran'a ekonomi alanında yardımcı olmaktaydılar. İkinci Kalkınma Planı (1955-62) yılları arasında İran'da uygulanmaya başlanmıştı. Kalkınmacı modelin İran'ın gelişimin için ilk amacı bozulan ekonomiyi iyileştirmekti. İran'ın ikinci kalkınma planında ABD'den bilgi ve teknik destek alınmıştı. Ayrıca, İran teknik destekten ve cömert fonlardan yararlanmak için yönetime Batı'da eğitim almış eğitimli teknokratları başa getirmeye başlamıştı. Son olarak, İran'ın kalkınma planları doğrudan Eisenhower ekonomik yardım stratejisine uygun bir partnerdi.[39]

İran 1961 Temmuz ayında ciddi bir ekonomik krize girmişti. Bunun nedenlerine baktığımızda aşırı derecede artan ekonomik sorunlar ve ABD yardımının gecikmesi şeklinde sıralanabilir. Bunun yanı sıra, Eisenhower Hükümeti İran için ekonomik yardım paketini onaylamıştı. İran'ın ilk mali yılı olan 1960 yılında Uluslararası Para Fonu (İMF) tarafından sağlanan ekonomik yardım paketi İran için onaylanmıştı. Diğer yandan, Kalkınma Kredi Fonu İran içinde 26.2 milyon değerinde bir fon hazırlanmıştı. Sonuç olarak Kalkınmacı ve Modernizasyon modeline göre İran ekonomisinin ayağa kalkması planlanmıştı.[40]

Ancak Kennedy hükümetinin baskıları sonucu İran'da dönemin Başbakanı Ali Amini bu reform tasarısının uygulanması yönünde ikna olmuştu. Diğer yandan Amini kabinesinde Tarım Bakanı olarak bulunan Hassan Arsanjan bu reform tasarısının uygulanması yönünde oldukça istekliydi. Bu reform tasarısının ilk olarak Kamu topraklarının değerlendirilip topraksız çiftçilere verilmesi şeklinde başlamıştı.[41]

Amini hükümetinin reform paketiyle, daha sonraki yıllarda uygulama alanı bulacak olan Şah'ın Ak Devriminde birçok benzerlikler mevuttu. Ancak bu benzerliklere rağmen Kennedy hükümetinin zorunlu olarak İran'da Amini hükümetine uygulatmak

[39] Gregory Brew, "Economic Expertise and Rural İmprovement in Iran 1948-63", Georgetown University, Rockefeller Archieve Center Research Reports s. 2-3
[40] Michael J. Willcocks, *a.g.t*., s. 78-9.
[41] David R. Collier (2013) "To Prevent a Revolution: John F. Kennedy and the Promotion of Democracy in Iran", *Diplomacy & Statecraft,* 24:3, 464

istediği reform programında İran'da ilk defa toprak reformu konusu özelliklede Şah'ın iktidarda olduğu bir zamanda gündeme gelmişti.

İKİNCİ BÖLÜM: ERKEN DÖNEMDEKİ OSMANLI VE İRAN TOPRAK SİSTEMİ

2.1. Osmanlı'daki Toprak Sistemi

Türkiye'deki toprak sistemini iyi anlamak için Osmanlı'daki toprak sisteminin köklerine inmek gerekir. Klasik Osmanlı toprak sisteminin irdeleneceği bu kısımda 1945 yılında gerçekleştirilmek istenen toprak kanunundan önceki kısım olan Osmanlı'da toprak mülkiyet ve devlet ilişkisi ve son olarak tımar sistemi irdelenecektir. İlk Müslüman devletlerinde, toplumun tüm sınıfları ve servetin tüm kaynağı hükümdarın gücünü korumak ve desteklemek amacı içinde görülmüştür. Dolayısıyla, tüm ekonomik ve siyasi aktiviteler devlet tarafından bu amacı gerçekleştirmek amacıyla düzenlenmiştir. Nüfus kabaca iki gruba ayrılmıştır. Yönetenlerin teşkil ettiği ilk grup genel olarak hükümdarın bir nevi temsilcisidir. İkincisi reaya denilen yönetilenler şeklinde bir ayrım söz konusudur. Devletin yegâne amacı bu iki sınıf arasındaki, sosyal düzeni korumak ve toplumsal ahengi sağlamaktı.[42] Osmanlı klasik döneminde kapital birikiminin 16. yüzyıldan itibaren başladığı İnalcık'ın çalışmalarından anlaşılmaktadır. Ancak Osmanlı klasik döneminde reaya sınıfında tarımsal arazinin yaygın ticaretini ve mülk genişletme hareketlerini görmemiz mümkün değildir. 14. yüzyılda Avrupa'da olduğu gibi Osmanlı'da bir köylü sınıfı diyebileceğimiz bir sınıf söz konusu olmamıştır.[43]

Klasik Osmanlı toprak sisteminde arazi, miri, mülk ve vakıf olmak üzere üçe ayrılmıştır. Miri topraklar sultana ait olmakla beraber inisiyatifi doğrultusunda devlet görevlilerine verdiği, ekilebilir arazilerin yaklaşık yüzde 80'nini oluşturur. Vakıf ve mülk toprakları özel mülk oldukları halde devletin sıkı kontrolü altında olmuştur.[44]

Osmanlı İmparatorluğu'nda Miri topraklar kendi içinde tapulu ve mukataalı arazi olmak üzere iki kısma ayrılmaktaydı. Tapulu araziler genel olarak toprağın kullanımında babadan oğula geçen ancak hibe, vakf ve satılamayan topraklardı. Bu araziler tamamen küçük çiftçi ailelerinden oluşmaktaydı. Miri Mukaatalı arazi ise farklı bir toprak sistemini oluşturmaktaydı. Tapu bedeli olmadan belli şahıslara kira karşılığında verilen

[42] Halil İnalcık, "Capital Formation in the Ottoman Empire", *The Journal of Economic History*, XXIX (1969), s. 97.
[43] Şerif Mardin, *Türk Modernleşmesi, İletişim Yayınları, İstanbul* 2020, s. 67.
[44] Kemal H Karpat, Studies on Ottoman Social and Political History Selected Articles And Essays, Koninklijke Brill NV, Leiden, The Netherland 2002, s. 14.

topraklara denmekteydi. Mukaata toprakta devlet ve kişi arasında yapılan bir mukavele yoluyla toprak şahıslara kiralanmaktaydı.[45]

Osmanlı İmparatorluğu'nda miri arazi, reayanın tasarrufunda olan arazinin aslında kullanım hakkının (rakabenin) devlete ait olmasıydı. Devletin klasik dönemde fetihler yoluyla ele geçirdiği toprakları başarı gösteren devlet adamlarına kullanım hakkını vermiştir. Miri arazi ilk defa Kanuni Sultan Süleyman döneminde kanunlaştırılmıştır. Tımar sahibinin köylü sınıfından aldığı öşür ve haraci vergiler yoluyla köylü sınıfının üretimini denetlemiş ve sonuç olarak toprağın kullanım hakkına sahip olan köylüyü bir nevi toprakta kiracı konumuna getirmiştir. Miri toprakların ortaya çıkmasıyla beraber Tımar sistemi de ortaya çıkmıştır.[46]

Mülk ve vakıf toprakları bu durumda şahsi mülk şeklinde görüldükleri gibi Ömer Lütfi Barkan şu yorumda bulunur; "toprağın rakabesi[47] , miri topraklarda olduğu gibi devletin elinde bulunmaktadır". Mülk ve vakıf araziler Osmanlı'nın klasik döneminden itibaren sahibine toprağın sahibi olma hakkını tanımakla birlikte genel olarak arazinin kullanımında sınırlı haklar verilmiştir.[48]

Osmanlı klasik döneminden itibaren uygulanan tımar sistemi, taşrada yerel beylerin ortaya çıkmasına engel olmuştur. Ancak tımar rejiminin bozulmaya başlaması sonucu sipahiler merkezden görülmedik imtiyazlar koparmaya çalışmışlardır. Osmanlı klasik döneminde devleti yönetenler ve reaya sınıfının olması nedeniyle merkezden kopuk derebeyler sınıfı ortaya çıkmamıştır. Bu ara sınıfların Osmanlı İmparatorluğu'nda olmamasını Montesquieu Doğu Despotizminin bir unsuru olarak görmüştür.[49]

Ancak "doğu despotizmi" kavramını kullanırken dikkat etmek gerekir. Birçok kişinin hemfikir olduğu üzere, Osmanlı toprak sistemi başta Gayrı Müslim denilen tebaa için bir cazibe merkezi olmuştur. Osmanlı'da bu cazibe merkezi olmasını Mustafa Akdağ "Osmanlı Müesseleri Hakkında Notlar" adlı çalışmasında irdelemiştir. Osmanlı hakimiyetinin Hristiyan tebaa için bir hukuk "yeni rejimin içtimaî bir inkılâp ve insanlara hürriyet ile hukuk müsavatı getiren bir hükümet tarzı olması sebebine dayanmakta idi"

[45] Halil İnalcık, " Köy, Köylülük ve İmparatorluk" V. Miiletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi, M.0. Türkiyat Araştırma ve Uygulama Merkezi, İstanbul, Ağustos 1989. Tebliğler. Ankara: Türk Tarih Kurumu 1990, 1-11, s. 4-5.
[46] Halil Cin, "Osmanlı Toprak Hukukunda, Miri Arazinin Hukuk Rejimi ve Bu Arazinin TMK Karşısındaki Durumu", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 1965- 1966, Cilt 22-23, Sayı 1-4, s. 745-798.
[47] Bkz.: Halit Çalış, TDV İslâm Ansiklopedisi. Erişim Tarihi: 27.04.2023 https://islamansiklopedisi.org.tr/rakabe
[48] Ömer Lütfi Barkan, *Türkiye'de Toprak Meselesi*, Gözlem Yayınları, İstanbu 1980, s. 153.
[49] Şerif Mardin, *Türk Modernleşmesi,* İletişim Yayınları, İstanbul 2020, s. 109-110.

yorumunda bulunmuştur. Türk toprak rejiminin yerli halka cazip gelmesini üç nedene bağlayan Akdağ; Topraklar sadece devlet ile kişi arasında bir ilişki olacağı için ara sınıflar diyebileceğimiz derebeylerin çıkmamasına sebep olmuştur. İkincisi, halk keyfi vergilerden kurtulmuş ve bunun sonucunda devletin belirlediği vergileri ödemek durumunda kalmışlardı. Son olarak devlet merkezden atadığı bağımsız hakimler(kadılar) yoluyla Müslüman veya Gayr-ı Müslim fark etmeksizin, halka adilane bir şekilde davranmıştır. Derebey sınıfındaki keyfi angarya ve yargılamaların olduğu bir sistem, Osmanlı toprak rejiminde olduğunu söyleyemeyiz.[50]

Fakat, 17. yüzyılın sonundan itibaren Osmanlı toprak sisteminde yavaş yavaş bir değişiklik söz konusudur. Merkezin güçlü olmadığı, yerel memurların ekonomik ve siyasi güçleri vergi toplama yoluyla artması mümkün olmuştu. Devletin yeni ortaya attığı vergi toplama projesi büyük bir hüsrana neden oldu. Klasik dönemdeki tımar sisteminin işlevsiz bir duruma gelmesiyle birlikte iltizam sistemi devreye girmişti.

İltizam sistemi, bölgenin ileri gelenleri tarafından devlete nakit ödemeyi teklif etme yoluyla o bölgenin vergi toplama haklarını alırdı. Mültezimler vergi toplama haklarıyla beraber bölgelerinde yarı resmi bir idari yönetim kurmuşlardı. Dolayısıyla tarımsal artı ürünün vergi yoluyla toplanması sonucu mültezimler bölgelerinde siyasi güç elde etmeye başlamışlardı. 18. yüzyılla beraber Ayan denilen bir sınıf ortaya çıkmaya başlamıştı. Bu şahıslar taşradaki merkezlerde devletin yarı resmi otoritesini temsil ettikleri gibi tarımsal artı ürüne vergi toplamak yoluyla el koymuşlardır.[51]

18. yüzyılın sonuna doğru tımar ve zeamet sistemi Nizam-ı Cedit sisteminin mali kaynağı haline gelmiştir. İltizam usulüyle bozulan miri toprak rejimi dolayısıyla Osmanlı toprak rejiminin tekrardan düzenlenmesine neden olacaktı. Ayanların taşrada güç kazanması sonucu devlet ayanlarla uzlaşma yoluna gidecekti.[52]

Tanzimatla beraber toprak sisteminde bir dizi değişiklikler yapılmıştır. 1839 Osmanlı tımar sisteminin orta kısmı olan ve geliri 20.000 ile 100.000 arasında değişen zeamet yöntemi yürürlükten kaldırılmıştır. Tanzimatla gelen can, mal güvenliğini sağlayan bir toprak kanunu çalışması hazırlanmak istenmişse de bu girişim küçük çaplı olmuştur. Fakat Tanzimatla beraber diğer alanlarda olduğu gibi toprak hukukunda da yeni

[50] Mustafa Akdağ, "Osmanlı Müesseseleri Hakkında Notlar", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi- DTCF Dergisi*, C.131 (1955), 131, s. 37.
[51] Çağlar Keyder, *Türkiye'de Devlet ve Toplumsal Sınıflar*, İletişim Yayınları, İstanbul 2019, s. 24-25.
[52] Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2022, s. 108.

esaslar belirlenmeye çalışıldı. "Arazi Kanunname-i Hümayunu" adlı çıkan kanun sonucunda özel mülkiyet ve tapu sistemine geçilmiştir.[53]

2.1.1. Cumhuriyet'in İlanı ve Tarımsal Dönüşümün Başlangıcı

Cumhuriyetin ilanı sonucunda Türkiye'nin yeni rejimi cumhuriyet olmuştu. Cumhuriyet yönetiminin amaçlarından biri köylüyü kalkındırmaktı. Bu nedenle, Türkiye Cumhuriyeti kırsal kesimin kalkınmasına öncülük vermeye çalışmıştır. Bu kısımda Türkiye'nin cumhuriyet sonrası uygulamak istediği tarım politikaları değerlendirilecektir. Cumhuriyetin nüfusun çoğunluğu kırsal kesimde yaşamakta ve gelir kaynaklarının büyük bir kısmı tarımsal üretimden elde edilmekteydi.

Kurtuluş Savaşı'nın ardından ilan edilen Cumhuriyet'le beraber yeni devletin hedefi devrimci ve halkçı bir ideolojiyi benimsemek olmuştu. Ancak Cumhuriyet'in faal nüfusunun yüzde 82 tarımsal üretimle meşgul ve milli gelirinin yüzde 70'den fazlası zirai üretimden elde edilen gelirden oluşmaktaydı. Ülke milli gelirin ihracat kısmının yüzde 93'ü tarımsal üretim yoluyla elde etmekteydi. Dolayısıyla bu istatistiki veriler Türkiye ekonomisinin tarıma bağlı bir ekonomi olduğunu göstermesi yönünde önemlidir. Dolayısıyla kırsal kesimi kapsayan bir ekonomik kalkınma modeli olmadan Türkiye Cumhuriyeti'nin ekonomik kalkınması Ömer Lütfi Barkan'ın deyimiyle her türlü esastan mahrum kalacaktır. Barkan, Türkiye'de Toprak Meselesi adlı çalışmasında ekonomik varlığımızın temeli ve milli davalarımızın başı olarak görülen toprak meselesine şu yorumda bulunmuştur; " istihsal ve nakil vasıtalarının kifayetsizliği, bilgisizlik, iklim şartları ve toprak darlığı gibi teknik, ekonomik ve doğal sebeplerin yanında, toprağın mal edilmesi ve toprağın kullanım sistemindeki gerçekleşen uygunsuzluklar ve toprak münasebetlerindeki düzensizlikler nedeniyle sosyal ve hukuki eksiklikler dolayısıyla Türkiye çiftçisini doyuracak durumda değildir."[54] Barkan'ın bu tespiti aslında şu noktada önemlidir: Toprak meselesinin aslında Osmanlı'dan itibaren Anadolu'da bir sorun olmaya başladığı ve yeni ilan edilen Cumhuriyetle beraber bu sorunun gün yüzüne çıktığıydı. Yeni ilan edilen Cumhuriyet'in benimsediği halkçılık ideolojisiyle beraber nüfusunun büyük çoğunluğu kırsal kesimde yaşayan halkın refahını kalkındırmak birincil öncelik taşımaktaydı.

[53] Erdal İnce, *Türk Siyasal Yaşamında Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu*, Libra Kitapçılık ve Yayıncılık, İstanbul 2009, s. 30.
[54] Ömer Lütfi Barkan, *Türkiye'de Toprak Meselesi Toplu Eserler*, Gözlem Yayınları, İstanbul 1980, s. 449-450.

Diğer yandan Osmanlı İmparatorluğu döneminden itibaren kapitalist sisteme eklenmeye başlayan kentlerin yanında, Anadolu kırsal kesimi cumhuriyetin ilanından sonra bile hala kapitalist sisteme eklenememişti. Dolayısıyla Cumhuriyet'in ilk yıllarında kırsal kesimin kapitalistleşmesini gerektirmeyecek bir durum söz konusuydu. İlhan Tekeli kırsal kesim ve şehir arasındaki ilişkiyi şu sözlerle anlatır; "Türkiye Cumhuriyeti'nin ulus-devlet yapısı piyasa mekanizması içinde sanayileşen bir ülkenin Pazar bütünlüğünü sağlarken oluşturduğu ulus bilincine dayanmaz. Bir imparatorluğun parçalanması sırasında ortaya çıkmış, ulus bilinci büyük ölçüde yeniden inşa edilecek bir ulus-devlettir. Ulus devlet siyasal olarak kurulmuş olmasına rağmen, toplumsal bilinç düzeyinde yeniden oluşturulacaktır.[55]

Yeni ilan edilen Cumhuriyet'in durumuyla ilgili bir diğer önemli tespiti Suna Kili "Atatürk Devrimi: Bir Çağdaşlaşma Modeli" adlı eserinde ifade etmiştir. Kili'ye göre, kırsal nüfus parçalı ve dağınık bir şekilde olduğu gibi yukarıda değindiğimiz üzere kırsalın ekonomisi kapalıdır. Kırsal nüfus üretimde yer almakta ve kırsal bölgedeki nüfusun yüzde 14 sıtma, yüzde 72'si frengi hastalığıyla karşı karşıyaydı.[56] Dolayısıyla, Cumhuriyet'in miras aldığı kırsal kesim kısacası bu durumdaydı. Nüfus yapısı dışında Türkiye Cumhuriyeti'nin savaş sonrası ekonomisine de değinmek gerekir.

Kurtuluş Savaşı'nın ardından Türkiye ekonomisi iş gücü açısından kötü bir durumdaydı. Bunun sonucunda tarımda çalışan iş gücünün yaklaşık yüzde 20'si bir azalma mevcuttu. Ancak tarımdaki bu işgücünün azalmasının yanında Batı Anadolu'da yarım milyon Rum çiftçisi tarımsal ekilebilir arazilerini terk etmesi de bir diğer etken olmaktaydı. Diğer Yandan Türkiye ve Yunanistan arasında gerçekleştirilen Nüfus mübadelesiyle beraber 200.00 yakın Rum köylüsü de Anadolu'dan gitmişti. Karadeniz bölgesi ve Ege bölgesinin yanında tarımsal üretimin yoğun olduğu Çukurova bölgesindeki Ermeni çiftçilerin tehcirden sonra bölgeyi terk etmeleri sonucunda bu verimli toprakların Türk toprak sahiplerinin ve çiftçisinin eline geçmeye başlamıştı. Savaş öncesi dönemde Türkiye'de tarımsal üretimdeki ihracatın çoğu Rumların elindeydi. Kurtuluş Savaşı ve Mübadele sonrası Çağlar Keyder'in deyimiyle iş gücü konusunda bir açık oluşmuştu. Bu açığı kapatmak isteyen Türkiye, Yunanistan ve diğer yerlerden gelen muhacirler yoluyla ülkede azalan işgücünü telafi etmeye çalışmıştır.[57]

[55] Sinan Yıldırmaz, *Türkiye'de Köylülüğün Sosyal Tarihi (1945-1960),* İletişim Yayınları, İstanbul 2021, s. 80-81.
[56] Suna Kili, *Atatürk Devrimi: Bir Çağdaşlaşma Modeli,* Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2000 , s. 89.
[57] Çağlar Keyder, *a.g.e.,* s. 117-119.

1927 yılında yapılmış bir araştırmaya göre Türkiye Cumhuriyet'indeki ekilebilir toprakların yüzde 5'i kadarı kullanım halinde olduğu belirtilmiştir. Hatta Aydın ve Adana gibi tarımsal verimin yoğun olduğu illerde bile, ekilebilir tarımsal arazinin oranının genel olarak tarım yapılan araziden yüksek olduğunu eklemek gerekir. Ekilebilir arazinin yoğun olmasına rağmen, insan gücünde ve yük hayvanı gibi tarımsal üretim için önemli olan bu iki unsurun yetersiz olması sonucunda Türkiye bu iki çıkmaz durumdan kurtulmak için bir dizi önlem almaya başlamıştı. Alınan bu önlemlere istinaden devlet, işçi ücretlerini tekrardan düzenlemişti. Bunun dışında 1924 yılında çıkan tarımsal araziyle ilgili yasadaki maddeye göre devlet kurumlarına boşta kalmış arazilerde yöre halkına üretim yapma mecburiyetini getiriyordu. Yeni ilan edilen Cumhuriyet'in şafağında Anadolu'da genel itibariyle küçük toprak sahipleri baskın olmasına rağmen azımsanmayacak kadar büyük toprak sahiplerinin gücü söz konusuydu. Dolayısıyla bu büyük arazileri elinde tutan büyük toprak sahipleri, köylünün ortakçı olduğu bir düzenin devamını temsil ediyorlardı.[58]

1924 yılında hazırlanmak istenen metruk arazinin dağıtımıyla ilgili yönetmelik dikkate değer olmakla beraber yeni cumhuriyetin amaçlarını göstermek açısından kayda değerdir. Metruk arazinin topraksız köylüye dağıtımı ve bunun yanında Devlet arazilerinin ortakçı olarak çalışan topraksız köylülere dağıtımı meselesi sonucunda toprak dağıtımı amaçlanmıştır. Bu yönetmelik devlet arazilerinin topraksız köylüye dağıtımı için bir başlangıç olarak görülebilir.[59]

Feroz Ahmed öte yandan Türkiye'deki toprak meselesi hakkında yorumda bulunmuştur. Ahmed yorumunda; diğer üçüncü dünya ülkelerinde olduğu gibi bir toprak paylaşımı sorununun yeni kurulan Cumhuriyet'te kayda değer bir sorun olmaktan çok, toprağın ticarileştikçe değeri artan arazinin bir avuç kişinin elinde toplanması sorunu olarak ifade etmiştir. Feroz Ahmed Bu durumun yarattığı etki, köylü ve toprak sahipleri arasında bir gerilime neden oluyor ve yeni Cumhuriyet'in çözmesi gereken bir soruna dönüştüğü yorumunda bulunmuştur. [60]

Feroz Ahmed "Modern Türkiye'nin Oluşumu" adlı eserinde tarımsal arazinin yetersizliğinin asıl sorun olmadığını öne sürmüştür. Feroz Ahmad'e göre asıl sorunun, savaşlar sonucunda oluşan nüfus kaybının iş gücü yetersizliğini tetiklemiş olmasıydı.

[58] Safiye Yelda Kaya, Land Use, Peasants And Repuclic: Debates On Land Reform in Turkey, 1923-1945 Doktora Tezi, Ortadoğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eylül 2014, s. 67-69.
[59] BCA, Kararlar Daire Başkanlığı, 30-18-1-1, 08.10.1924.
[60] Feroz Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, Çev. Yavuz Alogan, Kaynak Yayınları, 2022, s. 93.

Tarımsal işgücünün yetersiz düzeyde olmasıyla beraber Dünya Savaşıyla beraber üretimde kritik eşiğe gelinmiş ve bunun sonucunda devlet köylülere angarya uygulamak zorunda kalmıştır. Kurtuluş Savaşı sonrası yeni ilan edilen Türkiye Cumhuriyeti'nin sınırları içinde nüfusunun yüzde 20 dolaylarında azalmış olduğunu belirtmemiz gerekmektedir. Diğer yandan topraksız köylüye toprağın dağıtımı sonucunda toprak sahiplerinin elindeki işgücünü almasına neden olma ihtimali söz konusu olmaktaydı. Dolayısıyla toprak ağaları çalıştırdıkları işgücüne daha fazla ücret ödemek zorunda kalıp toprak kiraları düşme ihtimali söz konusu olmuştur. Sonuç olarak büyük toprak sahipleri, Türkiye'de toprak reformunun gerçekleştirilmesi yönündeki girişimleri şüphe içinde izliyorlardı.[61]

2.1.2. Cumhuriyetin Tarım Politikaları ve İzmir İktisat Kongresi

İzmir İktisat Kongresinin toplanması sonucunda yeni devletin ekonomik politikaları yavaş yavaş belirlenmeye başlanmıştı. Bu 1923 ile 1929 yılları arasındaki döneme, Cumhuriyetin tarımsal politikaları açısından bir geçiş dönemi olarak adlandırabiliriz**.**

Tarımsal yapının dönüşümünün başladığı 1923 İzmir İktisat Kongresi'nde tartışılan bir diğer önemli konu Aşar vergisinin kaldırılması olmuştur. 1925 yılında alınan karar uyarınca 17 Şubat 1925 tarihinde 552 yasa ile aşar vergisi kaldırılmıştır. Aşar'ın kaldırılmasındaki iki önemli motivasyon kaynağının olduğu yorumunda bulunmaktaydı. Birincisi, aşar vergisinin çiftçinin üzerinde oluşturduğu baskı olmasıydı. İkincisi, Cumhuriyet kurucuları arasında bu verginin çağdışı olarak görülmüş olarak görülmesiydi. Ancak aşar vergisi devletin en önemli gelir kaynaklarından biriydi. Özellikle Aşar Vergisi kaldırılmadan önce yılların bütçedeki en önemli gelir kalemlerinden birini oluşturmaktaydı. Örneğin 1924 yılında ki bütçe gelirlerinin yüzde 28.6'sını aşardan alınan vergi oluşturmaktaydı. Aşar Vergisinin kaldırılması sonucu bütçe açığı üç katına çıkmıştır.[62]

Aşar Vergisinin kaldırılmasını Şevket Süreyya Aydemir gibi Kemalist yazarlar, haklılığını savunmuştur. Aydemir *İkinci Adam* adlı eserinin II. cildinde Aşar vergisinin Anadolu köylüsüne bir yük olduğunu belirtmiştir. Aydemir, aşarın sadece bir mali problem olmadığını ayrıca bu verginin ülkenin sosyal yapısında etkili olan kırsalda

[61] Feroz Ahmad, *a.g.e.*, s. 93- 94.
[62] İzzettin Önder, *Türkiye'de Tarımsal yapılar,* der. Şevket Pamuk ve Zafer Toprak, Yurt Yayınları, Ankara 1988, s. 119.

yaşayan köylünün sömürülmesine ve yeni nesil eşrafın ortaya çıkmasına sebep olan ekonomik ve sosyal bir sorun olduğunu belirtmiştir.[63]

Türkiye'deki Cumhuriyet dönemi toprak-mülkiyet ilişkisini açıklayan yazarlardan biri olan Doğan Avcıoğlu "Türkiye Düzeni" adlı eserinde toprak sorunu için şu yorumda bulunmuştur; 1923 ile 1929 yılları arasında Türkiye'de tarımda kısmi bir ilerleme olmasına rağmen, toprak sahipleri ve köylüler arasında ki mülkiyet ilişkisi tarımda hızlı bir şekilde modernleşmeye ve üretime engel teşkil etmiştir. Dolayısıyla bu mülkiyet ilişkisi, tarımın en önemli gelir kaynağı olduğu Türkiye'de, ekonomik gelişmenin önünde en büyük engellerden biri olmuştur.[64]

Bir diğer önemli topraksız köylünün topraklandırma girişimini İzmir'de toplanan İktisat kongresinde gerçekleştirilmek istendiğini söylememiz gerekmektedir. 1923 İzmir İktisat Kongresinde başı boş kalmış mülklerin köylülere dağıtılması yönünde, kongreye oldukça radikal bir tasarı sunulmuştu. Kongreye katılan çiftçi delegelerin muhalefeti sonucunda bu tasarı reddedilmiştir. Diğer yandan Mübadele sırasında Rumların bıraktıkları topraklar köylüye dağıtılmak istenmiştir. Ancak sürecin başarılı olmadığı görülmektedir. Rumların sahip olduğu mülklere bakacak olursak Türk çiftçilerinle aynı büyüklükte olduğunu söylesek bile Batı Anadolu'da terk edilen ekilebilir toprakların yüzde 15 Rum çiftçilerden kalan topraklar olmuştur. Bu rakamın yanında Justin McCarty'nin hesaplamalarına göre 1914 ile 1923 yılları arasında Anadolu'da ekilebilir arazinin yüzde 20'i azalmıştı.[65]

ÇTK'dan önce Türkiye'de topraksız köylülerin kullanımına açılacağıyla ilgili yasanın[66] 2 Haziran 1929 tarihinde "Doğu bölgeleri içinde tarımla uğraşan çiftçilerin Doğu vilayetlerinden Batı vilayetlerine nakil edilen çiftçilerin arazilerini, köylü, aşiret efradı, göçebe ve muhacirlere vermeye hükümet yetkili kılınmıştır.[67]

Tablo 1: Türkiye'deki hektar başına arazi oranları

Ekilebilir Arazi	231.500.000	%	31
Orman	139..487.000	%	18

[63] Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam II.* Cilt 1938-1950, Remzi Kitabevi, İstanbul 2009, s. 315.
[64] Doğan Avcıoğlu *Türkiye'nin Düzeni: Dün-Bugün-Yarın*, Tekin Yayınevi, İstanbul 1990, s. 481.
[65] Şerif Mardin, *a.g.e.*, s.224.
[66]Bu yasa tasarısı her ne kadar geniş kapsamlı olmasa bile devletin halkçılık ideolojisi yoluyla köylünün refahını sağlamak amacı taşıması yönünden önemlidir.
[67] Ömer Lütfi Barkan, *a.g.e..,* s. 454.

Mera	269.409.000	%	36
Dağ, Taş kullanılmayan	102.234.000	%	13
Bataklık göl	13.629.000	%	1

Yukarıda belirttiğimiz üzere 1927 yılında yapılan ziraat sayımıyla beraber T.C. üzerinde 762.736 kilometrekare arazi üzerinde 13.648.270 nüfusun bulunduğu bir ülkeydi.[68] 1927 yapılan sayıma göre, ülkede 9.216.918 milyon kişi yaşamakta ve toplam 1.751.209 çiftçi ailesi mevuttu. Sonuç itibariyle, verdiğimiz oranlar nüfusun yüzde 67'sine denk gelmektedir. Kırsaldaki çiftçi nüfusu bölgeden bölgeye farklılıklar göstermekteydi. Bu bölgeden bölgeye farklılıklara birkaç örnek vermek gerekirse; ilk olarak Karadeniz bölgesinin kıyılarında yüzde 81.2'ye denk gelmesinin yanında İzmir civarında bu oran yüzde 45, son olaraksa Bursa ve Mersin'de sırasıyla yüzde 75 ile yüzde 34'tü. Bu rakamlar bize gösteriyor ki her çiftçinin ektiği toprak miktarı 25 dönüm civarıydı. Fakat bu miktar çiftçinin ektiği miktardı kullanıma sahip olduğu miktarı yansıtmamaktadır. Yukarıda değindiğimiz üzere bu oranlar bölgeden bölgeye değişiklik göstermekteydi. Örneğin; İçel'de 108 dönüm, Tekirdağ'da 63 dönüm, Edirne'de 53 dönüm, Aksaray'da 47 dönüm, Eskişehir'de 42 dönüm, Bolu'da 14 dönüm Siirt'te 12 dönüm civarında oluşmaktaydı.[69]

2.2.1. Pehlevi Döneminden Önce

İran'daki yapılmak istenen toprak reformunu iyi anlamamız için Pehlevi hanedanlığı öncesi İran'daki toprak rejimine değinmemiz gerekir. Bu kısımda İran'da ki toprak sisteminin kökenlerine değinip toprak reformunu hangi süreçlerin tetiklediğini irdeleyeceğiz.

16. yüzyılda Safevi hanedanlığının İran'da kontrolü sağlamasıyla birlikte İran'da toprak sistemi de şekillenmeye başlamıştı. Safevilerin iktidarıyla beraber İran siyasi hayatı açısından da birçok şey baştan aşağı değişmeye başlamıştı. Safeviler ilk başta toprak sistemini daha önce ki İslam devletlerine göre düzenlemişlerdi. İran'da Sultan bütün mülkün tasarruf hakkına sahipti. Safeviler İran'da bulunan bazı kabile ve aşiretlerin yardımıyla iktidara gelmişlerdi. Dolayısıyla Şah, İran'da toprak dağıtımı yaparken

[68] Şevket Süreyya Aydemir, *a.g.e.*., s. 339
[69] Şevket Süreyya Aydemir, *a.g.e.*, s. 340.Yazar 1927 yılında yapılmış sayımın teknik yetersizlikler, tecrübesizlikler ve kadro eksikliğinden dolayı bu rakamlara ihtiyatla yaklaşılmalı yorumunda bulunmuştur. Yazarın bu yorumu doğru olmakla beraber Aydemir'inde değindiği üzere T.C. yapılan zirai sayım olmasıyla önem taşıdığına da vurgulamamız lazımdır.

beratlar yoluyla askerlerine dağıtmaya başlamıştı. Farsçası Tivuldar olan bu yurtluk sistemiyle beraber Şah, ülkenin topraklarını dağıtmaya başlamıştı. Şah Tahmasp zamanında, İran 50 bölgeye ayrılmıştı. Bu ayrılan eyaletlerin sistemi daha önceki Selçuklular dönemindeki gibi devam etmiştir. Sistem kısacası arazi tasarrufuna sahip olanlardan Şah'ın temsilcileri devlet adına vergi toplarlardı. Bunun dışında arazi sahipleri devlet için asker beslemek mecburiyetindeydi.[70]

Bunun dışında bu dönemdeki toprak sisteminde önemli olan bir diğer konu merkezden vilayetlere üç farklı görevlinin atanıyor olmasıydı. Bu görevlilerden ilki Caneshin olarak bilinen bölgenin hâkimi, ikincisi nazır-ı mümeyyez ve son olarak Şah eyaletle ilgili bilgileri yazıp yollayan vakanüvisti. İran'da her eyalete atanan bu üç memurun görevleri aşağı yukarı her bir eyalette aynıydı. İran'daki toprak sisteminde bir diğer değişim Şah Abbas'ın (1578-1629) dönemine rastlar. Şah Abbas'la beraber Safeviler'de Şah mülkünün bir kısmını vakıfa dönüştürtmüştür. Bununda yegâne sebeplerinden biri Şah'ın ülkenin topraklarında söz sahibi olması sonucu ortaya çıkan huzursuzluktu.[71]

19. yüzyılda Kaçar hanedanlığının İran'da iktidarı ele almasıyla, İran siyasi hayatında yeni bir döneme girilmiştir. Kaçarlar, İran'da daha önce hükmetmiş devletlerin uyguladığı toprak rejimini uygulamaya çalışmışlardır. Kaçarların uyguladığı toprak sistemi, Şer'i yasalar, İslamiyet sonrası İran'da ortaya çıkan devletlerin yaptığı fetihler sonucunda ve yerel geleneklerle beraber şekillenmiştir. Kaçarlarda da ülkenin arazisi Şah'ın kullanım hakkına sahipti. İran'da Şah toprakları kılıç yoluyla aldığı için ülke arazisi Şah'a aitti ve dolayısıyla arazinin tasarrufu beyt'ül malındı.

Ancak, İran'daki toprak sistemi iyi irdelemek gerekir. Her ne kadar teoride bu sistemi merkezi bir gelir kaynağı olarak gözükse de toprak sistem bunun tam tersiydi. Tahran dışındaki bölgeler merkezi gücün önünde büyük bir engeldi. Dolayısıyla Kaçar döneminde toprak sisteminde bölge valileri, tiuldarlar ve aşiret liderlerinin gücü tam anlamıyla sınırlandırılamıyordu.

2.2.2. İran Meşrutiyeti Sonrası Toprak Reformu

1906 İran Meşrutiyeti'nin başlangıcından, 1925 yılına kadar Rıza Han'ın kendisini Şah ilan etmesine kadar geçen sürede İran'da toprak sistemiyle ilgili tartışmalar İran Meclisin'de konuşulmaya başlanmıştır. Modern devlet inşası sürecinde, İran meclisinde başlatılan bu tartışmaların iyi irdelenmesi gerekmektedir.

---

[70] Ann K. S. Lampton, *Malek va Zarai dar Iran*, çev..Manuchehr Amiri, B.T.N.K., Tehran 1960, s. 214-215.
[71] Ann K. S. Lampton, *Malek va Zarai dar Iran,* çev. Manuchehr Amiri, B.T.N.K., Tehran 1960, s. 216.

Toprak Reformu meselesi, İran toplumunda 1906 meşrutiyetin ilanıyla beraber gündeme gelmiştir. 1906 -1911 yılları arasında İran'da aydınlar arasında en popüler konulardan biri olan toprak reformu ve toprağın adil bir şekilde dağılımıydı.[72]

1906 ilan edilen Meşrutiyet sonucunda İran'da Kanun-ı Esasi ilan edilmişti. Konumuzu ilgilendiren kısım olan toprak mülkiyetinin İran Meşrutiyet Kanun-ı Esasisi'nde geçen ferdin mülkteki hakkının kutsal olmasının yanında mülkte tasarruf hakkına sahip olan şahsın mülkten dışarı çıkarılamaz ibaresi İran Meşrutiyet anayasasının 15. Maddesine eklenmişti.[73]

Meşrutiyetin ilanı sonrası oluşan siyasi atmosferin 1909 yılında II. Milli Meclisinin açılmasıyla beraber ilk defa toprak reformu İran'da bir siyasi bir parti programına girmiştir. 1909 yılında açılan II. Milli Mecliste başlayan ayrışma sonucunda 1910 yılında 27 reformcu tarafından Fırqa-ı Demokrat kurulmuştu. Bu siyasi partinin manifestosunda geçen toprağın tekrardan dağıtımı konusu, zorunlu askerlik, laikleşme, hızlı sanayileşme ve eğitim seferberliği gibi konular İran iç siyasetinde tartışılmaya başlanmıştır. Fırqa-ı Demokrat, İran-ı Novin adındaki partinin yayın organı yoluyla bu reformların yapılması yönünde faaliyetlerde bulunmuştur. Partinin bazı makalelerinde geleneksel toprak aristokrasisi ve modern toprak aristokrasisine karşı harekete geçilmesi gerektiği vurgulanmıştır.[74]

Öte yandan Fırqa-ı Demokrat, İran'da toprak reformunun gerçekleşmesi yönünde çalışırken, İran'da kurulmuş bir diğer siyasi fırkada köklerini toprak aristokrasisi ve geleneksel orta sınıftan alan Firqeh-i I'tedal partisiydi. [75]

2.2.3. Rıza Şah'ın İktidarı Dönemi (1926-1941)

İran'da meşrutiyetin ilanı ve sonrasında yaşanan iç karışıklar İran'ın dağılma tehlikesiyle karşı karşıya kalmasına neden olmuştur. Rıza Han'ın İran'da bir kurtarıcı olarak ortaya çıkmasıyla beraber İran'ın gelişmesi için konuşulan konulardan olan toprak reformu konusu gündemden düşmüştü. Bu kısımda Rıza Han'ın kendisini Şah ilan

[72] Kevan Harris ve Zep Kalb, "Pen to the Tiller: Land Reform and Social Mobility Across the 1979 Revolution," *Journal Of Agrarian Change,* s. 471.
[73] Ann K. S. Lampton, *Malek va Zarai dar Iran,* çev. Manuchehr Amiri, B.T.N.K., Tehran 1960, s. 331
[74] Ervand Abrahamian*, Iran Between Two Revolutions*, Prınceton Unıversıty Press, Prınceton, New Jersey 1982, s. 103-105.
[75] Ervand Abrahamian, *a.g.e.*., s. 105.

ettikten sonra uyguladığı reformlar ve İran'daki toprak sisteminin Rıza Şah'la beraber nasıl şekil aldığı irdelenecektir.

1920'li yıllara gelindiğinde İran iç karışıklıklar içindeydi. 1919 yılında İngilizlerin İran'a empoze ettiği anlaşmayla beraber ülkedeki bakanlıklar İngiliz danışmanların eline geçmişti. İngilizlerin İran'daki etkisine rağmen, ülke iç karışıklıklar ve bölünme tehlikesiyle karşı karşıyaydı. Ayrıca İngilizlerin, İran'daki nüfuzunu baltalayacak Bolşevik tehlikesi Kafkasya'da ortaya çıkmıştı. Bu tehlikeye karşı İran halkı ve İngilizler, güçlü bir siyasi figür arayışındaydılar. 1921 yılında İngilizlerin desteğiyle Kossak Tugayının Komutanı Rıza Han, Tahran'a yürüyüşe geçti ve şehirde kontrolü ele geçirdi. Rıza Han, merkezi hükümette kontrolü sağlaması sonucunda İran' en güçlü siyasi figürü haline gelmişti. Rıza Han ve Seyyit Rıza'nın kontrolündeki İran'da yepyeni bir siyasi program uygulamak istemişlerdi. Bu programın içinde toprak sahipleri ve mülk arasında ilişkinin düzenlenmesinden, kapitülasyonların kaldırılması ve modern ordunun kurulmasına kadar çeşitli konularda reform çalışmalarından oluşuyordu.[76]

Ancak bu reform çalışmalarının sağlam temellere dayanmadığı gibi, Rıza Han'ın kendini Şah ilan etmesinden sonra bu reform fikrinin özellikle toprağın tekrardan dağıtımı konusu tekrardan gündemden düşmüştü. Toprağın dağıtılması konusunun gündemden düşmesi sonucu Şah, İran'da merkezi bir yapının kurulması için çaba göstermiştir. Özellikle bu merkezi yapının oluşturulmasında Rıza Şah'ın reform çalışmalarının ilk olarak askeriye ve bürokrasiyi güçlendirmeye yönelik olduğunu Ervand Abrahamian İki Devrim arasında adlı çalışmasında belirtilmiştir. Diğer yandan, merkezi yapının önemli yapı taşlarından olan devlet gelirleri, Rıza Şah'ın iktidarıyla beraber devlet arazileri ve dolaylı yollardan elde edilen vergilerin kontrolünün sağlanmasıyla merkezi devletin gelir kalemlerini bir araya getirilmişti. Sonuç olarak Rıza Şah, iktidarı boyunca ordu ve bürokrasinin İran'da merkezi bir yapı kurması için çalışmış ve modern devlet diyebileceğimiz bir yapının oluşturulması için çaba göstermiştir.[77]

Geleneksel toplum yapılarının hâkim olduğu İran'da başlayan bu merkezileşme özelinde toplumun dinamikleri bu duruma reaksiyon göstermeye başlamıştı. Rıza Şah'ın merkezi devlet siyasetinin sonucunda, İran'da eski dönemin güçlü yapıları olan; Ulema, aşiret reisleri ve toprak sahiplerinin konumlarında önemli bir düşüş yaşanmıştı. Dolayısıyla Rıza Şah'ın iktidarıyla başlayan merkezi devletleşme İran'ın eski düzenini

[76] Abbas Milani, *The Shah*, St. Martin's Griffin New York 2012, s. 18-21.
[77] Ervand Abrahamian *a.g.e.,* s. 120.

tehdit eder bir hal almıştı. Öte yandan 1920'lerin ortalarında başlayan ülkede gerçekleşen merkezileşme özellikle vergilendirme alanında önemli adımların atılmasına neden olmuştu. İran'da 1920'lerin ortalarından itibaren verginin toplanması devletin tekeline geçmişti. Sonuç olarak vergi halktan toplanırken halkın vatandaş olduğu göz önüne alınmış ve bunun karşılığında da vatandaşa hizmet götürülüyor anlayışı benimsenmiştir.[78]

Öte yandan Şah'ın İran'ı merkezileştirme siyaseti tam hızıyla devam etmiştir. İran'ın merkezileştirme politikasının devamında, Şah İran'ın dört bir köşesinde bulunan aşiretlere adeta savaş açmıştı. Şah'ın başlattığı bu politika sonucunda İran'da bulunan aşiretler itaat altına alınmış ve sonuç olarak aşiretlere ait topraklar kamulaştırılmıştı. Aşiretlerin kontrol altına alınması sonucu İran'da Rıza Şah'ın otoritesi içinde yükselen bir yönetim ortaya çıkmıştı.[79]

İran'da toprak sisteminin Pehlevi dönemiyle birlikte mülk kayıt sistemi yapı taşlarından biri haline gelmişti. Önceki dönemlerde mülkün kayıt edilmemesi sonucu kırsal kesimdeki çiftçiler ve büyük toprak sahipleri arasında İran'da arazi anlaşmazlıklarının yegâne kaynağı olmuştur. İlk olarak düzenlenen mülk kayıt yasası 1911 ve 1923 yıllarında düzenlenmişti. Ancak bu mülk kayıt sisteminin mevcut sorunlar için ciddi bir çözüm olmadığı görülmüştür. Dolayısıyla 1928 yılında zorunlu mülk kayıt sistemi devreye girmiş ve mülk sahipleri bulundukları araziyi kayıt ettirmek zorunda kalmışlardı. Ancak, bu tapu kayıt sisteminin bazı açılardan zayıf kaldığı görülmüştür. 1928 yılında yürürlüğe giren tapu kayıt sistemi başta önemli başarılar göstermiştir. Fakat 1940'lı yıllara gelindiğinde İran'ın birçok yerinde kayıtsız mülk sahipleri olduğunu Lambton[80] gözlemlerinden öğrenmekteyiz.[81]

Bu soruna örnek olarak, 1929 yılında Kasravi'nin İran'ın Arak şehrinde yer alan çiftçilerin topraklarına büyük toprak sahiplerinin sahiplenmeye çalışmasıdır. Bir diğer önemli örnekse Sadr al- Ashraf'ın 1929 yılında Arak şehrine konuyla ilgili araştırma yapmasıdır. Olay, 1929 yılında Arak şehrinde 6000 çiftçiye ait toprağın toprak ağaları adına geçirildiğini duyduktan sonra protesto etmeleriyle sonuçlanan olaylar silsilesidir.

[78] Hadi Enayat, *Law, State And Society In Modern Iran: Constitutionalism, Autocracy and Legal Reform 1906-1941,* Palgrave Macmillian New York 2013, s. 115.
[79] Ervand Abrahamian, *a.g.e.,* s. 141.
[80] Lambton, etkili bir kadastro sistemi olmadan ve mülkler arasındaki sınırların bilinmemesi gibi nedenlerden dolayı bu değişikliklerin havada kalabileceğini belirtmiştir.
[81] Hadi Enayat, *a.g.e*., s. 152.

Bu örnekler, 1929 yılında yapılan Tapu kayıt sisteminde birçok aksaklığın meydana geldiğini göstermesi bakımında önemlidir. [82]

Şüphesiz bu yeni tapu kayıt sistemi ve medeni kanunla, İran toplumunun yıllardan beri uğraşmak zorunda kaldığı mülkiyet hakkı tartışmasının bitmesine yardımcı olmuştur. Nesiller boyu süren toprağın üstündeki tasarruf hakkının kime ait olduğu sorusu, bu yeni tapu kayıt sistemi sonucunda düzene girmiştir. Ayrıca arazi kayıt sisteminin bir diğer önemli yanı, İran'ın ücra köşelerinde bulunan tarım arazilerinin kapitalist sisteme dahil olmasına neden olmuştu. Özellikle tarım arazilerinde özel mülkiyetin yaygınlaşmasıyla birlikte İran ekonomisi dışarıya açılmaya başlamıştı.[83]

1926 İran'da Rıza Şah'ın kendisini, Şah ilan etmesiyle beraber İran'da seçkinler sınıfı diyebileceğimiz sınıflar ayrıcalıklarını kaybetmeye başlamışlardı. Bu seçkinler yerel düzeydeki güç ve otoritelerini kaybetmiş ve yerini merkezi devletin otoritesi gücü ele almıştı. Aynı zamanda bu nüfuzlu kişiler meclisteki söz haklarını kaybetmeye başlamışlardı. Sonuç olarak 1926 ile 1941 yılları İran'da meşrutiyetle başlayan bir dönüşümün başlangıcıydı. Ancak bu dönüşümü iyi değerlendirmek gerekmektedir. 1909 ve 1911 yılları arasında İran'da gündem maddesi olan toprağın tekrardan dağıtımı Rıza Şah'ın iktidarı sonucunda toprak reformu konusu kapanmış ve İran'da merkezi bir devlet dönüşümünün başladığı bir dönem olmuştur.[84]

[82] Hadi Enayat *a.g.e.,* s. 153.
[83] Hadi Enayat*, a.g.e*., s. 153.
[84] Ervand Abrahamian, *a.g.e*., s. 121.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: TOPRAK REFORMU İÇİN İRAN VE TÜRKİYE'DE YAPILAN GİRİŞİMLER

3.1. Türkiye'de Toprak Reformu Meselesi

Toprak reformu konusu, Türkiye'de İzmir İktisat Kongresinden itibaren gündeme gelmiştir. Ancak, reform özellikle büyük toprak sahipleri arasında huzursuzluk yaratacağı düşüncesi nedeniyle ertelenmişti. Dolayısıyla büyük toprak sahiplerinin baskısı ve 1929 krizi bir araya gelince Türkiye'de reform konusu gündemden düşmüştü. Fakat 1930'lu yıllarına gelindiğinde kamuoyunun da konuya da dahil olmasıyla Türkiye'de toprak reformu konusunda yeni bir döneme girilmişti. Bu bölümde 1940'lı yıllara kadar sürecek reform girişimleri ve kamuoyunun düşüncesine yer verilmiştir.

3.1.1. 1929 Tarihli Doğu Bölgesinde Arazi Dağıtımı Kanunu

1929 yılına gelindiğinde Doğu bölgesinde yer alıp el konulan arazilerin bir kısmı, toprağı olmayan köylüye verilmesiyle ilgili bir kanun tasarısı hazırlanmıştı. Kabul edilen kanuna göre; hazineye intikal etmiş Doğudaki arazilerin bir kısmı ihtiyacı olan köylüye dağıtılmıştı. Bu arazilerin tekrardan hazineye aktarılmaması 1505 nolu kanun hükmünce kararlaştırılmıştı. Bu kanunun maddelerine bakacak olursak eğer, 19 Haziran 1927 tarihli 1097 nolu kanunun 9. maddesi gereğince hazineye intikal etmesi gereken arazinin köylü, aşiret şahısları ve muhacirlere geçmesi nedeniyle bu arazilerin tekrardan köylüde kalması gerekliliği kanun hükmünce belirtilmiştir. 1097 kanunun 2. maddesinde geçen gerekli görüldüğü durumda hükümet bölgede el konulan arazilerin taksiminde köylüye arazi dağıtmakla yükümlüdür. Konumuz itibariyle bu dağıtımın 3. maddesi oldukça dikkate değerdir. El konulan arazinin değeri bölgede yer alan kaza idaresince tespit edilir. Bu durum için toplanan adı geçen heyetlerde bu tespit yapılır.[85]

Doğu bölgelerinde el konulan mülkün arazisiz köylüye dağıtılma girişimi oldukça kayda değer bir çaba yorumunda bulunabiliriz. 1945 yılında geniş ölçüde yapılmak istenen toprak kanunun bir güç prototipi olduğu yorumunda bulunmak güç olsa da bu çabanın T.C. de bir toprak sorunun olduğu yönündeki işaretleri yansıtması açısından önemli görülmektedir.

[85] T.C. Resmî Gazete, 11 Haziran 1929 Sayı: 1213.

1930'lu yılların başından itibaren Şark Manatıkı Dahilinde Mühtaç Zürraa Tevzi Edilecek Araziye Dair kanunun hükümlerinin Anadolu'nun çeşitli yerlerinde de uygulanmaya başladığını Başkanlık Cumhuriyet Arşivi'nde (BCA) bulunan belgelerden anlaşılmaktadır. Şark Manatıkı Dahilinde Mühtaç Zürraa Tevzi Edilecek Araziye Dair kanun Ankara, Denizli ve Antalya vilayetlerinde de uygulanabilir ifadesiydi.[86] Açıkçası bu kanunun Türkiye geneline genişletilmeye çalışan bir girişim olduğu ifadesi kullanmak her ne kadar güç olsa da bölgesel düzeyde bile olsa bir toprak kanunu fikrinin oluşturulmak istendiği yorumunda bulunabiliriz.

1505 no'lu kanunla ilgili bir diğer önemli noktaysa 1930 yılında Şark Manatıkı Dahilinde Mühtaç Zürraa Tevzi Edilecek Araziye Dair kanunun Konya vilayetini içine alacak şekilde tekrardan düzenlemesiyle ilgili bir kararnamenin Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa (Atatürk) tarafından imzalanmış olmasıydı.

3.1.2 Türkiye'de Toprak Meselesi ve Köycülüğe Dair Birtakım Düşünceler

1930'lu yıllardan itibaren Türkiye'de Dünya ekonomik krizinin etkisiyle devletçi ve korumacı bir politika izlemeye başlamıştı. Ekonomide uygulanan bu korumacı politikaların yanında Cumhuriyet, yeni bir döneme girmişti. Bu yeni dönemle beraber, kamuoyunda bir toprak kanunun tartışıldığı bir zaman dilimine geçilmişti. Öte yandan toprak meselesinin gündeme geldiği 1930'lu yıllarda bir diğer önemli konu, Türkiye'de halkçılığın nasıl yorumlanması gerektiğiydi. Cumhuriyet'in düşünürleri arasında tartışılmaya başlanılan halkçılığın köyle bütünleşmesi anlamına gelen Köycülük akımıydı.

Cumhuriyet'in 1930'lu yıllardan itibaren önde gelen düşünce biçimi halkçılığın yanında, köycülük akımı da yavaş yavaş Cumhuriyet'in düşünürleri arasında konuşulmaya başlanmıştı. Halkçılık ve Köycülüğü bir arada değerlendiren Nusret Kemal, *Halkçılık ve Köycülük* adlı eserinde Türkiye'nin sosyal yapısıyla ilgili tespitlerde bulunmuş ve Halkçılık düşüncesinin yanında köycülüğü de eklemişti. Nusret Kemal, Türkiye'de halk olarak belirtilen unsurun 10 milyon civarında olan Türk köylüsüne dayandığını belirtmişti. Nusret Kemal, kent ve kırsal kesim arasındaki ayrıma değinirken şehir ve köy arasında nitelik açısından bir fark olduğunu ve bu iki tabakanın bir arada değerlendirilemeyeceği tespitinde bulunmuştur. Ancak Nusret Kemal[87], şehir halkının

[86] BCA. 30-18-1-2/ 02.07.1930.

[87] 1930'ların başından itibaren Halkçılığın yanında köycülük akımının ön plana çıkması köylünün kalkınması ve refahının artırılması düşüncesi halkçılıktan ayrı düşünülemeyeceği Nusret Kemal gibi düşünürlerin gündeminde yer

görmezden gelinmemesi yönünde uyarılarda bulunmuş ve şehirlerin köylünün refahına ve gücüne bağlı olduğunu belirtmiştir.[88]

Nusret Kemal Köymen, Halkevlerinin yayın organı olan Ülkü dergisinde de Türkiye'de köyün ve köylünün kalkınmasıyla ilgili yazılar kaleme almıştır. Dünya'daki emsal örnekleri inceleyen Köymen, Meksika örneği üzerinde özellikle durmuştur. Meksika'nın toplumsal olarak nüfusunun yüzde 80'nin köylerde yaşıyor olması ve köylünün geri kalmış olması gibi nedenlerden dolayı Meksika köycülüğü Köymen için birer örnek olmuştur. Köymen, Meksika örneğine değinirken farklı bölgelerde yaşayan farklı dil ve tecrit edilmiş köylerden bir Meksika milletinin oluşturulduğu ve ilk olarak rejimin toprak meselesine değindiğini aktarmıştır. Toprak Reformunun ardından, Meksika hükümeti 1920 yılından itibaren köylünün kalkınmasına ağırlık vermek adına köylünün eğitilmesine ağırlık vermiştir.[89]

Köymen, Meksika'da gerçekleşen devrimi Ülkü dergisindeki köşesinde yer verirken Meksika köylüsünün, ülkedeki devrimin nedenini oluşturan adalet arayışı ve toprağın tekrardan paylaştırılması olarak görmüştür. Meksika çiftçisinin toprak talebinin ardından köylünün eğitilmesi yönünde bir çaba ortaya çıkmıştır. Köymen genel olarak ekonomik ve sosyal değişimin yanında eğitiminde köylünün eğitilmesi yönünde önemli bir araç olduğunu görmüştür.[90]

3.1.3. Türk Basınının Toprak Sorununa Karşı Yaklaşımı

1933 yılında Kadro dergisinin "Türk Köylüsü Bir Toprak Reformu Bekliyor" başlıklı bir yazı kaleme alan İsmail Hüsrev, Türkiye'de toprak sorunuyla ilgili kamuoyunun dikkatini çekmek istemiştir. İsmail Hüsrev, Türk köylüsünün acısının karsız satıştan ve cinsi bozuk ürünlerden piyasada alıcı bulamamasından öte olduğunu belirtmiştir. Yazar, köylünün teknik değişiminden önce bir sosyal bir değişimin şart olduğunu ifade etmiştir. İsmail Hüsrev'e göre, *"Milli kurtuluş devriminin çıkarları adına köydeki sosyal ilişkilerin değişmesi gerektiğini*" vurgulamıştır. İsmail Hüsrev daha önceki yazısına ithafen Türkiye'de derebeylik rejimi altında dört tip sınıf olduğu söylemiştir.

1) Doğu illerinde yer alan derebeylik sistemi

almıştır. Cumhuriyet'in temelinin halkçılık düşüncesine dayandığı gibi köycülük akımını savunanlar halkçılıkla köycülüğün ayrı olmadığı hâkim olmuştu. Nusret Kemal, şehirler yerine halkçılık görüşünün köylerde yayılması gerektiğinin önemli olduğunu yazmıştır

[88] Nusret Kemal, *Halkçılık ve Köycülük*, Tarık Edip Seriler Kütüphanesi, Ankara 1934, s. 9.

[89] Nusret Kemal Köymen, (Temmuz 1934), "Meksika'da Köycülük", *Ülkü*, Sayı: 17, s. 387.

[90] Rıdvan Kızılkaya, "Köycülüğün İdeoloğu Nusret Kemal Köymen'in Köycülüğe Üzerine", *Uluslararası Türk Dünyası Bilimsel Araştırmalar Dergisi*, 2020; 1 (2): 161-176, s. 164.

2) Türkiye'nin çoğu yerinde yer alan Orta ve Batı'daki toprak ağalığı

3) Sermaye sahibi üretici tarafından kurulmuş çiftlikler

4) Anadolu'da büyük bir yer kaplayan fakat miktarı henüz belli olmayan küçük köylü çiftlikleri.[91]

Türk köylüsünün, ürününe ve toprağına karşı ilgisini tekrardan kazanması gerektiği konusunda görüş bildiren İsmail Hüsrev, bunun ancak toprak meselesinin çözülmesi yoluyla olacağını düşünmüştür. Topraksız köylünün topraklandırılmasının mümkün olduğunu ifade etmiştir. İsmail Hüsrev'e göre, ziraat içinde yer alan ortakçılığın ve yarıcılık gibi yöntemlerin Türk köylüsünün ilerlemesi yönünde büyük bir engel olduğunu ve bu engellerin topraksız köylüyü topraklandırmak yoluyla aşılabileceğini belirtmiştir. Köylüyü topraklandırmak, ortakçılığı ve Doğudaki toprak ağalığı sistemini tasfiye etmenin devrimci bir toprak reformu olduğu görüşünde bulunmuştur.[92]

İsmail Hüsrev, Kadro dergisinde yer alan köşesinde konuyla ilgili birçok yazı kaleme almıştır. Bu yazılardan biri olan Kadro'nun 28. sayısında "Türk Köylüsü Topraklandırılmalı ama nasıl?" adlı çalışmaydı. İsmail Hüsrev dünyadaki köylüyü topraklandırma girişimlerini sosyalist reform ve halkçı reform şeklinde olmak üzere iki kısma ayırma gereği duymuştur. Sosyalist reformun, köylüyü topraklandırmak yerine topraksızlaştırdığı ve ferdi mülkiyetteki hakkına zarar verdiğini belirtmiştir. Öte yandan Cumhuriyetin benimsemesi gereken halkçılık yoluyla yapılacak toprak reformunda her bireyin toprağına sahip çıkacağı bir girişim olacaktır yorumunda bulunan İsmail Hüsrev, T.C. devletinin reformda benimsemesi gereken yolu detaylıca anlatmıştır. Türk inkılabını halkçı bir devrim olarak kabul edildiğini ve dolayısıyla toprak reformunun halkçı bir yolla başlatılması gerektiğini kanaat getirmiştir.[93]

İsmail Hüsrev, Türkiye'de yapılmak istenen reform girişiminin alelade yapılacak bir iş olmadığını belirtmiştir. Yapılacak Reformun bölgeden bölgeye ve işletmenin boyutundan farklılık göstermesi gerektiğini belirten yazar, Doğu illerinde yapılmak istenen reform çalışmasının siyasi ve ekonomik temele dayanması gerektiğini belirtmiş ve Doğu bölgesinde yer alan toprak ağalığı sisteminin tasviyesinin zaruri olduğu ve

[91] İsmail Hüsrev, (21 Eylül 1933), "Türk Köylüsü Bir Toprak Reformu Bekliyor", Kadro Sayı: 21, s.21-22.
[92] İsmail Hüsrev, (21 Eylül 1933), "Türk Köylüsü Bir Toprak Reformu Bekliyor", Kadro Sayı: 21, s.21-22.
[93] İsmail Hüsrev, (21 Eylül 1933), "Türk Köylüsü Bir Toprak Reformu Bekliyor", Kadro Sayı: 21, s.4.

sistemin kaldırılması sonucu ayrılıkçı Kürt hareketinin bastırılmasında önemli rol oynayacağı görüşündedir.[94]

1936 yılında dönemin Başbakanı İnönü'nün Ankara'da İktisat ve Tasarruf haftasının açılışında yaptığı konuşmayı Tan gazetesindeki köşesine taşıyan Ş.S. Aydemir, toprak meselesiyle ilgili bir makale yazmıştır. Aydemir, İnönü'nün Toprak meselesiyle ilgili konuşmasına atıfta bulunarak Cumhuriyetin temeli olan köylünün kalkınması için radikal bir önlem alınması gerektiğini vurgulamıştır. Aydemir, Tan'daki "Toprak Meselesi" adlı makalesinde köylünün yapılan inkılaplara en geç ve en az şekilde boyun eğdiğini ifade etmiştir. Aydemir makalenin devamında kökleşmiş bir düzenin kolay bir şekilde değiştirilemeyeceğini savunmaktadır. Aydemir, yeni inşa edilen modern ulus devletinin temelinin sac ayaklarından birinin köylülük olacağını yorumunda bulunmuştur.[95]

3.1.4. 1930'lardan İtibaren Cumhuriyet'in Toprak Kanununa Karşı Bakış Açısı

1930'lu yıllardan itibaren T.C. inde bir çiftçinin topraklandırılması için bir reform çalışması gündeme gelmeye başlamıştı. Dönemin Başbakanı İsmet İnönü'nün geçmişte büyük çiftlikler için söylediği sözlerin[96] yerini, farklı bir söyleme bırakmıştı. İnönü 1936 yılında ki sözleri, Toprak Kanunu'yla ilgili önemle durduğuna işarettir.

"Yurdumuzda topraksız çiftçinin sayış her tasavvurun üstündedir. En ziyade toprağı taksim edilmiş yerlerimizde bile, köylünün yarısına yakın bir miktarı topraksızdır."

İnönü, konuşmasının devamında hiçbir şekilde kimsenin mülkünü el koyma gibi bir durumlarının olmadığını ancak köylüyü sonsuza kadar da topraksız bırakılamayacağının altını çizmiştir. İnönü, medeni devletlerin her birinde teker teker kanunun geçtiğini belirtmiştir.[97]

Diğer yandan, 1937 yılında şubat ayında TBMM'de dönemin Başbakanı İnönü ve 153 arkadaşının Atatürk İlkelerinin (Cumhuriyetçilik, Halkçılık, İnkılapçılık, Devletçilik, Milliyetçilik ve Laiklik) Anayasaya dahil edilmesiyle ilgili yasa tasarısının konuşulduğu

[94] İsmail Hüsrev, (23 İkinci Teşrin 1933), "Türk Köylüsünü Topraklandırmalı Fakat Nasıl?" Kadro Sayı:33, s. 33.
[95] İsmail Hüsrev, (21 Eylül 1933), "Türk Köylüsü Bir Toprak Reformu Bekliyor", Kadro Sayı: 21, s. 21-22.
[96] Avcıoğlu İnönü'nün 1929 yılındaki konuşmasına gönderme yaparak İnönü'nün 1930'lu yıllardan itibaren reformla ilgili fikrini nasıl değiştirdiğini aktarır.
[97] Doğan Avcıoğlu, *Türkiye'nin Düzeni: Dün-Bugün-Yarın, Birinci Kitap*, Tekin Yayınevi, İstanbul 1990, s. 489-490.

sıralarda topraksız çiftçinin topraklandırılması konusuyla ilgili tartışmalar tekrardan gün yüzüne çıkmıştı. [98]

Öte yandan İnönü ve arkadaşlarının 1924 Anayasası'nda yer alan 74. maddenin değiştirilmesi için verdikleri kanun teklifi Türkiye'de toprak konusunu yakından alakadar etmesi sebebiyle çalışmamızda özellikle bu kanun tasarısı ve konuyla ilgili tartışmalar ele alınmıştır. 1924 Anayasasının 74. maddesi yerine kanun teklifinde yer alan 8. madde konumuz itibariyle oldukça önemlidir. Kanun teklifinde yer alan maddede geçen, hiç kimsenin malına genel durumlar haricinde istimlak veya kamulaştırılamayacağı belirtilmişti. Devlet, çiftçiyi topraklandırma ve işletilecek ormanların istimlak bedelleri kanunda verilen hükme göre düzenlenmiştir.[99]

Aynı oturumda dönemin İçişleri Bakanı Şükrü Kaya söz alarak Türk çiftçisi ve toprak sorunuyla ilgili bir konuşma yapmıştır. Şükrü Kaya, ilk amaçlarının çiftçiyi toprak sahibi yapmak olduğunu sözleriyle konuşmasına başlamıştır. Kaya, 18 milyonluk Türk toplumunun 15 milyonunun çiftçi olduğunu belirtmiş ve çiftçi toplumunun çoğunun başka topraklarda çalıştığını ifade etmiştir. Toprak reformunun yapılması demek, Türk halkının kendi kaderini belirlemesi olduğunu ifade eden Şükrü Kaya, çiftçinin ötekinin ya da berikinin toprağında çalışmaktan kurtarılması gerektiği yorumunda bulunmuştur. Yüzyıllardan beri canları ve kanları ile korudukları toprakların bir kısmının çiftçiye verilmesinin, köylü için çok fazla bir şey olmadığını konuşmasında ifade etmiştir. Biz işlenmeyen toprağı, işsiz kalan çiftçiyi topraklandırmak için toprak kanunu yapıyoruz ifadelerini kullanmıştır.[100]

Oturumun devamında söz alan Halil Menteşe, toprak kanununa karşı oldukça çekimserdir. Menteşe, Dahiliye Vekili Şükrü Kaya'yı kast ederek ülkede question agraire gibi bir sorun olmadığını savunmuştur. Sözlerine devam eden Menteşe, diğer memleketlerde olduğu gibi bir toprak sorunun ülkemizde olmadığını ve hatta 400 dönümlük arazisinin yarısını ortakçılara terk ettiğini açıklamıştır. Halil Menteşe, Toprak kanunu herkesten önce araştırdığını, ekonomik ve sosyal açıdan kanunun çiftçi için olumlu sonuçları olacağını belirtmiştir. Ancak ülkemizde çiftçinin medeni hukuk dışında olmadığı ve eskiden beride olmadığıdır. İslamiyet'ten örnekler veren Menteşe, İslam'da mülkün var olduğunu ve dolayısıyla çiftçinin mülk sahibi olabileceği yorumunda

[98] T.B.M.M Zabıt Ceridesi 1937c s. 1.
[99] Teşkilâtı Esasiye Kanununun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesine Dair Kanun, 1937, Yedinci Madde (7. madde), s. 184-5.
[100] T.B.M.M Zabıt Ceridesi, 33. Birleşim, 05.11.1937, s. 61.

bulunmuştur. "Bizde halk az çok mülk sahibidir." Yorumunda bulunan Menteşe, toprak kanunun çıkarılması halinde çiftçiye alet edevat, tohumluk ve sermaye gibi gerekli olan şeylerinde verilmek zorunda kalacağını ifade etmiştir.[101]

Teşkilat-ı Esasiye Encümeni Sivas mebusu Şemsettin Günaltay söz alır. Günaltay, arazi meselesinde bir güvensizliğin olmadığını belirtmiş ve 1924 Anayasasından örnek vererek mülkün fertte kutsallığının tasdik edildiğini eklemiştir. Tasarının yüzyıllardan beri acı çeken milletin mülküne kavuşmak istemesi olarak açıklayan Günaltay mülk hukukunun ayaklar altına alınmayacağını sözlerine eklemiştir.[102]

Sivas mebusu ve Teşkilat-ı Esasiye encümeni Şemsettin Günaltay'dan sonra, meclis oturumunda söz alan Recep Peker, 1924 Anayasası'na eklenen Atatürk ilkeleriyle ilgili bir konuşma yapmıştır. Konuşmada Peker, Türk devriminin hiçbir surette diğer rejimlerde bulunan sistemlere benzemediğini savunmuştur. Recep Peker'in Halkçılık ve arazi meselesiyle ilgili açıklamalar konumuz nedeniyle önemlidir. Türkiye'de halkçılığın hiçbir zümre veya sınıfa dayanmadığını belirten Peker toprak meselesine de değinmiştir. Peker Toprak kanunuyla ilgili eleştirilere cevap verme gereği duymuştur. Peker'in verdiği cevapta, toprak meselesinin hayati bir sorun olduğuydu. Mülkiyetin bozulmasının tasarıda söz konusu olmadığını açıklamıştır.

Peker'in ardından söz alan Erzurum mebusu Aziz Akyürek, 1924 Anayasasına giren maddelerle ilgili konuşma yapmıştır. Akyürek, Halil Menteşe'nin toprak sorunuyla ilgili açıklamasına atıfta bulunarak Teşkilat-ı Esasiye ve toprak meselesinin ayrı düşünülemeyeceğini ifade etmiştir. Sözlerine devam eden Akyürek, Anayasanın temel meselelerinden biride toprak konusudur demiştir. Ortakçıların çiftçiden saymadığını ve ülkedeki çiftçilerin iktisadi esir olduğunu sözlerine eklemiştir.

Konuyla ilgili TBMM oturumunda söz alan İstanbul mebusu Refet Bele olmuştur. Cumhuriyetin sınıfsız bir halk oluştuğunu belirten Bele, sınıf mücadelesinin olmadığını sözlerine eklemiştir. Son olarak Halil Menteşe'nin sözlerine istinaden konuşma yapan Refet Bele, Türkiye'de toprak meselesinin önemine değinmiştir.

"Birçok köylüler gördüm kendilerinin toprağı olmadığı için dikkat buyurun-toprak amelesi olmadıkları Halde, ev bark sahibi bulundukları halde, civar köylere gidip amelelik ediyorlar. Hangi memleketteyiz? Nüfusu toprağına nazaran az olan bu

[101] T.B.M.M Zabıt Ceridesi, 33. Birleşim, 05.11.1937, s. 63.
[102] T.B.M.M Zabıt Ceridesi, 33. Birleşim, 05.11.1937, s. 65.

memlekette bir taraftan boş topraklar dururken, diğer taraftan topraksızlık yüzünden aç kalan insanlar bulunsun."

Refet Bele, Siyasi görüşten ayrı insani görüş hatta toprak meselesinin geleceği görme meselesi olduğunu ifade etmiştir.[103]

Toprak kanunuyla ilgili tartışmalar 1937 tekrardan alevlenmişti ancak meclise gelen tartışmaların bir önemi olmadığı gibi uygulama alanında bazı sıkıntıların olduğu aşikârdır. 1930'larda bu süreç bir kanun tasarısı olarak görülüyordu. Dolayısıyla bir reformdan çok bir kanun tasarısı olarak adlandırılmıştır.

3.1.4.1. 1934 İskân Kanunu ve Toprak Konusu

1934 yılında Muhacirlere verilmek üzere bir iskân kanunu çıkarılmıştı. Bu kanun aynı zamanda topraksız köylüyü topraklandırma amacı taşımıştır. Ancak iskân kanunu başta T.B.M.M olmak üzere ciddi bir şekilde tartışılmıştır. Kanunun 10. maddesi konumuzu alakadar etmesi açısından önemlidir. İskân Kanunun 10. maddesine göre, devletçe el konulmuş şeyh, aşiret reisi, bey ve ağa gibi unvanlar kaldırılmış ve bu şahısların topraklarına el konulmuştur. Bu el konulan topraklar muhacirlere ve göçebelere dağıtılmak üzere iskân kanunu çıkarılmıştı.[104]

İskân Kanunu kabulünden önce TBMM'de müzakere edilmiş ve tartışılmıştır. İlk olarak İskân Kanunuyla ilgili söz alan Nahit Hakkı, Türk'ün kendine ait toprağı olması gerektiğini ifade etmiştir. Cumhuriyetin 1925 yılındaki bütçe kanunundan itibaren köylüye toprak dağıtmaya başladığını ifade eden Kütahya mebusu Nahit Hakkı, sözlerin devamında ülkede topraksız veya az topraklı hayli kişinin olduğunu sözlerine eklemiştir. Bugün topraksız ve az topraklı çiftçinin başkasının arazisinde yarıcı olarak çalıştığı ve bu topraklarda ürünlere bir nevi ortak olduğunu vurgulamıştır. İskân kanununa da değinen Nahit Hakkı, devletin muhacire verecek yeteri kadar toprağının olmadığını altını çizen Kütahya mebusu, devletin elinde geniş bir imkân alanı olduğunu köy, kasaba ve şehirlerin sınırların içerisinde tapuya bağlanmamış sahipsiz ve ortak mallı yerlerin kaldığını ifade etmiştir. Öte yandan Nahit Hakkı, toprak meselesine değinirken el değmemiş araziler içinde konuşmanın devamında önemle durmuştur. Memlekette çiftlik adıyla anılan

[103] T.B.M.M Zabıt Ceridesi 33. Birleşim, 05.11.1937, s. 70
[104] T.B.M.M Kanunlar Dergisi s. 782.

çiftçilikle uğraşılmayan ele değmemiş toprakların olduğunu belirtmiştir. Sözlerinin devamında Kütahya mebusu, devletin ve halkın bu topraklardan yararlanması gerektiğini belirtmiştir.[105]

İskân Kanunu Geçici Encümenliğinin mazbatasında Türkiye'nin arazi yapısı ve km başına düşen insan sayısıyla ilgili bir bilgi vardır. Bu bilgiler ışığında konumuzla ilgili kısımla ilgili kısmı paylaşacağız.

Geçici Encümenliğin raporunda Türkiye'nin 3/1'nin toprağının verimsiz olduğu ve bu verimsiz durumun haricinde ülke topraklarının üçte ikisinin de tarıma elverişli olduğu belirtilmiştir. Raporun ilerleyen kısımlarında memleketin üçte ikisinin çeşitli bölgeler içinde kaldığı için verimin bölgeden bölgeye değişiklik göstermektedir. Türkiye 17 milyonluk bir nüfus teşkil etmesinin yanında 762.736 kilometrekare toprak vardır. Bu toprak dağılımına baktığımızda kilometrekareye 22.3 insan düşmektedir. Raporun detaylarına bakacak olursak Doğu Karadeniz vilayetleriyle ilgili örnekler verilmiştir. Hayvan ve makine gücüne dayanan tarımın oldukça yetersiz olduğu belirtilmiştir.[106]

Kanunun Haziran 1934 TBMM'de oylanmadan önce dönemin İçişleri Bakanı Şükrü Kaya'da söz almış ve topraksız çiftçiyle ilgili bir konuşma yapmıştı. Konuşmada Doğuda bazı köylülerin serf olarak kullanıldığı ve haksız bir şekilde sömürüldüğü dolayısıyla bir kanun maddesini (1505 kanun maddesini kast ederek) tatbik ettiklerini belirtmiştir. 1505 nolu kanunun Türkiye'nin Batısını da kapsaması gerektiğini vurgulamıştır. Büyük çiftlikler adı altında işletilen çiftliklerin devletimizi rahatsız ettiğini ifade eden Şükrü Kaya, büyük çiftliklerin toprak sahibi olması yanında halkın topraksız bir şekilde olmasından üzüntü duyduklarını sözlerine eklemiştir. Şükrü Kaya eğer amaç genel olarak köylüyü topraklandırmaksa bunun siyasetini takip etmek gerekir yorumunda bulunmuştur. Doğu için yapılan 1505 kanun maddesine atıfta bulunan Şükrü Kaya ülkeyi bu konuda Doğu Batı diye ayırmanın yersiz olduğu görüşünde bulunmuştur. Bazı illerde topraksız köylünün başkasının toprağında çalıştığını örnek olarak gösteren İçişleri Bakanı Kaya, bu toprakları elinde bulunduranların ne suretle bu toprakları ellerine aldıklarını araştıracaklarını belirtmiştir. Memlekette başkalarının topraklarında çalışan binlerce çiftçinin olduğunu sözlerine ekleyen Şükrü Kaya, bu kişileri topraklandırmanın devletin borcu olduğu görüşünü belirtmiştir.[107]

[105] T.B.M.M Zabıt Ceridesi, 65. Birleşim, 07.06.1934 s. 68-69.
[106] T.B.M.M Zabıt Ceridesi, 65. Birleşim, 07.06.1934 s. 6-7.
[107] T.B.M.M Zabıt Ceridesi 68. Birleşim, 14.06.1934 s. 138-139.

İskân Kanunuyla ilgili bir diğer konu Dahiliye Nezaretinin görevlendirilmiş olmasıydı. Dahiliye nezareti, dışarıdan gelen Türk soylu muhacirlere belli bölgelerde toprak dağıtılmak üzere görevlendirilmişti. Bu kanun hükmünün 10. maddesi uyarınca topraksız ve az topraklı çiftçilerde iskân ve nakil işlemine tabi olabileceklerdi.17. madde konuyla ilgili iskana tabi olacaklara nelerin temin edileceğiyle ilgiliydi. 17. maddeye göre; Çiftçilere yeteri kadar toprak verilmesi, çift hayvanı verilmesi ve alat edevatın verilmesi kararlaştırılmıştı.[108]

Öte yandan, 1934 İskân Kanunuyla muhacirlere ne tür toprak verileceği kesinleşmişti. Kanunun 21. maddesine göre; İskân edilen muhacir, mülteci, göçebe ve nakil olunan köylülere dağıtılacak topraklar menşei ne olursa olsun vatan toprağından ve son olarak hükümetçe satın alınacak veya istimlak edilen topraklar, iskân kanunu boyunca dağıtılacak topraklar kapsamındadır.[109]

Dönemin Başbakanı İsmet İnönü'ye 30 Nisan 1934 tarihli raporda Edirne mebusu Şeref Aykut'un bir çiftliğin istimlak meselesiyle ilgili İçişleri Bakanı Şükrü Kaya'ya yönelttiği soruya istinaden verdiği cevap sonucunda İskân dairesi tarafından hazırlanan projenin birer kopyası Adalet, Finans, Sağlık ve Tarım Bakanlıklarının yanında Devlet Şurasına İç Bakanlıkça gönderilmiş ancak bu projenin hayata geçirilmesi konusunda bazı sıkıntıların olduğu anlaşılmıştır. Bu sıkıntılardan birine işaret eden Adalet Bakanlığı projenin kusurlarının olduğuyla ilgili bir yazı yollamıştır. Adalet Bakanlığının yaptığı açıklamada Medeni Kanun'un ve Anayasada yer alan mülkün istimlakı mevzusunun tatbiki mümkün olmayacağından bu projenin adı geçen kanunlarda mülkiyet hakkını bozucu bir nitelik taşıdığı vurgulanmıştır. Öte yandan projeyi değerlendiren tarım Bakanlığıysa, projenin teoride ve pratikte uygulanması arasında ciddi farkların oluşabileceği tarzında uyarılarda bulunmuştur. Ancak raporun devamında milletin menfaatine en uygun uygulamanın yapılması gerektiği bunun içinde Parti Genel Başkan vekili İsmet İnönü'ye çözüm için sunulmuştur. [110]

3.1.4.2. 1938 Birinci Köy ve Ziraat Kalkınma Kongresi ve Toprak Meselesi

1938 yılında düzenlenen Birinci Köy ve Ziraat Kalkınma Kongresi dönemin Türkiye'sinde yer alan Anadolu'nun sosyal ve iktisadi yapısını yansıtması adına oldukça önemlidir. Kongrede ayrıca bir Köy Kalkınması adı altında bir rapor hazırlanmıştır. Bu

[108] T.B.M.M Kanunlar Dergisi s. 785. Sayı 2733, 14.06.1934
[109] T.B.M.M Kanunlar Dergisi s. 786. Sayı 2733,14.06.1934
[110] BCA, 30-10-0-0/24.04.1934.

raporda Türk köylüsüyle ilgili bir kısımda söz konusudur. Anadolu ve Trakya toprağının verim açısından o dönemki veriminden birkaç kat daha fazla verim elde edilebileceğini belirtilen raporda, bu şartlarda devletin Türk köylüsünün üzerindeki vergi yükünü aşar vergisini kaldırarak attığı ifade edilmiştir. Köy davasının milli bir dava olduğu ve bu davanın milli ekonomiyle ilişkili olduğu aktarılmıştır.[111]

Birinci Köy ve Ziraat Kalkınma Kongresinde sırasında çiftçi ve köylü ile ilgili birçok rapor hazırlanmıştı. Raporlardan biri olan Köy davasıyla ilgili olandı. Köy davasının 15 milyonluk çiftçi toplumunu tek bir vücut haline getirmek olduğu köy davası adlı raporda belirtilmişti. Köylüyü toprağına yerleştirmek ve bütün ihtiyaçların karşılanması gerektiği vurgulanmıştır. Türk tarihine yeni bir yol oluşturmak ve köylü milleti olduğu Türkiye'nin bir an önce Türkiye'de halkçı ve toprakçı bir medeniyet oluşturmak olduğu ifade edilmiştir. Raporun devamında, köy davasının sosyal bir sorun olduğu bu sorunun araştırılması ve çözümünde devletin rol oynayacağı kesindir yorumu yapılmıştır. Bu sorunun çözümünde devletin temel ideolojisi olan Kemalizm prensipleri yoluyla ele alır. Köy davasının bir ilim davası olduğunu hatırlatan raporda köy sosyolojisinin kurulması gerektiği anlatılmıştır.[112]

Kongrenin devamında CHP'nin 1935 dördüncü büyük kurultayında ziraat ile ilgili kararlaştırılan programda, küçük çiftçilerin mevsimlik kredisi tarım kredi kooperatiflerinden yıllık kredi ihtiyaçları ipotek karşılığı karşılanmalıdır ifadesine yer verilmiştir. CHP, Türkiye'de kooperatifçiliği ana amaçlarından biri olduğu vurgulanmakta ve Türkiye Tarım Bankası kooperatifçiliğin ana bankası olduğu belirtilmiştir. Son olarak partinin dördüncü kurultayında yer alan 34. madde konumuzu ilgilendirmesi açısından önemlidir. Her tür köylüsünü yeteri kadar toprak sahibi yapmak partimizin amaçlarından biridir. Topraksız köylüye toprak dağıtmak için istimlak yasalarının çıkması zaruri olduğu vurgulanmıştır.[113]

1938 yılında ilk defa T.C. Köy ve Ziraat Kalkınma Kongresi düzenlenmişti. Bu kongre birçok sonucu olmasına rağmen kongre komisyonlarının kongre yüksek reisliğine sunduğu mazbata toprağın tekrardan bölüştürülmesiyle ilgili bilgiler içerdiği için çalışmamız için oldukça kıymetlidir. Mevzuat komisyonu mazbatasında ilk madde toprak

[111] Birinci Köy ve Ziraat Kalkınma Kongresi, 1938, Köy kalkınması Hakkında Rapor Ankara: Ziraat Vekaleti, 1938.
[112] *a.g.e..,* s. 16-17.
[113] Birinci Köy ve Ziraat Kalkınma Kongresi Ankara, 1938- Kongre Yayını Belgeler Takım 1 A- Ana direktifler; B- 8.11.1937 tarihli hükümet programının alâkalı kısmı Ankara: Ziraat Vekaleti, 1938.s. 11-12.

köylünün topraklandırılması ve bölünmüş toprakların tekrardan bir araya getirilmesiydi.[114]

Birinci Köy ve Ziraat Kalkınma Kongresi he ne kadar ileriki dönemde toprak meselesinin İnönü'nün Cumhurbaşkanlığı döneminde rafa kaldırıldıysa da 1930'larda başlayan topraksız ve az topraklı çiftçiyi topraklandırma süreci için önemli bir noktada yer almaktadır.

3.1.5. Milli Şef Dönemi Tarım Politikaları ve Toprak Reformunun Kaldırılışı

Tablo 2: 1937 ile 1943 arası dönüm başına çiftçi aile sayısı

DÖNÜM	ÇİFTÇİ AİLE SAYISI
1 İle 10	244.828
10 İle 20	161.380
20 ile 30	124. 514
30 ile 40	92.222
40 ile 50	75.313
50 ile 75	112.720
75 ile 100	74.914
100 ile 200	88.355
200 ile 500	31.886
500 ile 1000	40.104
1000 dönümden fazla	1.876

Yukarıdaki rakamlar Erdal İnce'nin deyimiyle toprak adaletsizliğini göstermesi açısından önemlidir. O dönem Yüzde 80 tarımla uğraşan Türkiye'nin ekonomik yapısını göstermesi açısından kayda değerdir.[115]

Atatürk vefatından önce 1937 TBMM'de yaptığı son açılış konuşmasında köylüye ve topraksız köylünün topraklandırılmasına değinmiştir. Atatürk'ün ölümünden hemen önce Tarım Bakanlığı tarafından çiftçiyi topraklandırmaya ilgili tarafından bir kanun tasarısı hazırlanması için Ziraat Islah Kanun Tasarısı tekrar düzenlenmiştir. Meclis

[114] Birinci Köy ve Ziraat Kalkınma Kongresi Komisyonlar Mazbatası, 1938 Ankara T.B.M.M Matbaası s. 1-2.
[115] Erdal İnce, "Köylüyü Topraklandırma Kanunu'nun Türk Siyasal Yapısının Oluşumu Üzerindeki Etkileri," *ÇTTAD*, V/13, (2006/Güz), s. 59–78.

komisyonları ve ilgili bakanlıklarca ele alınan kanun tasarısı Atatürk'ün ölümü ve ardından II. Dünya Savaşı'nın başlaması üzerine gündemden çekilmişti. Öte yandan İsmet İnönü 1941 ve 1942 meclis açılış konuşmalarında bu konuya değinmiştir. Bu durum bizlere dış etkenler kanun tasarısının gündemden düşmesine sebep olsa da konunun sıcaklığını koruduğunu göstermektedir.[116]

Yukarıda üzerinde durduğumuz üzere İsmet İnönü, Atatürk'ün ölümünün ardından TBMM tarafından 11 Kasım 1938 tarihinde Cumhurbaşkanı seçilmişti. Atatürk'ün ehemmiyetle üzerinde durduğu toprak meselesiyle ilgili 1941 yılında bir konuşma yapmıştır. Dolasıyla İnönü'nün toprak kanunuyla ilgili 1 Kasım 1941 yılında TBMM'nin açılış konuşmasında toprak meselesine de değinmesi konumuz açısından oldukça önemlidir. 1941 TBMM'deki konuşmasında Cumhurbaşkanı İnönü, toprak kanunun meclise sunulmak üzere olunacağı ifade etmiştir. Toprağı olmayan ancak ocak kurmak isteyenlere devletin bu toprakları temini cumhuriyetin önem verdiği bir konudur ifadesini kullanmıştır. Nüfusun çoğalması ve göçler yoluyla toprağın parçalandığına değinen İnönü, bu imkanlardan yoksun ve artan yaşam ihtiyaçlarına yetişememe sorunu az topraklı köylü ve köylerde vardır yorumunda bulunmuştur. Bunları (Topraksız köylüleri kast ederek) daha yüksek yaşama imkânı verecek toprak sahibi yapmak ve verilen topraklarda iş imkânı oluşturulacağına değinen İnönü, bir an önce bu çalışmanın ivedikli bir şekilde yapılması gerektiğini savunmuştur. [117]

Türkiye'de İnönü döneminde tarım politikaları II. Dünya Savaşının başlamasıyla birlikte toprak kanunun rafa kaldırıldığı bir döneme girmiştir. Öte yandan İnönü'nün cumhurbaşkanlığı döneminde tarım politikalarının belli bir karakteristik özellikleri mevcuttur. II. Dünya Savaşı nedeniyle ülkenin erkek nüfusunun silah altına alınması nedeniyle tarım politikaları silah altındaki nüfusu beslemek üzerine kurulmuştur. Toprak Mahsulleri Ofisi, hükümetin uygulayacağı tarım politikalarının koordinasyonunu yapmıştır. Diğer yandan devletin tarım politikaları 1943 yılına kadar tarımsal el koyma ürünleri yoluyla zorunlu alım ve yüzde 25 kuralıydı.[118]

Savaş nedeniyle gerek askeri seferberlik ve çekim hayvanlarının el konulması sebebiyle üretimde oluşan dalgalanmalar, tarımda iş gücü sıkıntısının ortaya çıkmasıyla

[116] Deniz Doğru, "1923-1950 Yılları Arasında Toprak Reformu Girişimleri ve Çiftçiyi Topraklandırma Kanununa Yapılan Muhalefet", *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi* Sayı: 10/2 2021 s. 824-839, Türkiye, s. 828.
[117] İsmet İnönü'nün TBMM'deki Konuşmaları İkinci Cilt (1939 – 1960) TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, No: 5, Ankara 1993, s. 22.
[118] Mehmet Ertan, "Toprak Mahsulleri Vergisinin Esasları ve Sonuçları: Toprak Mahsulleri II. Aşar Mıydı", *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, XIV, (2018), s. 241.

üretimde ciddi düşüşlerin yaşanmasına neden olmuştu. İlk düşüş 1941 yılında gerçekleşti. Tarımsal üretim 1937-39 seviyesinden yüzde 15 altına düşmüştü. 1940 ve 1942 yıllarından gerçekleşen dönemsel iyileşmeler dışında savaş boyunca bu seviyenin altında seyretti. 1945 yılına gelindiğindeyse bu oran 1938 yılının yüzde 40 altındaydı.[119]

3.2. İran'da Toprak Meselesi ve Sosyal Düzen

İran'da toprak meselesine iyi irdelememiz için, 20. yüzyılda ülkedeki toprakların nasıl kategorize edildiğini dikkatlice incelememiz lazımdır. İran'da reform öncesi topraklar, mülkiyet anlayışı açısından 4 kısma ayrılıyordu. Özel mülkiyet, vakıf mülkiyeti hanedanlık arazileri ve devletin kontrolündeki araziler şeklinde sınıflandırılmaktaydı.[120]

3.2.1. İran'da AK Devrim Öncesi Özel Mülkiyet

Özel mülkiyetin gelişimi İran'da İslamiyet'in İran'ı fethi dönemine kadar gitmektedir. Tiyul[121] adı verilen toprakların merkezi hükümetin zayıfladığı dönemlerde özel mülkiyet şeklinde kullanım hakkına sahip olanlar tarafından özel arazilere dönüştürülüyordu. 1907 yılında İran Mejlis'inin çıkardığı yasalardan biri olan Tiyul sisteminin kaldırılmasıyla özel mülkiyetin önündeki engellerden biri ortadan kaldırılmıştı. Ann Lambton'a göre Tiyuldar yoluyla dirlikleri toplayan kişiler büyük toprak sahiplerine dönüşmeye başlamışlardı. Son olarak, İran'da 20. yüzyılla beraber ortaya çıkan büyük toprak sahipleri homojen bir yapı içindedir. Genel olarak büyük toprak sahipleri İran'da hanedan üyelerinden üst rütbeli askeri sınıftan ve dini ulemadan oluşmaktaydı.[122]

Tablo 3: Demavend ve Tahran Bölgesinde Toprak Sahiplerinin Dağılımı

[119] Murat Mentinsoy, *Tarih ve Toplum (İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Devlet ve Köylüler Hububat Alımları, Toprak Mahsulleri Vergisi ve Köylü Direnişi),* İletişim Yayınları, 2012, Sayı 15 (255), s. 90.
[120]Mohammad Amad, *Agriculture, Poverty and Reform in Iran*, Routledge Library Editions: Iran 270 Madison Avenue, New York 2011, s. 41-44.
[121] Kelimenin Çağatay Türkçesi'nde "ülke, arazi, toprak" anlamına gelen yatuldan geldiği tahmin edilmektedir (Doerfer, II, 667-668). İran coğrafyasında IX. (XV.) yüzyıldan itibaren giderek iktâ kelimesinin yerini almıştır. Kaynaklarda XV. yüzyıldan önce kullanıldığına dair bir bilgiye rastlanamamıştır. İlk defa Karakoyunlular zamanındaki metinlerde geçtiği görülmektedir. Kelimenin yer aldığı en eski metinlerden biri olan Kitâb-ı Diyârbekriyye'de Karakoyunlu Hükümdarı Cihan Şah'ın 871 (1466-67) yılında Bağdat'a düzenleyeceği askerî sefer için emîrleri ve tiyûl sahiplerini (tiyûldârân) ordusuna çağırdığı kaydedilmektedir (Ebû Bekr-i Tihrânî, II, 371; *a.g.e*., s. 224). Eserde tiyûlâtın askerî dirlikler, tiyûldârın dirlik sahipleri için kullanıldığı anlaşılmaktadır. V. Minorsky, "vergileri belli bir süre için toplama yetkisi" olarak tanımladığı tiyûlü irsî özellik taşıyan soyurgaldan ayırmaktadır. OSMAN GAZİ ÖZGÜDENLİ, "TİYÛL", TDV İslâm Ansiklopedisi, https://islamansiklopedisi.org.tr/tiyul (10.01.2024).
[122] Mohammad Amad, *Agriculture, Poverty and Reform in Iran*, Routledge Library Editions: Iran 270 Madison Avenue, New York 2011, s. 41-44.

Hektar Başına Arazi Sahibi	Kırsal Kesimdeki Ailelerin Yüzdesi	Arazi Yüzdesi
0	60	
0-1	25	17
1-3	10	
20-30	0.8	22
100 ve Üzerine	0.2	34

3.2.2. Devlet Kontrolündeki Topraklar

Devlet kontrolündeki toprakların kökeni İslam öncesine kadar gitmektedir. Bu toprakların varlığı İran'da bulunan hanedanların egemenliklerine bağlı olarak farklılık göstermiştir. Devlet Toprakları (Khaliseh) hanedanlıkların siyasi durumlarına bağlı olarak yeni khalisehler oluşup eskilerinin yerini almıştır. Devlet Kontrolündeki topraklar kendi içlerinde de üç kısma ayrılmaktadır. Bu Khaliseh topraklarının ilki olan Khaliseh intiqali devletin Nadir Şah zamanında kamulaştırdığı araziler şeklindeydi. Devlet arazilerinin ikincisi olan (Khaliseh Tiyul) devlet arazi çeşidi, göçebelerin bulunduğu arazilerden oluşmaktaydı. Bu arazileri savaşlarda başarı göstermiş kişilere verilmekteydi. Devlet arazilerinden üçüncü olarak ele alacağımız olan khaliseh divani, devletin tüm kontrolünde olan mülk arazileriydi. Devlet arazilerinin bir kısmı İran meşrutiyeti sırasında özelleştirilmişti.[123]

Devlet kontrolündeki araziler İran'da toprak reformundan önce tüm kırsal kesimdeki arazi oranının yüzde 3'üne tekabül etmekteydi. İran'da Devlet arazilerinin bulunduğu yerlerin çoğunluğu çorak ve verimsiz araziler bütününden oluştuğunu Muhammet Amad'tan öğrenmekteyiz. Verimli arazilerin bir kısmı özel mülk arazilerine dönüştürülmüştü. Son olarak devlet arazileri doğrudan devletin kontrolünde olmadığı durumlarda söz konusu olmuştur. Örneğin, İran'ın Huzestan bölgesindeki aşiret liderlerine toprağın bir kısmı kullanım için kiralanmıştı. Dolayısıyla devlet topraklarının İran'da katı bir sistemin olmadığı yorumunu yapabilmekteyiz.[124]

[123] Charles Clinton Rudulph, "The Land reform Program in Iran And Its Political Implıcations" The American University Washington DC, s. 27-28.
[124] Mohammad Amad, *a.g.e..,* s. 41-42.

3.2.3. Vakıf Arazileri

İran'da vakıf arazileri İslamiyet'in İran'da yayıldığı döneme kadar gitmektedir. İran'daki Medeni Kanun'a göre iki tip vakıf türü vardır. Bunlar; çeşitli hayır işleri için kullanılan vakıfları ve kişisel amaçlar için oluşturulmuş vakıflar bütününde oluşmaktaydı. Hayır vakıflarını genel olarak arazide yaşayanlar bir mütevelli atamak zorundaydı. Bu mütevelli heyetinin atanmadığı durumlarda devreye kadı girer ve vakıf için mütevelli heyetini atardı. Hayır vakıfları, ülkede gerçekleşen dini merasimlerin düzenlenmesinde, peygamber soyundan gelen seyyidlere bağış yapılması ve son olarak dini okulların desteklenmesinde önemli bir rol oynamaktaydı.[125]

Vakıf arazileri tüm ülkeye yayılmıştır. Bu arazilerin belli bir kısmı verimli araziler içerisinde değerlendirilmekteydi. Vakıf arazilerinin toplam oranı tam bilinmemekle beraber bazı kaynaklar vakıf arazilerinin İran'da 19. yüzyılın başında ekili arazilerinin yüzde 15'ine denk geldiği ifade edilmiştir. Vakıf araziler çok nadir bir şekilde ekildiği gözlemlenmiştir. Çoğu zaman vakıf arazileri üçüncü bir kişi olan bölgesindeki çiftçiye kiralanırdı. Lambton'a göre vakıf arazisinin yöneticisi bazı durumlarda araziye kendine kiralamak adına vakıf yönetimine para ödemek durumunda kalırdı.[126]

3.2.4. Hanedan Arazileri

Rıza Şah'ın saltanatı boyunca (1925-1941) hükümdarın kişisel mülkü olarak bilinen "emlak" hanedan arazilerinden sayılmaktaydı. Öte yandan bu araziler satın alma, hediye ve kamulaştırma yoluyla hanedanın malı haline gelmekteydi. Birçok kaynağın belirttiği üzere Rıza Şah tahtından çekildiği yıl olan 1941'de İran'da en büyük toprak sahibi olarak sayılmaktaydı. Bu cebri yol ile el konulmuş arazilerin bir kısmı 1941 Rıza Şah'ın tahttan çekilmesiyle birlikte eski sahiplerine geri dönmüştü. Son olarak, İran'da yapılan toprak reformundan önce ülkedeki arazilerin yüzde 80'ninden fazlasını özel mülkiyet, vakıf arazileri, hanedan arazileri ve son olarak özel mülk arazilerinden oluşmaktaydı.[127]

3.2.5. İran'da Toprak Reformu Öncesi Arazide Ortakçılık

Reform öncesi İran'da, çiftçinin kullanım hakkı yönünden üç tip arazi tasarrufu mevcut olmuştur. Ortakçılık, kiracılık ve sahipli çiftçileri yönettiği çiftlikler şeklinde

[125] Charles Clinton Rudulph, *a.g.t.*, s. 25-26.
[126] Mohammad Amad, *a.g.e.*, s. 43-44.
[127] Mohammad Amad, *a.g.e.*, s. 43-44.

sıralanmaktadır. Ancak arazinin kullanımı büyük toprak sahiplerinin elinde olsa bile büyük ölçekte tarım yapılmamaktaydı. Bu noktanın ciddi bir önemi vardır. Çünkü İran'da diğer Ortadoğu ve Asya ülkelerinde olduğu gibi bir toprağın üstünde bir ortakçılık olduğunu göstermesi yönünde önemlidir. Dolayısıyla arazi bölünmüş bir vaziyettedir. Arazinin parselli bir şekilde bölünmesi tıpkı diğer Asya ülkelerinde yapılan tarımı ve dolayısıyla kırsal kesimi hatırlatması açısından kayda değerdir. Öte yandan, toprak sahibi ve toprağı kullanan arasındaki ilişki yüzyıllardan beri ortakçı anlaşması denilen bir anlaşmadan ibarettir. Ortakçı anlaşmasında çiftçi toprak sahibine ürün karşılığı bir bedel ödemekteydi. Bir diğer anlaşma türü olan kiracılık anlaşması topraktaki köylünün toprak sahibine nakit şekilde ödediği bir çeşit vergiydi.[128]

İran'da ortakçılık ve tarım ilişkisini açıklayan yazarlardan biri olan Muhammed Amat, ekili arazilerin yüzde 62'sinin ortakçılığın var olduğunu belirtmiştir.

Tablo 4: FAO Raporu (1966)

Malik Tipi	Toprak Sahiplerinin Oranı	Tüm Oranı	Hektar Başına	Toplam Alan
Ortakçı	919	49	7,021	62
Sahibi Tarafından İşletilen	692	37	3, 353	30
Toprakta Kiracı	266	14	982	9
Toplam	1,877	100	11,356	100

İran'da ortakçılık yaygın bir arazi kullanım sistemi olsa bile bölgeden bölgeye ortakçılığın varyasyonları mevcuttu. Örneğin, çiftçiye ait topraklar genel itibariyle daha az verimli topraklardan oluşmaktaydı.[129]

Yukarıda üzerinde durduğumuz üzere topraktaki ortakçılığın İran'da bölgeden bölgeye oluşan varyasyonları vardı. Bu yüzden ülkedeki Orta, Güney ve Doğu İran'da

[128] Amir M. Haji-Youseffi, "The Political Economy of Development in a Rentier State: Iran 1962-78" Carleton University Ottawa 1995, s.153-154.
[129] Amir M. Haji-Youseffi *a.g.t.,* s.153-55.

iklimin verdiği şartlardan dolayı yaygın olmakla beraber Kuzey İran'da çiftçi ve toprak sahibi arasındaki ilişki birçok yönden farklılık arz etmekteydi. Kuzey İran'da ortakçılıktan ziyade çiftçi ile toprak sahipleri arasında kiracılık sözleşmesi diyebileceğimiz bir anlaşma mevuttu. Çiftçi ve toprak sahipleri arasında bir dizi anlaşmanın yanında arazi sahipleri topraktaki çiftçiye birçok ihtiyacının karşılamaktaydı. Öte yandan çiftçiye kredi sağlamakta çiftçinin ihtiyaçları arasında girmekteydi.[130]

Arazi tasarruf sisteminde, büyük çiftlik sahipleri bazı çiftçilere topraklarının ekim haklarını vermekteydi. Tahminlere göre İran'daki çiftçilerin yüzde 60 gibi bir oranı büyük toprak sahiplerinden ekip biçme hakkını bu yollarla almaktaydı. Bu durum toprakta çiftçinin toprak sahiplerine bağımlı olmasına neden olmaktaydı. Öte yandan bu haklara sahip olmayan çiftçilerde mevcuttu. Toprağın tasarruf hakkına sahip olanlar ve olmayanlar şeklinde bir ayrım oluşturmaktaydı. İran'da ortakçılığın yoğun olduğu yerlerde tarımsal üretim sulamaya dayalıydı.[131]

3.5.6. Musaddık Dönemindeki Toprak Reformu Çalışmaları

1940'larda Tudeh Partisinin gücünün azalmasıyla beraber İran'da milliyetçi bir hareket ortaya çıkacaktı. Bu milliyetçi hareketin önderliğini yapacak olan Muhammed Musaddık, Rıza Şah döneminde bakanlık yapmış ve Rıza Şah'la anlaşamamasından dolayı istifa etmiş soyu Kaçar hanedanına kadar dayanan İran'a damga vurmuş bir şahsiyetti. Musaddık'ın siyasi ajandasının başat rollerini oynayacak olan ülkenin dış güçler tarafından sömürülmemesi ve sıkı bir Kanun-ı Esasi'nin takibi şeklinde özetlenebilir. Musaddık her ne kadar bir Aristokrat bir aileye mensup olsa bile taraftarlarının çoğu gelişmekte olan orta sınıftan oluşmaktaydı. İran'da ortaya çıkan bu muhalefetin başlangıcı olan 16. İran Meclis'in seçimleri olmuştu.[132]

16. Meclis seçimleri Sovyetlerin İran'dan petrol ayrıcalığıyla ilgili konunun gündeme gelmesi olmuştu. Ancak 16. Meclis'in açılışında asıl sorunun Şah ve Mussadık arasında yaşanacak anayasal krizdi. Şah ve Musaddık arasında yaşanacak krizin ilk safhası 16. Meclis'in seçimleri olmuştu. Her ne kadar genç Şah'ın gücünde azalma olsa bile Şah gücünü tekrardan anayasadaki ülkenin başı tanımını modifiye edip kalıcı hale getirmiş ve ordunun başkumandanı sıfatını üzerinde toplamıştı. İran'da o yıllarda başlayan ve yabancıların özellikle Anglo-İran petrol şirketine karşı oluşacak tepkiyle

[130] Mohammed Amad, *a.g.e*., s. 43.
[131] Amir M. Haji Youseffi *a.g.t*., s. 154-55
[132] Ervand Abrahamian, *Modern İran Tarihi,* çev. Dilek Şendil, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2019, s. 160-161.

beraber bir muhalefet hareketi ortaya çıkmaktaydı. İran Meşrutiyet hareketinde bulunmuş ve sonra seçimlere İran Meclis'ine girmiş Doktor Muhammed Mussadık, İran'da 1940'ların sonunda itibaren muhalif hareketi Milli Cephe adında bir araya getirmişti. [133]

Musaddık önderliğinde kurulan Milli Cephe hareketi İran'ın birçok kesimini kapsayacak bir şekilde faaliyete geçmişti. Musaddık'ın arkasında olan İran Partisi, İşçi Partisi, İran Ulusal Partisi, Müslüman Mücahitleri Toplumu gibi oluşumların bir araya gelmesiyle Milli Cephe hareketi ortaya çıkmıştı. Bu partiler içinde olan İran Partisi, 1948 gibi Tudeh destekçiliğinden Musaddık destekçisi olmuştu. Bu partinin önemli özelliklerinden biride konumuzu yakından ilgilendirmesi açısından İran'da yapılmak istenen toprak reformunu gündeme getirmiş olmasıydı. İran Partisi Özgürlük Cephesi adındaki yayın organında partinin manifestosunu açıklamıştı. Parti, sosyal adaletsizliği kaldırmak, yolsuzlukların engellenmesi ve son olarak kırsaldaki feodalitenin kaldırılması şeklindeydi. Bir diğer önemli noktaysa anayasal meşruti monarşinin tekrardan restore edilmesiydi. Ervand Abrahamian İran Partisinin yapacağı reformların feodalitenin tasfiyesi konusunda şu yorumda bulunmuştu. İran'da feodal düzenin yıkılması için İran partisinin bir toprak reformu yapmak istediğini ve partinin programından bunun çıkarılabileceğini belirtmiştir. Dolayısıyla İran'da sistem her ne kadar feodal düzenin yanında olsa bile çok katmanlı olması yönünden kayda değer olduğu yorumunu bulunabiliriz.[134]

Musaddık önderliğindeki koalisyonun bir diğer tarafı olan İran ulemasıydı. Ayetullah Kaşani önderliğinde Musaddık'ın koalisyonuna destek veren İran ulemasının muhalif kesimi Musaddık'a İran'da petrolün millileştirmesinde önemli bir rol oynayacağı gibi Musaddık'ın düşüşünde de oldukça etkili olmuştu. Petrol'ün millileştirilmesinde Tudeh'i ve İran orta sınıfının desteğini alan Musaddık, toplu gösteriler ve Tudeh partisinin organize ettiği grevler yoluyla sesini Şah'a ulaştırmaya başlamıştı. 1951 yılında Tudeh partisinin petrol işçilerini örgütlemesi yoluyla işçiler genel greve gitmişti. Bu grevin sonucunda İran Meclisine baskı yapılabilmiş ve petrolün millileştirilmesi için kurulması beklenilen hükümetin güvenoyu alabilmesi sağlanmıştı. İran kendi siyasi programını

[133] Ervand Abrahamian, *Iran Between Two Revolutions,* Princeton University Press, New Jersey 1982, s. 250-251.
[134] Ervand Abrahamian, *Iran Between Two Revolutions,* Princeton University Press, *Princeton* New Jersey 1982, s. 189-190.

uygulamak isteyen Muhammed Musaddık, kilit bakanlıklara kendi politikasını uygulayacak kişileri atamıştır. [135]

Musaddık, Başbakan adayı olarak sunulmasını petrolün millileştirilme yasasının İran meclisine gelme şartıyla kabul etmişti.26 Nisan 1951 tarihinde Musaddık, petrolün millileştirilmesi yasasını İran Meclisine sevk etmişti. Başlangıçta kabul edilen kanun teklifi İran Meclisinde kabul görmüştü.[136]

Musaddık'ın güçlenmesi sonucunda 1952 yılında İran'da Şah ve Musaddık arasında bir kriz ortaya çıkmıştı. Savaş Bakanının kimin seçeceğiyle ilgili oluşan ihtilaf sonucunda Musaddık istifa etmişti. Ancak kamuoyunun baskısı sonucunda Şah Musaddık'ı tekrardan Başbakanlık makamına atamak zorunda kalmıştı. Bu oluşan ihtilaf sonucunda Musaddık konumunu 1952 yılında daha da güçlendirmiş oldu. Şah'la olan mücadelesinde üstünlüğünü sağlayan Musaddık, artık yeni hedefine doğru adım atmaya kararlıydı. Musaddık toprak reformuna karşı yürüttüğü planları uygulamak için büyük toprak sahiplerinin kendisine karşı yürüttüğü muhalefeti de engellemişti.[137]

İran'da ortakçılıkla ilgili kısımda ülkede toprak sahiplerinin topraksız çiftçiler üzerinde ciddi bir tahakkümü söz konusu olduğunu belirtmiştik. İran'da Musaddık her ne kadar petrolü millileştirmek için iktidara gelse bile, İran'ın temel sorunlarından biri olan kırsal kesimin kalkınma sorununa eğilmek gibi bir amacı vardı. Musaddık, büyük toprak sahiplerine giden büyük gelirleri kesmek adına İran Meclisine konuyla ilgili bir yasa tasarısı sunmuştur. Bu yasa tasarısında çiftçinin büyük toprak sahiplerine verdiği yüzde 20'lik ürün ödemesinin İran çiftçisine verilmesiyle ilgili yasa tasarısı büyük tartışmalara neden olmuştu. Aynı zamanda Musaddık'ın önderliğini yaptığı Ulusal Cephe'nin sözcüsü Bakhai, İran Meclisine büyük toprak sahiplerinin paylarına düşen ürün vergisinin yüzde 15'ini çiftçilere verilmesi yönünde çaba göstermiştir. Öte yandan İran Şahı, 600 çiftçiyi temsilen 56 çiftçiye Varamin bölgesindeki hanedan toprakları verilmişti. New York Times'ın aktardığı kadarıyla İran'da kırsal kalkınmanın yapılması adına bir taraftan Şah ve diğer yandan Musaddık konuya oldukça yakından ilgi gösterdiği yorumu yapabiliriz. [138]

---

[135] Ervand Abrahamian, *a.g.e*., s. 153-155
[136] Abbas Milani, *The Shah*, St. Martin's Griffin New York 2012, s. 150.
[137] Michael Axworthy, *Devrimci İran*, çev. Ali Karatay, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2020, s. 66.
[138] Albion Ross "Mosaddegh Propeses to Give Peasants More of Harvest Cutting Owners' Share", The New York Times 13 Ağustos 1952.

Musaddık, aynı zamanda Şah'ı hanedan topraklarının bir kısmını dağıttığı için eleştirmekteydi. Abbas Milani konuyla ilgili, Şah'ın aslında bir reform çalışması için daha tahtta çıktığı vakit bir toprak reformunun aklında olduğunu belirtmiş ancak doğru zamanı beklediği şeklinde bir yorumda bulunmuştur. Milani kitabında, Şah'ın Tahran'daki İngiliz Büyükelçisiyle konuşmasında toprak reformunun İran'da gerekli olduğu ve bu girişimin yapılması Hanedan topraklarından başlanılması gerektiğini vurguladığını belirtmiştir.

Ancak bu reform çalışması geniş ölçekte değildi. Dolayısıyla konuyla ilgili Musaddık'ın Milli Cephe oluşumuna yakın gazeteleri toprak meselesinin bir an önce halledilmesi yönünde çağrıda bulunduğu gibi eğer bir reform çalışması geçmezse bu durum kendileri için tehlike arz edeceğini belirtmiştir. Ulusal Cephe'ye yakın gazeteler tarım yasasının daha genişletilip büyük toprak sahiplerinin toprakları ellerinden alınıp topraksız çiftçilere dağıtılması yönünde çabaların gösterilmesi gerektiği vurgulamıştırlar. Musaddık'a yakın ve onun görüşlerini yansıtması yönünde önemli bir konumda olan Baktiar Emruz yaptığı açıklamada büyük toprak sahiplerinden kesilen yüzde yirmilik ürün payının çiftçilere verilmesi kırsal kalkınmayı tek başına desteklemeyeceğini ifade etmişti. Baktiar Emruz, köylünün eğer huzurlu bir şekilde yaşamasını istiyorsak ülkede feodalitenin yok edilmesi ve toprakların köylülere dağıtılması gerektiğini yorumunda bulunmuştu.[139]

Musaddık 15 Ağustos 1952 yılında yasalaştırdığı tarım yasasıyla kırsal kesim demokrasisinin kurulduğunu ilan etmişti. Aynı zamanda Musaddık İran'da eski feodal düzene ait olan yüklerden biri olan toprak sahibine ait olan ve topraksız çiftçilerin zorla çalıştırıldığı düzenin değiştiğini belirtti. New York Times'ın yorumuna göre eğer Musaddık başarılı olabilirse, geri kalmış kul bir toplumu bir vatandaş toplumuna dönüştürebilir ifadeleri kullanıldı. Kanuna göre, her bir köyde bir konsülün kurulacağını ve bu köy konsülünün 5 kişiden oluşacağı ifade edildi. Bu beş kişinin üçü köylüler arasında seçileceği ve geri kalanlardan biri de köy muhtarları tarafından seçileceği ifade edildi. Son olarak köy konsülünün en son üyesi olan temsilcide toprak sahibi tarafından seçileceği eklenmişti. [140]

[139] New York Times, Mossadegh Urged to Divide Estate: National Front Paper Warns Public Suicide Unless Peasants recevie Lands, 15 Ağustos 1952.
[140] Albion Ross, New York Times (14 Ağustos 1952), Iranian Peasants Get Big Reforms: Premier Decrees a 20% Levy on Landlords' Take From Harvest to Village.

Musaddık ve Şah'ın toprak reformunu uygulama düşünceleri oldukça farklıydı. Şah toprak reformunun ulema ve toprak sahiplerinin ürkütülmeden başlatılması taraftarı olduğunu yukarıda belirtmiştik. Öte yandan Musaddık, Şah'ı sindirdikten sonra önünde hiçbir engel kalmadığını düşündüğünü ve reformu uygulaması için önemli bir adım atması yönünde harekete geçtiğinin yorumunda bulunabiliriz. 28 Eylül 1952 yılında Musaddık'ın verdiği röportajda toprak dağıtımıyla ilgili planının ne olduğunu açıklamıştır. Musaddık yaptığı açıklamada, arazisiz çiftçiye toprak dağıtımı meselesi ülkede sosyal ve siyasi istikrarın en büyük faktörü olacaktır ifadelerini kullanmıştır. Dr. Musaddık, toprağın dağıtılması yanında, borç yükü altında ezilen çiftçilere karşılıksız kredi verebileceklerini belirtmiştir. Büyük toprak sahiplerinin mağduriyeti için onlara nakit tazminat ödenmesi gerekebileceğini vurgulayan Musaddık, şu anlık hükümetin elinde bunu ödeyecek paranın olmadığını altını çizdi. Devletin daha öncede çiftçiye kredi sağladığını belirten Musaddık, ancak şunu da ekledi. Çiftçiye verilen kredinin yüksek düzeyde faiz içerdiğini ve bununda çiftçi için ağır bir yük olduğunu belirtti.[141]

[141] Albion Ross, New York Times (29 Eylül 1952), Mosaddegh Tells Of Refoms Plans: Iranian Chief Says Shortage of Funds Will Retard Steps to Raise Peasant's Lot.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM: TÜRKİYE ve İRAN'DAKİ TOPRAK REFORMLARININ UYGULANIŞI VE REFORMA KARŞI OLAN TEPKİLER

4.1. 1945 Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu Üzerine TBMM'de Yapılan Görüşmeler

14 Mayıs 1945 tarihinde TBMM'ye gelen Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu (ÇTK) tasarısı meclise gelmişti. Kanun tasarısının mimarlarından olan dönemin Tarım Bakanı Şevket Raşit Hatipoğlu, mecliste kanunla ilgili bir konuşma yapmış ve kanunun gerekliliğini savunmuştur.

Hatipoğlu konuşmasında, çiftçiyi topraklandırma kanununun yıllardan beri beklendiğinden bahsetmekte ve toprak meselesini cumhuriyetin esas meselelerinden biri olduğunu sözlerine eklemiştir. Sözlerinin devamında, Hatipoğlu çiftçiyi topraklandırma kanunundan bahsederken, kanunun asıl hedefinin az topraklı ve toprağı olmayan çiftçiyi topraklandırmak olduğundan bahsetmiştir. Hatipoğlu bu meselenin cumhuriyet döneminden önceye Osmanlıya kadar gittiğini dolayısıyla bu toprak sorununun ülkede yeni olmadığını iddia etmiştir. Cumhuriyet yönetiminin daha önce olduğu gibi bu soruna kayıtsız kalamayacağını sözlerine ekleyen Tarım Bakanı Hatipoğlu, cumhuriyetin bütün bu sorunları ele aldığını söylemiştir. Parti grubunda birçok arkadaşının çiftçiyi topraklandırma kanununun çıkarılması için çalıştığını ve hatta parti meclisinde tartışıldığından bahsetmiştir.[142] Konuşmasının devamında, Hatipoğlu, ülkede bulunan arazilerin büyüklüğünden bahsetmekte ve bu arazilerin bir kısmının âtıl durumda olduğundan köylünün şikayetçi olduğundan bahsetmiştir. Hatipoğlu bir diğer soruna değinerek başkalarının topraklarında çalışan çiftçilerin olduğunu ve bu kişilerin toprak sahibi olamadığına da değinmiştir. Çeşitli sebeplerden dolayı fazla arazinin kamulaştırılması gerektiğini bahseden Hatipoğlu bu sorunun ancak Çiftçiyi Topraklandırma kanunuyla halledileceğini savunmuştur.[143]

Diğer yandan Avcıoğlu Türkiye Düzeni eserinde, toprak reformunun 1930'lardan itibaren gündeme geldiğini fakat reformun yürürlüğe koyulamadığını irdelemiştir. Avcıoğlu reformun bu kadar gecikmesindeki etmenlere de değinmiş ve bu etmenlerin başında reform tasarısına karşı gösterilen direnişin payı olduğundan bahsetmektedir.

[142] T.B.M.M Zabıt Ceridesi, 54. Birleşim 14.05.1945, s. 59-60
[143] T.B.M.M Zabıt Ceridesi, 54. Birleşim 14.05.1945, s. 61.

Reformun gecikmesindeki etmenler II. Dünya Savaşı'nın başlaması ve reform fikrine gösterilen direnişe bağlamaktadır.[144]

Reformun ekonomik yararının yanında toplumsal boyutunun önemine de değinen Hatipoğlu, ülkede köylünün mülksüz bir şekilde kaldığını toplumun geleceği için mülksüz çiftçilerin kalmaması gerektiğini savunmuştur.[145]

Hatipoğlu'nun Konuşmasının ardından, söz alan Seyhan mebusu Cavid Oral, konuyla ilgili bir konuşma yapmıştır. Toprak kanunun olumlu ve iyi sonuçlarından çok olumsuz ve kötü sonuçları olacağını savunan Oral, reformun iyi manasından çok toprak kanununda geçen zararlı maddelerinin olduğunu iddia etmiştir. Ülkede toprak oranının abartılı bir şekilde açıklandığını dolayısıyla bu memlekette 75 milyona yetecek kadar vatandaşın yaşayabileceğini belirtmiştir.[146] Reform planındaki ikinci soruna da değinen Seyhan mebusu, ülkedeki ekonomik darlığın ne toprak yetersizliği ne de mülkiyette oluştuğu iddia edilen sorunlar olmadığını ifade etmiştir. Ekonomi, sosyal ve toprak mülkiyetiyle iç içe olduğunu savunan Seyhan Mebusu Oral, bu bahsettiklerinden birinin bozulması halinde ülkede dengenin kalmayacağından bahsetmiştir. Toprak kanunun ülkedeki ihtiyaçları karşılayabilecek mi sorusunu yönelten Oral, reformla ilgili ciddi şüpheleri olduğu gibi bu kanuna açık açık muhalifti.[147]

Seyhan Mebusundan sonra söz alan İçel Mebusu Refik Koraltan, ÇTK ile görüşlerini ifade etmiştir. Koraltan, toprak reformunda kimin hangi toprağı alacağı belirsizliğinin bir an önce aydınlatılması gerektiğini savunmuştur. 1937 yılında İnönü ve arkadaşlarının verdiği kanun tasarısını hatırlatarak çiftçiyi topraklandırma kanunun daha o zaman gündeme geldiğinden bahsetmiştir. Kanunun iyi bir şekilde tatbik edilmesi gerektiğini savunan Koraltan konuşmasının devamında 1505 nolu kanuna da değinmiştir. Bu kanunda da aynı tavrı takındığından bahseden Koraltan, bu 10-15 milyon dönüm toprağın maliyetinin çok yüksek olduğunu ve bu maliyeti karşılayacak bütçelerin olmadığından bahsetmektedir. 300 milyon miktarda bir değerde toprağın alınması gerektiğini ve bunun içinde bütçe açığına neden olmaktadır.[148]

Koraltan'dan sonra söz alan Sinop mebusu Oruçoğlu, ülkede toprak meselesinin halledilmesinin kendisinin de bir ideali olduğundan bahsetmiştir. Oruçoğlu sözlerinin

[144] Doğan Avcıoğlu, *Türkiye Düzeni: Dün Bugün Yarın, Birinci Kitap,* Tekin Yayınevi, İstanbul 1990, s. 491.
[145] T.B.M.M Zabıt Ceridesi, 54. Birleşim, 14.05. 1945, s. 61.
[146] T.B.M.M Zabıt Ceridesi, 54. Birleşim, 14.05. 1945, s. 64.
[147] TB.M.M Zabıt Ceridesi, 54. Birleşim, 14.05.1945, s. 65.
[148] T.B.M.M Zabıt Ceridesi, 54. Birleşim, 14.05.1945, s. 73.

devamında ülkenin dağlık bölgelerinden olan Karadeniz sahilinde vatandaşın gene topraksız olduğundan bahsetmiştir. Oruçoğlu'ndan sonra söz alan İzmir Mebusu Halil Menteşe, Medeni kanunun verdiği mülk edinme ve mülkün korunmasının bu yeni kanunla beraber değiştiğinden şikayetçi olmuştur. Menteşe 1937 yılındaki Teşkilatı Esasi'nin 74. maddesinin değiştirilmesiyle ilgili durumu hatırlatarak sözlerinin devamında çiftçinin yüzde 87'sinin yeterli derece sahip olduğunu iddia etmiştir. Yüzde 8'nin de yarı toprak sahibi olduğunu ifade eden Menteşe, geri kalan yüzde 5'inde hiç toprak sahibi olmadığını sözlerine eklemiştir.[149]

17. maddenin önemine değinen Menteşe, bu maddeyle beraber ülkede bütün toprakların kamulaştırılacağını öne sürmüştür. Yapılan tetkik sonucunda toplam ülkede topraksız çiftçinin 120-130 bin arazisiz halkın olduğunu 35 vilayette 61 bin topraksız köylünün olduğunu savunmuştur. Bu durumun dışında 20 milyon hektarının ziraate elverişli topraklar olduğunu vurgulamıştır. Kanunun maddelerine gelirsek toprağın dağıtımının birinci maddesinde arazisi olmayan veya yeterli arazisi olmayan çiftçiye Ziraat Bankasından uygun taksitlerle 15 sene boyunca sağlanacak kredi yoluyla borç para vermektedir. Kanunun ikinci maddesinde devletin özel mülkiyetinde veya kullanımında bulunan toprağın Ziraat bankasına devrine. Üçüncü madde bu devredilen toprakların çiftçiye bedeli karşılığında verilmesine ve konumuzla alakadar olan beşinci maddedeyse çiftçi ve arazi sahibi arasında oluşan sorunda bankanın hakemlik yapacağını ifade etmektedir.[150]

Menteşe'den sonra söz alan Gümüşhane mebusu Güreli, toprak meselesine farklı bir açıdan bakmıştır. Toprak konusunda devletin mülk sahibini koruması gerektiğini vurgulayan Güreli, dağıtılacak topraklara değinmiştir. Sözlerinin devamında Güreli işçiye toprak vermenin ne gerek olduğundan yakınmıştır. Güreli'den sonra söz alan Eskişehir mebusu Emin Sazak, konuyla ilgili yorumunu yapmaktadır. Sazak, reformun ciddi bir şekilde köylünün ihtiyacını karşılamayacağını savunmuştur. Sazak'a göre önemli olan kişinin hakkı olduğudur. Dolayısıyla mülkiyette oluşacak bozulmalar devletin kusuru olacağından bahsetmektedir. Bu günlerde oluşan durumun varlık düşmanlığı olduğunu çizen Sazak devletin buna göz yumduğunu iddia etmiştir. Hükümetin bu şekilde devam etmesi halinde bu kanuna inanmadığını eklemiştir.[151]

[149] T.B.M.M Zabıt Ceridesi, 54. Birleşim, 14.05.1945, s. 74-75.
[150] T.B.M.M Zabıt Ceridesi, 54. Birleşim, 14.05.1945, s. 77-78.
[151] T.B.M.M Zabıt Ceridesi, 54. Birleşim, 14.05.1945, s. 81 82.

Sazaktan sonra söz alan Seyhan Mebusu Arıkoğlu, işlediği ve makineli tarım yaptığı toprağı olduğundan bahsetmiştir. Toprak reformunun ülkede yapılmasına karşı olmadığını ancak bu kanun maddelerinin bazılarının ciddi sorunlar oluşturabileceğini öne sürmüştür. 16 ve 17. madde arasında çelişkilerin olduğu bu çelişkide 16. maddenin toprağı kullanım hakkı tanıdığını ancak 17. maddenin bunu ortadan kaldırmaya teşebbüs ettiğinden bahsetmiştir. Arıkoğlu sözlerinin devamında, devletin elinde bu kanunu icra etmek için yeterli sayıda toprağı olup olmadığıyla ilgili şüphelerinin olduğundan bahsetmiştir. Bu toprakların dağıtılması halinde bunun sonuçlarının olumlu mu yoksa olumsuz mu olacağını soran Arıkoğlu, toprak kanunuyla ilgili şüphelerinin olduğu aşikardı.[152]

Konuşmanın devamında, Seyhan Mebusu Arıkoğlu toprak vergisinin büyük arazi sahiplerine zarar vereceğini ve dolayısıyla bir yandan devlet topraksız çiftçiye toprak verirken diğer yandan toprak sahibini mağdur etmemesi gerektiğini savunmuştur. Bu reformun devrim kanunu göndermesi yapan Arıkoğlu, devrimin bütün halk için yapıldığını ancak bu reform kanunun tam tersine arazi sahibine yük bindirdiğini iddia etmiştir. Kanunla beraber gelen toprak vergisini eleştiren Seyhan mebusu tamamen bu yasanın haksızlık getirdiğinden bahsetmiştir.[153]

Çiftçiyi topraklandırma kanunun meclise gelmesiyle beraber milletvekilleri arasında ciddi tartışmaların yaşanmasına sebep olmuştu. Kanunla ilgili maddelerine değinmeden önce kanunun gerekçelerine değinmek gerekir. Arazinin genişliğinin önemine değinen kanunun gerekçesinde, toprak verimin önemine de değinerek bu verimin ülke ekonomisine doğrudan katkısı olduğundan bahsetmektedir. Arazi mülkiyetinin bir ülkede yerleşmesiyle beraber sadece bunu bir hukuk sistemi çerçevesinde görmemek gerektiğini vurgulamaktadır. Arazinin kullanımı sonucunda bağımsız çiftliklerin oluşabileceğine değinen kanunun gerekçeleri, toprak mülkiyetinin öneminin oldukça mühim olduğunun altını çizmektedir. Bu kanun tasarısının ülkede yeni bir dönemi başlatacağından bahsetmektedir. Ülke topraklarının genişliği, arazi çeşitliliği toprak ziraatı için önemli olduğundan bahsetmekteydi.[154]

Bu gerekçelerin yanında, toprağın işlenmesi konusu da aydınlatılmıştır. Bu maddelere göre işlenmeyen toprak kamulaştırılmak üzere devletin eline geçmekteydi.

[152] T.B.M.M Zabıt Ceridesi, 54. Birleşim, 14.05.1945, s. 88.
[153] T.B.M.M Zabıt Ceridesi, 54. Birleşim, 14.05.1945, s. 89.
[154] T.B.M.M Zabıt Ceridesi, 54.Birleşim, 14.05.1945, s. 1-6.

İşlenmeyen toprakların boş bırakılması üç seneyle sınırlandırılmaktaydı. Tasarının ikinci bölümünde yer alan dağıtılacak arazinin hüviyeti tartışılmaktaydı. Kanunda geçen toprağın dağıtılma ölçüsü işletmeye göre kararlaştırılmıştı. Bundan sonrada ölçü olarak toprağın genişliği ele alınmaktaydı. İkincisi kullanılmayan arazilerde dağıtılacak topraklar bölümünde yer almaktaydı.[155]

Arazi sınırlarının ve yüz ölçülerinin belli edilmesi mülk sahiplerinin belli edilmesi günümüzdeki durumda en çok ihtiyaç duyduğumuz iş olduğundan bahsedilmiştir. Kanunda ilk önce toprağı olmayan ve yetersiz toprağı olanlara arazi dağıtımı yapılacağından bahseden kanun tasarısı bu konuyu da aydınlatmaktaydı. Tasarının beşinci bölümünde yer alan verilecek arazide sınır ibaresi oldukça önemli bir konuydu. Bu sınırın çiftçi ocağı sınırı olduğu ibaresiyle köylü mülkiyetinin oluşması gözetilmektedir. Her türlü arazinin verilmesinin hakkı Ziraat Bankasına verilmiştir. Kamulaştırma bedellerini karşılamak ve ona göre toprak verilmesi kararlaştırılmış ve dolayısıyla bedelsiz toprak verilmesine gidilmemiştir. Bu son bölümde üzerinde durduğumuz üzere topraksız çiftçiye işleyebileceği kadar toprak verilmesi kararlaştırılmıştı. Dolayısıyla bu maddelerin çoğundan anlaşılacağı üzere gereksiz bir kanun tasarısı olmamakla beraber sonuç olarak TBMM'de muhalefetin oluşmasına neden olmuştu.[156]

Bu maddelerin esas belirttiği üzere toprak kanunun çıkmasından itibaren hiçbir şekilde köylü araziyi alıkoymak veya işgal etmek yoluyla toprak elde edemeyecekti. Özellikle, bu toprak edinimi Ziraat Bankası'nın inisiyatifine bırakılmaktaydı. Dolayısıyla bu arazi dağıtımı işlerini koordine edecek bir toprak dağıtımı ofisi kurulacaktı. Bunu belirten hükümde kanun maddesine koyulmuştu. TBMM'de ki konuyla ilgili geçici komisyonun raporunu iyi değerlendirmek gerekmektedir. TBMM'ye gelen 17.1.1945 bu raporda, topraksız köylüye veya az topraksız köylüye dağıtılmak üzere bir toprak kanunu çıkarılmaktaydı. Bu kanunda geçen hükümetin gerekçi TBMM'ye gelen raporda oldukça detaylı anlatılmıştır. Türkiye'de zengin bir ülke olduğunu belirten raporda genişlik, çeşitlik ve verim bakımından çok önemli olduğundan bahsetmekteydi. Arazi ve işletme yetersizliği sonucunda oluşan sorunları giderilmesi gerektiğinden bahseden raporda, ancak bu iki sorunda yapılacak reformlar yoluyla tarımda verimin artacağından bahsedilmekteydi.[157]

[155] T.B.M.M Zabıt Ceridesi, 54.Birleşim, 14.05.1945, s. 18.
[156] T.B.M.M Zabıt Ceridesi, 54.Birleşim, 14.05.1945, s. 33.
[157] T.B.M.M Zabıt Ceridesi, 54. Birleşim, 14.05.1945, s. 39.

Tarım Bakanlığının 35 vilayette yaptığı etütler sonucunda, 90 bin hiç toprağı olmayan ve 872.830 az topraklı aile mevcut olduğu tespit edilmişti. Etüt raporunun devamında çiftçi ailesinin az topraklı sayılması hususunda kullanılan ölçünün bölgelere, arazinin verimine, çeşidine, çiftçi ailesinin elindeki toprağın miktarına ve işletme imkân ve araçlarına göre değişiklik göstermesi mümkün olduğu anlaşılmıştır. Raporda topraksız ve az topraklı köylülerin varlığı ve miktarı devletin ve kişilerin büyük ve orta mülkiyeti oranı ve genişliğiyle ilişkilendirilmektedir. Dolayısıyla Türkiye'de ki toprak mülkiyetini iyi irdelemek gerekmektedir. 1940 yıl öncesine ait toprak mülkiyetine bakmak için raporda şuna değinmektedir. 1940 yıl öncesi beş binden büyük toprakların miktarı 418 ve bunların toplam miktarı saha 6.400.000 dönüm olmakla beraber her büyük araziye 15 bin dönüm genişlikleri 500- 5000 ile değişmekte sayısı 5.764 ve kapladıkları saha 17.200.000 dönüm olup her ortalama arazide üç bin dönüm ve beş yüz dönümden aşağı olan küçük mülklerin sayısı ise 2.493.000 dönüm ve her küçük mülke düşen ortalama 60 dönümden oluşmaktaydı.

ÇTK'na muhalefet yüzünden tasarıdaki maddelerin bir kısmı değişikliğe uğramıştır. Bu değişen maddeleri aşağıda paylaşmaktayız.

1. *"Hükümet tasarısının birinci maddesinde kanunun başlıca gayeleri arasında arazi mülklerinin aşın derecede büyümelerini ve hadden aşan küçülmelerini önlemek maksadı da zikredilmekte idi. Komisyonca mülkiyet takyidi kabul edilmediği, arazinin parçalanmaması hakkında çiftçi ocağı dışımda bir hüküm mevcut olmadığı ve çiftçi ocağı müessesesi de kabul edilmediği cihetle bu hüküm tasandan çıkarılmıştır."*
2. *"Tasanda yapılan değişikliklerden biri de çiftçi tarifidir. Hükümet tasarısında (Madde - 3) çiftliği asıl iş edinip geçim ve kazancımı bu yoldan sağlıyanlara çiftçi denilmekte, bu tarifin dışında kalanlar ancak otuz dönüme kadar arazi sahibi olabilmekte ve dördüncü madde hükümlerine göre de bu kanunla diğer kanunlarda çiftçilere tanınmış olan haklardan mahrum edilmekte idi. Memleketimizde iş bölümü herkesin tek bir işle hayatını temin edecek kadar ilerlememiş bulunması sebebiyle bu tarif memleket realitelerine uymamakta idi. Bu suretle bilhassa kasabalarda oturup tarımla uğraşan büyük bir vatandaş kitlesinin çiftçiliği korumaya müteallik birçok hak ve menfaatlerden mahrum bırakılarak, bu hak ve menfaatler özünü çiftçi ocağı teşkil eden belli ve mahdut bir çiftçi zümresine inhisar ettirilmekte ve bu tarif, tarımı değil, tarımla uğraşan*

muayyen bir zümreyi korumak neticesini doğurmakta idi. Bu sebeplerle tarif Komisyonumuzca uygun görülmeyerek tasarıdan çıkarılmış, ikinci maddeye eklenen ibare ile maksat temin olunmuştur."

3. *"Hükümet tasarısındaki (Madde: 5) Arazi tarifleri üzerinde durularak memleket ihtiyaçlarına göre bazı değişiklikler yapılmış, bu arada mera tarifine 'memleket ihtiyaçlarına uygun bir şekil yerildiği gibi kavak ve okaliptüs yetiştirilmesine cevaz verecek hüküm de ilâve olunmuştur."*
4. *"Arazi boylan hakkındaki Hükümet teklifinden (Madde- 7) çiftçi ocağı ve mülkiyet takyidine ait olan kısımlar yukarıda arz olunan sebeplerle çıkarılmıştır."*
5. *"Komisyonumuz, yapılacak kamulaştırmalarda dar topraklı bölgelerde beş bin dönüm haddinden aşağı inilmesini esas itibariyle kabul etmekle beraber orta arazinin kamulaştırılabileceği endişesiyle imardan kalması tehlikesini gidermek için hangi bölgelerin dar, hangi bölgeleri geniş topraklı sayılacağının Hükümetçe bir an evvel tespitiyle ilânını lüzumlu görmüş ve 15.nci maddeyi bu esasa göre tedvin etmiştir. Bundan başka yurt topraklarının iyi ve sürekli bir şekilde işlenmesi, bu kanunun birinci maddesiyle tesbit olunan ana gayelerinden biri olduğu için dar topraklı bölgelerde düzenli işletmelere ilişilmiyeceğine dair olan Hükümet teklifi uygun görülmüş» şu kadar ki her türlü itilâftan önlemek ve işletmesini düzenleme imkânına sahibine vermek üzere kanuna gerekli vuzuh verilmiştir."*
6. *"Üç yıl arka arkaya işlenmiyen arazinin kamulaştırılmasını derpiş eden maddeyi komisyonumuz makbul mazeret kaydiyle kabul etmiştir."*
7. *Hükümetin sözle yaptığı teklif üzerine 14 ncü maddeye muvazaaları önlemek maksadiyle (E) fıkrası eklenmiştir. 8. — Kahve, han, dükkân ve fabrika gibi zirai işletme ile ilgili olmıyan tesislerle bağ ve bahçelerin kamulaştırma dışı bırakılması Hükümetin de muvafakatiyle uygun görülerek 14 ncü maddenin sonuna bir fıkra eklenmiştir. Zeytinlikler bahçe mefhumuna dâhildir.*
8. *Komisyon tasarısındaki 17.nci maddede kamulaştırılmalarda beş bin ve iki bin dönüm haddini en aşağıya inilmesini derpiş eden hükme gelince:*

Raporun devamında, çiftçinin toprak, vasıta ve krediye sahip olmasına yardımcı olmak vatandaşın ekonomik kabiliyetine tesis etmek hükümetin ana hedeflerinden olduğunu belirtmiştir. Bu kanunun önemli bir şekilde tatbiki ve toprak hukukunun hüviyeti tespit edilmesine ve arazi sınırları arasında oluşacak sorunlarda tapu sicilleri

yoluyla belirtilmesi kararlaştırıldığı belirtilmişti. Kanun tasarısının 14. maddesinde geçen "Kamu faydasına yarayan derneklerle iktisadi Devlet Teşekkülleri ve müesseseleri ve sermayesinin yarısından fazlası devlete ait ortaklıklar arazisinin 5000 dönümden yukarı kısmının kamulaştırma dışında bırakılmasına cevaz, vermektedir ve bu hüküm de kamu faydasına yarayan dernekten hariç, uygundur. Şimdiye kadar dar arazili bölgelerde bu gibi enstitülerin sahip olabilecekleri toprağın da ancak gerekli kamu işleri ve yararına yaracak şekilde kullanılması gerekli olduğu ifade edilmekteydi. Kamulaştırılan mülkün kamulaştırma haricinde kalan kısmını seçilmesini Tarım Bakanlığına verilmişti. Gerçekten bir arazi, meselâ 2000 veya 5000 dönüm üstündedir diye kamulaştırmaya mâruz bulunuyorsa, bunun hangi kısmının kamulaştırılacağı belli olmadığına ve sahibine de ancak vergi kıymeti esası üzerinden toprak bonosuyla çok sınırlı bir para verildiğine göre toprağı ıslah ve imar Tasarının belli başlı hedeflerinden birinin arazinin iyi bir şekilde işlenmesi olduğu ifade edilmiştir."[158]

4.1.2. ÇTK ve Kamuoyunun Bu Kanun Tasarısı Hakkındaki Düşünceleri

2 Şubat 1945 tarihinde Akşam gazetesinde "Toprak kanunu anayasaya aykırı mıdır?" adlı bir makale yayınlanmıştı. Gazete, toprak kanunu icrasının Cumhuriyet rejiminin yapacağı en büyük işlerden biri olacağından bahsetmekteydi. Dolayısıyla kamuoyunun 1930'lardan beri üzerindr durduğu toprak reformunun desteklendiği görülmektedir. Bunun yanı sıra, Akşam gazetesi toprak reformunun gerekçelerine değinirken Cumhuriyet rejiminin halkçı ve devletçi olması sebebiyle devletin yapacağı en büyük işlerden biri olacağını vurgulamıştır. Ülke nüfusunun yüzde 80'nin kırsal kesimde yaşaması nedeniyle bu reformun oldukça önemli olduğunu yazmıştır. Öte yandan kanunla ilgili basında çıkan bir gazete makalesine atıfta bulunarak adı geçen gazete haberini toprak kanunundaki mülkün kutsallığının zedelendiğiyle ilgili eleştirilere cevap verme gereği duymuştur.[159]

Kamuoyunda toprak kanunuyla ilgili çıkan bir diğer yazı Ulus gazetesinde Sadi Irmak tarafından kaleme alınmıştır. Toprak kanunu adını taşıyan bu makalede Sadi Irmak, bu kanunun dünya savaşından sonra diğer ülkelerin yaptığı reformlara benzemeyeceğini ve kanun Türkiye Cumhuriyeti'nin devrimci yoluyla örtüştüğünün altını çizmiştir. Gazetenin haberinde bu kanunun devrimin büyük bir habercisi olduğunu belirtmektedir. Asırlardan beri Türk çiftçisinin ortakçılıktan ve kiracılıktan kurtulmak istediğini belirten

[158] T.B.M.M Zabıt Ceridesi, 54. Birleşim, 14.05.1945, s. 18.
[159] Necmeddin Sadak "Toprak Kanunu Anayasaya Aykırı mıdır?", Akşam, 02.02.1945.

Sadi Irmak kanun tasarısıyla Çiftçi ocaklarının kurulacağını müjdelemektedir. Çiftçilikle uğraşmayıp toprağı yoluyla çiftçinin üstünde vesayet kuranların topraklarıyla bağının koparılacağını bildirmektedir.[160]

Ulus gazetesinde çıkan bir diğer makalede Sait Tekeli toprak kanuna değinmiştir. Toprak kanunun TBMM'de görüşülmeye başlandığına değinen Sait Tekeli, Son Posta gazetesinde çıkan toprak kanunuyla ilgili makaleye cevap verme ihtiyacı duymuştur. Toprak kanununla ilgili oldukça yanlış anlaşılmaların olduğunda değinen Tekeli, kanunun TBMM'ye gelmesiyle beraber kamuoyu içinde oluşan şüpheler aydınlatıldığını belirtmiştir. Toprak sorunun 22 yıllık cumhuriyetten önceye gittiğini Tanzimatla beraber oluşan toprak meselesinin nihayete ereceğini belirtmiştir. Son Posta gazetesindeki çıkan Menteşeoğlu'nun yazısını eleştiren makalenin yazarı, toprak kanunuyla sadece büyük arazi sahiplerinin zarar görmeyeceğini ayrıyeten bir iskân kanunuyla çiftçilerinde zarar görebileceğini, ifade etmiştir.[161]

Diğer yandan Vakit gazetesinde Asım Us'un kaleme aldığı makalede toprak kanunun aleyhindeki düşünceleri eleştirmektedir. Asım Us, sanıldığının aksine devletin elinde toprak kalmaması dolayısıyla beş binden büyük arazileri kamulaştırma gibi bir amacı olmadığını öne sürmüştür. Toprak kanunuyla beraber 1 milyon dönüme kadar zirai işletmeden verim alınacağını vurgulamıştır. Savaştan sonra oluşturulacak örnek çiftliklerle beraber çiftçinin ihtiyacı olan tohumun temin edeceğini yazmıştır.[162] Toprak kanunun çıkması kamuoyunda büyük bir heyecan oluşturmuştu. Özetle bu reform kanunu kimi yazarlar tarafından devrim olarak adlandırılmaktaydı.

4.1.3. ÇTK'ya Karşı Oluşan Muhalefet

Savaş yılları boyunca Türkiye'de muhalefetin bastırılması sonucunda muhalif bir hareket ortaya çıkamamıştı. Gerek II. Dünya Savaşının getirdiği, sosyal ve ekonomik buhranın etkisiyle kendine bir yer bulmaktaydı. Tek parti yönetiminin en büyük destek grupları partiden yavaş yavaş kopmaya başlamıştı. Öte yandan siyasal muhalefet ise iktidar yorgunu CHP'den farklı olarak yeni ortaya çıkmış ve halktaki huzursuzluğu görebilecek durumdaydı.[163]

---

[160] Sadi Irmak, "Toplumca Bir Yenilenme Hamlesi Olarak: Toprak Kanunu", Ulus, 02.02.1945.
[161] Sait Tekeli, "Toprak Kanunu tasarısı hakkında Son Posta'da çıkan bir yazı dolayısıyla", Ulus 03.02.1945.
[162] Asım Us, "Toprak Kanunu Hakkında Yanlış Düşünceler", Vakit 05.02.1945.
[163] Cemil Koçak, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi 1938-1945*, İletişim Yayınları, İstanbul 2007, s. 562.

Dış etmenlerin dışında, Türkiye'de iç faktörlerden siyasi atmosferin değişmesine katkıda bulunmaktaydı. Feroz Ahmet'in deyimiyle sınıflar arasındaki ittifakın çözüldüğü yıllara doğru gidilmekteydi. Türkiye'de 1930'lu yıllardan itibaren özel sektörün gelişmesi sonucunda 1945'li yıllara gelindiğinde özel sektör taraftarlarının CHP'nin müdahaleci politikalarına tahammülleri yoktu. Bu kutuplaşma kıvılcımının başladığı 1945 Ocak ayında meclise toprak reformu kanunuyla ilgili bir tasarı gelmişti. Bu tasarıyla beraber Türkiye'de bürokrasi, toprak sahipleri ve burjuvazi arasında oluşan ittifakın artık çözülmeye başlaması açısından dönüm noktası olmaktaydı. Bu yasanın taraftarları, bu sayede köylünün desteğini alıp savaş sonucunda zenginleşen tüccar sınıfını ve büyük arazi sahiplerinin gücünü kırmak istemişti. 11 Haziran'da yasalaşan kanunla beraber bu ittifakın artık sonuna gelinmişti.[164]

Öte yandan Türkiye'de özel sektörün büyüdüğüne dair Korkut Boratav'ın paylaştığı istatistikler oldukça önem arz etmektedir. Küçük arazi sahibi köylünün üzerine binen yük ve savaş boyunca zenginleşen burjuvazi sonucunda çiftçiler arasında ciddi huzursuzluklar oluşmuştu. Dolayısıyla varlık vergisi gibi uygulamalar gelir eşitsizliğinde oluşan adaletsizliği gideremediği gibi yeni zenginlerin türemesine neden olmuştu. Diğer yandan incelenmesi gereken bir diğer noktaysa, toprak kanunun yapılmasındaki gerekçelerden biri olan topraktan yeterince verim alınamaması konusuydu. Boratav 1942 yılına kadar Türkiye'nin tarımsal üretiminin düştüğünü Türkiye İktisat Tarihi eserinde ifade etmiştir.[165]

1945'li yıllarda Çağlar Keyder, bürokrasi ve burjuvazinin birleşerek köylüyü ezdiğini ifade etmişti. Bu ifadenin, 1945 yılında Demokrat Parti'yle vücut bulduğunu söylemek gerekir. Çağlar Keyder, Türkiye'de bürokrasinin, burjuvaziyi devre dışı bırakmak adına toprak kanunu çıkarmaya çalıştığını aktarmaktadır. Özetle Keyder, CHP Türkiye'de gevşeyen bürokrat ve burjuvazi birlikteliğinin toplumun yüzde 80'nini oluşturan küçük işletme sahibi köylüyü yönetimin yanına çekme fikrini dile getirmiştir. Ancak şöyle bir durum vardı ki, Türkiye'de Toprak Kanunu halkçı ideolojiyle ilintiliydi. Türkiye'de özellikle Atatürk'ün 1922 yılında yaptığı konuşmada bile Türkiye'de köylüyü korumak amacı taşıyan söylevleri mevcuttu. Türkiye'nin Halkçı ve modern ulus devleti

[164] Feroz Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, s. 125-126.
[165] Korkut Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi (1908-2015),* İmge Kitabevi, Ankara 2004 s. 97-100.

aşamasına gelen bir ülkenin çoğunluğunu oluşturan köylüyü görmezden gelmesi düşünülemezdi.[166]

Ayrıca Şevket Pamuk, savaş yıllarında tarımsal üretimde oluşan düşme ve gerilemeden bahsetmektedir. Bu gerileme birçok açıdan gıda fiyatlarına yansımıştır. Pamuk ayrıca, Türkiye'de kırsal kesimden şehre büyük bir göçün oluşmadığını kaydetmiştir. Şevket Pamuk ayrıca, kırsal kesim ve kentler arasında ince bir bağın olduğunu söylemektedir. Aslında bu durum kırsal kesimdeki nüfusun kent nüfusu lehinde olmasından kaynaklanmaktadır. Özetle Türkiye'de köy nüfusunun yüksek olması sebebiyle devlet nüfusun çoğunu oluşturan çiftçi sınıfını toprak kanunu yoluyla desteğini almasını normal görmek gerekmektedir. Şevket Pamuk Birinci ve İkinci Dünya Savaşlarında silah altına alınan 1 milyon kişi silah altına alındığından bahsetmektedir. Savaş döneminde ordudaki artış hububat ihtiyacını tetiklemişti. Dolayısıyla savaş döneminde düşen üretim ve gıda fiyatlarındaki artışa bağlı olarak devletin tarımsal üretimi arttırma ihtiyacı oluşma ihtimali söz konusudur. Dolayısıyla TBMM'ye sunulan toprak reformu kanunun birinci objektiflerinden olan tarımsal üretimi arttırma amacı gerçeği yansıttığı yorumunda bulunabiliriz.[167]

Tablo 5: Başlıca Bölüşüm Göstergeleri 1938-39 ve 1944-45

Buğday Üretim İndeksi	100	63
Buğday Fiyat İndeksi	100	568
Tütün Üretim İndeksi	100	105
Tütün Fiyat İndeksi	100	490
Pamuk Üretim İndeksi	100	88
Pamuk Fiyat Endeksi	100	356
Tarımsal Hasıla İndeksi	100	69
Tarımsal Ticaret Hadleri	100	123

[166] Çağlar Keyder, *a.g.e*., s. 140-142.
[167] Şevket Pamuk, *Türkiye'de Tarımsal Yapılar* (1923-2000), (der: Şevket Pamuk ve Zafer Toprak), Yurt Yayınları, Ankara 1988, s. 97-9.

Tarım sektöründe fiyatların yükselmesi nedeniyle ciddi yükselişler gerçekleştiği bu tabloda anlaşılmaktadır. Dolayısıyla tarım dışı sektörlerde ciddi bir azalma söz konusu olduğu yorumunda bulunabiliriz.[168]

Diğer taraftan, toprak kanunu TBMM oturumunda görüşülmüştür. İlk olarak, TBMM'de geçici komisyonun raporu yayınlanmıştır. Kanun tasarısının tartışıldığı ikinci birleşimde, ilk olarak sözü Feyzullah Uslu almıştır. Uslu, kanunun yasalaşması konusunda ortakçılık ve kiracılıkla geçinen toprak sahiplerini eleştirerek bu kişilerin hiçbir şey yapmadıklarını öne sürmüştü. Öte yandan Uslu, bu toprak sahiplerinin yanında çiftçiliğe sevdalı bir sürü köylünün olduğundan bahsetmektedir. Toprak sahibinden alınıp arazisinin başka bir yer atılmadığını söyleyen Uslu, reformun önemine değinmiştir. Tasarının önemi ve amacına da değinen Uslu, kanunun ana hedeflerinden biri olan tarımsal verimin öneminden de bahsetmiştir. Türk çiftçisinin bu kanun tasarısı sayesinde müreffeh bir hayat yaşayacağını savunmuştur.[169]

Kanunla ilgili, konuşmaların devamında Ordu Mebusu Şarlan söz alır, Şarlan konuşmasının başlangıcında kanun tasarısını hazırlayanlara teşekkür etmiştir. Konuşmasının devamında, Şarlan bu kanun tasarısının Anayasayla çelişmediğini savunmuştur. 17 maddenin ehemmiyetine de değinen Şarlan, konuya topraksız yurttaşlarının olduğunu altını çizmiştir. 14 milyon hektarlık arazinin işlendiğini ve 40 milyon hektarda mera, çayır arazilerinin olduğundan bahsetmektedir. Toprak kanunundaki kamulaştırma kısımlarının tespit edilmesi gerektiğini savunan Şarlan, bu gibi belirsizliklerin tehlikeli olabileceğinden bahsetmiştir. [170]

Tablo 6: 1945 yılında Türkiye'deki Toprakların Genel Dağılımı

İşlenmekte Olan Tarla Arazisi	13. 465. 000
Boş Duran Tarla Arazisi	1. 107. 500
Bağ, Bahçe Arazisi	1. 225. 315
Çayır ve Mera Arazisi	39. 120. 062
Ormanlar	10. 563. 400
Ziraate Elverişsiz Alanlar	12. 231. 023
Toplam	**77. 712. 300**

[168] Boratav, *a.g.e.,* s. 97.
[169] T.B.M.M Zabıt Ceridesi 55.Birleşim, 16.05.1945, s. 98.
[170] T.B.M.M Zabıt Ceridesi, 55.Birleşim, 16.05.1945, s. 102-103.

Bu rakamları incelediğimizde, 77.712.300 hektar yüz ölçüsü içinde işlenen toprakların, bağ ve bahçe arazisi ve nadaslar dâhil, yaklaşık 14 buçuk milyon hektar olarak ve çayır, mera arazisinin ise 40 milyon hektar yani kısacası önemli bir miktardan oluşmaktadır. TBMM'de toprak kanunuyla ilgili hazırlanan raporda Türkiye'de işlenmeyen toprak oranını yansıtması açısından oldukça mühim istatistikler paylaşılmıştır.[171]

Bir diğer noktaysa 17. maddenin değiştirilmek istenmesiydi. 17. madde 5000 dönümden aşağı çekilmek istenmiş ve bu oran 2000 dönümle sınırlandırılmak istenmiştir. Öte yandan bu sınırlama dar arazi bölgelerde değişiklik göstereceği kaydedilmiştir. Beş binden iki bine indirilen araziler kamulaştırılacaktı ancak iki bin dönümlük arazinin kamulaştırılması özellikle dar bölgelerde daha aşağı indirilebileceği kabul edilmekteydi.[172]

Demokrat partinin ve 1945 yılında ki CHP'ye muhalif hareketin önderliğini yapan Celal Bayar'da 1937 yılında hükümetin başbakanı olduğunda hükümet programında toprak kanunu mevcuttu. Ancak Doğan Avcıoğlu'nun da dediği üzere Bayar, ÇTK'yı oldukça sert bir şekilde eleştirmiştir. Özetle, Bayar'ın CHP'ye karşı muhalif bir hareket başlatması konusu oldukça önemlidir. Çünkü yukarıda izah ettiğimiz üzere Bayar, CHP'nin toprak kanunundan çok ülkede oluşan atmosferin verdiği etkenle CHP'ye karşı bu muhalefet hareketini başlatmış olması mümkün gözükmektedir.[173]

TBMM'deki görüşmelerin devamında Seyhan mebusu Yegana, toprak kanunuyla ilgili ikinci oturumda söz almıştır. Konuşmasının başında geçici komisyonun bu konuyu tartıştığını herkesin malumatı olduğunu belirten kanuni ve mevzuata uygun bir adın konulamadığını belirten Yegana, cumhuriyetin bir toprak siyaseti etmesinin zaruretinden bahsetmiştir. İlk olarak parti programına daha sonra 1937 yılında Anayasaya toprakla ilgili mevzuatın girdiğini belirten Seyhan mebusu, anayasada ki toprak kanunuyla ilgili maddeye açıklık getirmiştir. 1937 anayasadaki toprak kanunuyla ilgili fıkrayı hatırlatan Yegana, anayasada geçen fıkranın mülkün istimlak kısmında geçen arazinin kamulaştırılması konusuna değinerek 1937 yılındaki istimlak hükümlerinin topraksız çiftçi için geçerli olmamasını savunmuştur. Ülkede hala ortakçı ve kiracılık yoluyla tarım

[171] T.B.M.M Zabıt Ceridesi, 55. Birleşim,16.05.1945, s. 12.
[172] T.B.M.M Zabıt Ceridesi, 54.Birleşim, 14.05.1945, s. 15-16.
[173] Doğan Avcıoğlu, *a.g.e.*, s. 491-493.

yapan çiftçilerin olduğunu belirten Seyhan mebusu Yegana, toprakta ortakçı ve kiracı olarak çalışan çiftçilere toprak dağıtılmasının gerektiğini öne sürmüştür.[174]

Seyhan mebusu Yegana'dan sonra konuşan Aydın mebusu Adnan Menderes konuyla ilgili önemli açıklamalarda bulunmuştur. Menderes, toprak kanunun ülke için hayırlı olacağı gibi kanunun içindeki bazı hükümler nedeniyle Türkiye için kötü sonuçlar oluşturabileceğinin altını çizmişti. Konuşmasının devamında Menderes, toprak kanunun diğer devletlerdeki muadil kanunlar gibi olamayacağını belirtmiş, kanunla ilgili çalışan geçici komisyonun Toprak kanunuyla ilgili maddelerin değiştirilmesi yönünde de çalıştıklarını ifade etmiştir. Kanunla ilgili üçüncü müzakerenin açılması gerektiğini savunan Menderes, Toprak Kanunu'nda orta çiftlikler dışında 2 bin dönümden küçük arazilerin parçalanması yerine devlet tarafından işletilmeyen arazinin tarıma kazandırılmasını savunmuştur. Adnan Menderes, bu sayede kanunun daha işlerlik kazanacağını iddia etmiştir. Memlekette az ve topraksız çiftçinin olmasından çok başka meselelerin olduğunu belirten Menderes, Medeni Kanun'la çizilen mülkiyet hakkına da değinmiştir. Türkiye'de toprağın küçük büyük miktarına bakılmaksızın satılan bir taşınmaz olduğunu belirten Menderes, toprak kanunuyla ilgili muhalif çizgisini başlatmıştır.[175]

"Yukarıdaki bu hükümler kabul olunsaydı kasabalının ve şehirlinin toprakla ve köyle alâkasını hemen tamamen kesmek, ziraati köyde oturanlara hasretmek gibi neticeler doğuracaktı. Halbuki, Türk toprakları ve ziraat sahası bugünkü nüfusun birkaç mislinin emeğini kıymetlendirecek genişlik ve hacimdedir. Köyle şehir arasına aşılamaz sedler çekmek bu memleketin geriliğini devam ettirecek bir hareket olur. Esasen Türkiye bundan muztariptir. Köylü ve şehirli ile köy ve şehir bizde gereği gibi anlaşamamıştır. Bu aynı zamanda içtimai bir noksandır da. Şehirlerde ve kasabalarda biriken ve yerleşen sermaye, bilgi ve teşebbüsten topraklarımız asla müstağni değildir."[176]

Menderes toprak kanunun sonucunda farklı bir sosyolojik boyut kazanacağını öne sürmüştür. Dolayısıyla Menderes kanun tasarısına muhalefetini gizlememiştir. Diğer yandan kendisinin bir büyük toprak sahibi olması dolayısıyla bu kanun tasarısına karşı çıktığını söylemi geliştirilebilir. Ancak önemli bir nokta şudur ki. Kanun tasarısının gerekçelerinden biri olan toprağın yetersizliği konusu bu rakamlarla tam

[174] T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, 55. Birleşim, 16.05.1945, s. 110.
[175] T.B.M.M Zabıt Ceridesi, 57. Birleşim, 18.05.1945, s. 163-164.
[176] T.B.M.M Zabıt Ceridesi, 55. Birleşim, 16.05.1945, s. 116.

aydınlatılamayacağıdır. Kanun tasarısının aleyhinde ve lehinde birçok konuşmanın yapıldığını ifade ettikten sonra konuşmasında toprak kanunuyla ilgili sadece kendisinin bir şeyler söylediği gibi davranıldığına değinen Menderes Dörtlü Takrir'e de konuşmasının devamında değinmiştir. Takririn bu kürsüde konuşmanın yetersiz kaldığından dolayı imzalanmasından öte olduğunu öne süren Menderes, takrirle ilgili daha fazla bir şeyin söyleyecek olmadığını ifade etmiştir.[177]

Kanun tasarısındaki "kamulaştırılır" ibaresi yerine "kamulaştırılabilir" şeklinde değiştirilmesine rağmen, kanuna muhalif olanlar tarafından hoş karşılanmamıştı. Hatta kanunu hazırlamak ve incelemekle yükümlü olan geçici komisyonun başkanı, Adnan Menderes tartışmalı bir şekilde komisyondan istifa etmişti.[178]

1945 yılı Bütçe Kanunu tasarısı üzerinde başlayan görüşmeler, Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu tasarısı sırasında ortaya çıkan muhalefet hareketinin daha belirgin bir şekilde kendini göstermesine imkân tanımıştı. Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu ile başlayıp, bütçe görüşmeleri ile hızlanan CHP'ye ve Hükümete karşı ortaya çıkan muhalefet, Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nun TBMM'de oylanması sırasında da kendini göstermekteydi. CHP ve TBMM'de başlayan bu gelişmeler basında ve kamuoyunda da merakla takip edilmekteydi. Muhalefetin yukarıda belirttiğimiz toplu hareketleri kamuoyu ve basında yeni bir parti kurulacağı inancının doğmasına yol açmıştı. Özellikle basında yeni bir partinin kurulacağına ilişkin haberler dikkatli bir şekilde takip edilmekteydi. CHP'ye karşı gerek parti ve gerekse TBMM'nde başlayan muhalif hareketinin belirginleşmesine yol açan önemli bir gelişme "Dörtlü Takrir" olarak bilinen belgenin CHP Meclis Grubu'nda tartışılmaya başlanmasaydı.[179]

Dörtlü takrire imzası 1937-39 yılları arasında Başbakanlık yapmış olan iktisatçı ve bankacı Celal Bayar, Akademisyen ve Türkiye'nin en önemli entelektüellerinden Fuat Köprülü, Aydın mebusu ve pamuk yetiştiricisi Adnan Menderes ve son olarak hâkim ve vali olarak uzun yıllar tecrübesi olan Refik Koraltan'dan oluşmaktaydı. CHP içinde her zaman tartışma ve eleştirilere göz yumulmuştu. Ancak dörtlü takrirle beraber partiden bazı kopuşlar başlamıştı. 12 Haziran'da parti toplantısı sırasında seçimler tartışılması için toplanılmıştı. Toplantı sırasının dörtlü takrirde imzası olan dört mebus parti programında

[177] BCA, 11-64-4, 04.06.1945.
[178] Doğan Avcıoğlu, *Age*., s. 494.
[179] https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/dortlu-takrir/?pdf=6106 E.T. 23/02/2024

ve kanunda değişiklik yapılması için bir kanun teklifi sunulmuştu. Kanun teklifini sunan dört kişi hariç kimseden oy almayan kanun teklifi reddedilmişti.[180]

4 Haziran'daki görüşmelerin başında Hikmet Bayur söz almıştır. Bayur, konuşmasının başında, toprak kanununa muhalif olmadığını sadece köylüyü topraklandırma kanunundaki 17. maddeye dikkat çekmek istediğini belirtmiştir. 17. maddenin içeriğine değinen Manisa Milletvekili Bayur, ÇTK'yı gölgede bırakabileceğine işaret emiştir. Bayur, kanunun 17. maddesindeki hükümlerin özel mülkiyeti zedeleyebilecek unsurlar taşıdığı için endişelerini dile getirmiştir. 17. maddesi dışında önemli bir konuya değinen Bayur, kanunun beş bin ile iki bin dönümden aşağı olan mülk sahipleri eğer topraklarında kiracı ve ortakçı çalıştırırsalar bu topraklandırmadan yararlanamayacaklarını öne sürmüştür. Bunun dışında, Bayur, kanun yoluyla kamulaştırılacak toprağın özellikle mülkü olup da dul ve yetimlerinde bu kanun nedeniyle etkilenebileceğinden bahsetmiştir. Bunun haricinde çevre ülkelerde yapılan toprak kanunlarına da değinen Manisa mebusu, Balkanlarda yapılan toprak reformlarının özellikle kendi milletlerinden olmayanların toprağını almak için yapıldığını ifade eden Bayur, Türk'ün kendi toprağını almasının hak olmadığını savunmuştur. Ayrıca Bayur, kanunun 17. maddesinin oldukça sorunlu olduğundan bahsetmiştir.[181]

Manisa mebusundan sonra söz alan Mardin mebusu Ülkümen, ilk olarak 17. maddenin düzenlenmesi gerektiğini söylemiş ve konuyla ilgili konuşmasına başlamıştır. 14, 15, 16 ve son olarak 17. madde de geçen kamulaştırma bölümlerine değinen Ülkümen, 17. maddeyle beraber ortakçı ve kiracı arazilerinin de kamulaştırılacağını belirtmiştir. Bir diğer önemli noktaya değinen Mardin mebusu, 500 dönümden aşağı olan toprakların kamulaştırma dışında tutulması mevzusuna değinmiş ve bir mağduriyet yaratılmaması için bu 17. Maddenin tadiline gerek olduğunu ifade etmiştir.[182]

Kütahya milletvekili ÇTK'yla ilgili söz almış ve konuşma yapmıştır. Tiridoğlu, reformun direkt memleketi ilgilendiren bir mesele olduğunu vurgulamıştır. Tiridoğlu konuşmasına şöyle başlamıştır:

"*Arkadaşlar; Cumhuriyet Halk Partisi programları büyük Kurultayların mütaakıp bir ana madde ihtiva eder. Bu madde şöyle der;* "(*Topraksız Türk çiftçisini toprak sahibi yapacağız). Atatürk muhtelif resmî demeçlerinde kısaca şöyle der:*

[180] Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, çev. Boğaç Babür Tuna, Arkadaş Yayınevi, Ankara 2017, 407-8.
[181] T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, 68. Birleşim, 04.06.1945, s. 51.
[182] T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, 68. Birleşim, 04.06.1945, s. 58.

(Topraksız Türk çiftçisini toprak sahibi yapacağız). Milli Şef İsmet İnönü muhtelif resmî demeçlerinde şöyle der: (Topraksız Türk çiftçisini toprak sahibi yapacağız). Dördüncü, Beşinci, Altıncı ve yedinci Büyük Millet Meclisi hemen hemen her açılış yılında Devlet ve Hükümet reislerinin buna müteallik demeçlerini alkışlarla tasvip eder ve Türk milletine karşı yazı ile, sözle vâdedilmiş olan bu mevzuu sabırsızlıkla bekler."

Kısacası, bu toprak kanunun Türkiye'nin kurucu kadrosunun ana amacı olduğunu belirten bu alıntılar oldukça önemlidir. Mardin milletvekilinin yaptığı bu açıklama sonucunda köylüyü topraklandırma kanunun bazı kimseler tarafından baltalandığını öne sürmüştür. Topraksız çiftçinin topraklandırması amacıyla yapılan bu kanunun 17. maddesinin topraksız çiftçiyi topraklandırmaktan uzaklaştırdığını öne sürdü. Türk kamuoyunun da bu kanunu oldukça yakından takip ettiğini belirten Tiridoğlu, kanunun bazı komisyon üyeleri tarafından baltalandığını iddia etmişti. Yasanın, bazı fikirler arkasına saklanmış kişiler tarafından öne çıkarıldığını savunan Tiridoğlu, bu fikirler çarpışmasına örnek olarak toprak reformu olduğunu savunmuştur.[183]

Tiridoğlu kanunu baltaladığını öne sürdüğü kişinin Aydın Milletvekili Adnan Menderes olduğunu belirtmiştir. Kanunun, komisyon ve meclisten geçiş sürecini değerlendiren, Tiridoğlu, kanun sürecini hazin olarak nitelendirmiştir. Tiridoğlu, Adnan Menderes'le ilgili konuşmasında kendisinin reformla ilgili neyi savunduğunu anlayamadığını ifade etmiştir. Bu kanun tasarısına en çok muhalefet edenlerin Emin Sazak ve Cavit Oral olduğunu söyleyen Tiridoğlu, sözlerini kanıt olaraksa bu ikisinin konuşmalarını örnek göstermiştir. Öte yandan Tiridoğlu, Menderes'in zabıt konuşmalarına baktığında bir şey göremediğini ifade etmiştir.[184]

Tiridoğlu'nun ardından konuşma yapan Isparta Milletvekili Turan, kanunun TBMM'de tartışıldığı sıralarda reforma Faşist ve Nazist yakıştırmalarının meclise yakışmadığını ifade etmiştir. Turan, 3 milyon çiftçi ailesinin bu kanunu büyük bir sabırsızlıkla beklediğini ifade etmiştir.[185]

4 Haziran ÇTK görüşmelerinde Tokat mebusu Pekel söz alarak şöyle söylemiştir:

"Arkadaşlar, gerek 17' nci madde, gerek onu daha başka bir şekle, daha tatbiki kolay bir şekle koymak arzu eden takrir olmadıkça Toprak Kanunundan beklenilen

[183] T.B.M.M Zabıt Ceridesi, 68. Birleşim, 04.06.1945, s. 64-65.
[184] T.B.M.M Zabıt Ceridesi, 68. Birleşim, 04.06.1945, s. 65-67.
[185] T.B.M.M Zabıt Ceridesi, 68. Birleşim, 04.06.1945, s. 68-69.

semereyi elde etmiye imkân yoktur. Gerek 17'nci madde, gerek 321 arkadaş tarafından imzalanan takrir bundan 12 sene evvel yapılmış bulunan Toprak Kanunu projesine nazaran daha çok geride kalmıştır. Gerek 17'nci madde olarak önümüze sunulan matbu madde, gerekse takrir yalnız yarıcılığa verilen, kiraya verilen ve bir de üzerinde yerleşmiş çiftçi amelesi, yerleşmiş topraksız çiftçiler bulunan toprakları istihdaf etmektedir."

Sözlerinin devamında Pekeli, tasarıyla ilgili önemli açıklamalarda bulunmuştur. Tasarının 6 bölümden ve hububat toprakların 30 dönümüne kadar istimlaki kabul ettiğini söyleyen Tokat Milletvekili Pekel, ülkede toprak miktarının az olmadığını iddia etmiştir. Tarıma elverişli toprakların çok dağınık olduğunu belirten Pekel, ülkede toprakların uygun bir şekilde dağılmadığını söylemiştir. Topraksız veya az topraklı çiftçileri topraklandırma Siyasi söyleminin yeterince abartılmaması gerektiğini vurgulayan Pekel, memlekette iç iskanı yapabilseydik eğer 17. maddenin hükümlerine gerek kalmayacağını iddia etmiştir.[186]

ÇTK için TBMM'de son müzakere 5 Haziran 1945 tarihinde görüşülmüştü. Bu görüşme oldukça sert geçmişti. Kanunun maddeleri teker teker oylanmış ve milletvekilleri reformla ilgili görüşlerini bildirmişlerdi. Meclis başkanının görüşmeleri başlatmasıyla ÇTK mecliste son kez konuşulmuştu. İlk sözü alan Rize Milletvekili Baltacı, konuyla ilgili konuşma yapmıştı. Baltacı, orta ve büyük arazilerdeki kamulaştırma dışında tutulacak arazilerin seçme hakkının Tarım Bakanlığına bırakıldığını belirtmiş ve daha önceki taslakta bunun arazi sahiplerinin inisiyatifine bırakıldığından bahsetmişti. Baltacı, kanundaki değişikliğin karşısında olmadığını ancak bu değişikliğin arazi sahibine hangi arazinin verileceği konusunda belirsizlikler oluşturacağını savunmuştur. Öte yandan sözlerinin devamında Rize Mebusu Baltacı, arazi sahibinin işlediği toprağın mülk sahibinde kalması gerektiğini savunmuştur.[187]

Diğer yandan, Rize milletvekilinin sözlerine açıklık getirmek isteyen Geçici Komisyon Sözcüsü, Tüzel konuyla ilgili açıklamalarda bulunmuştu. Tüzel, arazi sahibine düşen toprağın en verimli ve mahsulün verildiği toprağın olduğunu ifade etmiştir. Öte yandan Tüzel, arazi sahiplerinden Tarım Bakanlığına verilecek arazinin verimsiz ve işlevsiz toprak olacağını kaydetti. Açıklamanın devamında Tüzel, Tarım Bakanlığının arazi sahibinin toprağının toplu halde olmasına bakacaktır yorumunda bulunmuştur. Arazi

[186] T.B.M.M Zabıt Ceridesi, 68. Birleşim, 04.06.1945, s. 83.
[187] T.B.M.M Zabıt Ceridesi, 69. Birleşim, 04.06.1945, s. 115-116.

sahibi, toprağı dağınık olduğu durumlarda mülkünü kamulaştırılma konusunda Bakanlığa müracaat edebilecektir.[188]

5 Haziran'da Geçici komisyonun kanun maddesiyle ilgili yapılan değişiklikle ilgili şöyle bir yorumda bulunmuştur.

"İçinde köy veya çiftçi evleri bulunan arazide köyün veya bu evlerle müştemilâtının kurulu bulunduğu yerler üzerinde ve harman yerlerinde bu hak kullanılamaz» bu madde Komisyonca, ilk tespit edildiği zaman, arazi sahibine seçme hakkı veriliyordu. Yalnız arazi sahibinin bu hakkı, harman yerlerinde, köyün kurulu bulunduğu yerlerde kullanmaması için bu fıkra ilâve edilmiştir. Yapılan son müzakerelerde kamulaştırılacak araziyi ve kamulaştırma dışında bırakılacak araziyi seçme yetkisi Tarım Bakanlığına bırakıldıktan sonra, son fıkra artık lüzumsuz bir hale gelmiştir."

Tarım Bakanı Hatipoğlu adı geçen kanun maddesiyle ilgili konuşmuştur. Komisyon sözcüsünün beyanının tamamen objektif olduğunu savunan Tarım Bakanı Hatipoğlu, konuyla ilgili açıklamasına devam etmiştir. Tarım Bakanı, arazi kullanımının yetkisi tarım bakanlığına bırakılmasına normal olduğunu belirtmiştir. Hatipoğlu konuşmasının devamında devletin bundan başka yapacak bir şey olmadığını belirtmiştir.[189]

6 Haziran 1945 yılında TBMM'den geçen toprak kanunuyla beraber tasarı kabul edilmişti. Ancak 21. madde uzun tartışmalara sebep olduğu gibi mecliste tasarıdaki adı geçen maddeyle ilgili tartışmaların oluşmasına neden olmuştu. 21. madde kısacası kamulaştırılacak arazinin değerinin biçilmesiyle ilgili bir madde olduğundan bahsetmemiz lazım. 21. maddeyle ilgili müzakerelerde ilk sözü alan Refik Koraltan, ülkede kullanıma açık arazi miktarının 160 milyon dönüm olduğunu ifade etmiş ve mera çayır topraklarında 39 milyon dönüm olduğunu bahsetmiştir. Refik Koraltan ayrıca, kamulaştırılacak özel mülk arazilerinde sırada olduğunu kaydetti.[190]

[188] T.B.M.M Zabıt Ceridesi, 69.Birleşim, 05.06.1945, s. 116-117.
[189] T.B.M.M Zabıt Ceridesi, 69.Birleşim, 05.06.1945, s. 117.
[190] Cumhuriyet, 6 Haziran 1945.

4.2. İran'da Toprak Reformunla İlgili Şah'ın Görüşleri ve Reform Motivasyonu

Şah, İran'da yapılmak istenen toprak reformunu savunurken toprak sahipleriyle ve araziyi işleyenler arasında köprü görevini gördüğünü ifade etmekte ve ikinci sınıfa mensup olanlardan toprağı işleyenler arasında oluşan tahammülsüzlüğü çözüm yolları bulmaya çalıştığını Ak Devrim kitabında aktarmaktaydı. Kitabın toprak reformuyla ilgili kısmında yer alan bir noktada İran'ın o dönem için ekilebilir arazileriydi. Şah, ekilebilir toprağın yarısından fazlasının otuz aşiret reisi arasında toplandığını ve bu kişilerin toprağı çiftçilere kiralamak yoluyla toprağı işlettirdiğini ifade etmiştir. Ak Devrim kitabının devamında Şah, İran'da toprak reformunun 1950'lili yıllarda kendisine bağlı arazilerin bir kısmının köylülere dağıtımı için bir kararname çıkarttığından bahsetmekteydi.[191]

Şah, Ak Devrim kitabında toprak reformunun gerekçelerini oldukça detaylı bir şekilde aktarmaktadır. Şah, kraliyet arazilerinin dağıtımından sonra aynı davranışı büyük arazi sahiplerinden de beklediğini ancak büyük toprak sahiplerinin bunu yapmadığından şikayetçiydi. Şah Muhammed Rıza Pehlevi'ye göre, toprak reformunun yapılmasında motivasyonlarından birinin İran'ın geri kalmış kırsal yapıdaki ekonomisinin olduğunu savunmuştur. Şah, İran'da büyük toprak sahiplerinin orta çağ dönemi gibi geri kalmış bir tarımsal üretimde bulunduklarını ve dolayısıyla İran'ın geri kalmış ekonomisinin tekrardan ayağa kalkması için reformun gerekli olduğunu vurgulamıştır. Şah son olarak Parlamentodan bu toprak yasasının çıkması için çalıştığını ancak İran meclisinin adeta dalga geçer gibi reformu bloke etmeye çalıştığını iddia etmiştir.[192]

Şah'ın yönetimine karşı oluşan tepkiler sonucunda Eisenhower hükümeti İran'da bir dizi reform çalışması yapılması yönünde Şah'a baskı uygulamaktaydı. Ancak bu baskıların yanında, Şah'ın kendisinin de toprak reformunun öneminin farkındaydı. Hatta Şah, 1940'lı yıllarda ön plana çıkan Tudeh Partisinin ana programlarından birinin topraksız köylünün topraklandırılması olduğundan haberi vardı. Dolayısıyla Muhammed Rıza Pehlevi, tabandan gelecek bir devrim yerine kendisinin yöneteceği ve tepeden yapılacak bir reformun tahtını kurtaracağını düşünmekteydi. Şah biyografisinin yazarı olan Abbas Milani'de aynı şekilde Şah'ın İran'da tahtta çıktığından beri aklında bir toprak reformu olduğunu aktarmaktadır. Hatta Milani, Şah'ın 1940'lı yıllarda İran

[191] Muhammed Rıza Pehlevi, *Ak Devrim*, Çev. Muhammd Matin, Apa Ofset Basımevi, İstanbul 1968 s. 35-36.
[192] Muhammed Rıza Pehlevi, *a.g.e.,* s. 37-38.

parlamentosunda bu sorunla ilgili konuşmalarının olduğunu Şah biyografisinde kaydetmiştir.[193]

4.3. İran'daki Toprak Reformunda ABD'nin Rolü

Kennedy hükümeti İran'da bir reform yoluyla değişimin gerekli olduğuna İran'ın iç politikalarındaki istikrarsız sonucunda ikna olmuştu. İran'da 1950'lerin ortalarında oluşan enflasyonist ortam ve yaşam maliyetleri, gelir dağıtımındaki adaletsizlik ve yolsuzlukla ilgili ciddi bir artışa neden olmuştu. ABD sosyal, siyasi ve ekonomik bir reformun uygulanmasıyla petrol fiyatlarında enflasyonist artışın İran'a zarar vereceğini düşünmekteydi. Amerika bu türde bir krizin uygulamaya koyulacak bir toprak reformuyla engelleneceğini düşünmekteydi.[194]

ABD'li gözlemcilerin aksine yapılmak istenen toprak reformunun İran'daki iç meselelerle çok alakalı olmadığını ifade eden Cyrus Yeganeh reformun dış etkenini belirtmektedir. Yazara göre, İran'da petrol gelirlerindeki artış sonucunda İran'da tarımsal gelir oldukça azalmıştı. Özetle İran ekonomisinde tarımın payının azalması söz konusuydu. Dolayısıyla Amerikalılar İran'daki durumu değerlendirirken yanlış varsayımlara neden olmuştur. Buna örnekte İran ekonomisinin üçte birinin tarımdan oluşmasıydı. Daha önceki yıllara göre bu oranın düşmesi İran ekonomisinin ABD'liler tarafından yanlış yorumlandığını belirtmemiz lazım.[195]

4.4. Toprak Reformuna Karşı Oluşan Muhalefet ve Eleştiriler

İran'da toprak reformu programı birçok yerli ve yabancı eleştirmeni şüpheye düşürmüştü. Çoğu kritiğin dediği üzere Şah, İran'ın eski sistemi olan bu toprak sistemini kaldıramayacağına dair olan inançtı. Hükümet ve Şah, reform yasasının etkili bir şekilde yürürlüğe girmesine engel olarak büyük toprak sahiplerinle mücadele halindeydiler. İran'da hükümetin bunu destekleyecek ne doğru düzgün parası vardı ne de Şah gücün elinde kayacağıyla ilgili bir düşünce vardı. Öte yandan ulema bu reform girişiminin bir

[193] Abbas Milani, *The Shah*, St. Martin's Griffin New York 2012, s. 243.
[194] James Goode, "Reforming Iran During The Kennedy Years," s. 17.
[195] Cyrus Yeganeh, "The Agrarian Structure of Iran: From Land Reform to Revolution: The Case Of Iran in A Comparative Analysis" (1985), s. 74.

kanlı devrime neden olabileceği gibi Sovyetler bu durumdan fayda sağlayacağını iddia etmekteydi.[196]

Ancak Şah bu konuda oldukça kararlıydı. Şah'ın reformun yapılmasıyla ilgili görüşleri açıktı. Şah'a bu reformunda muhalif olanlar genelde büyük toprak sahipleri ve ulemaydı. Öte yandan Tudeh ve Ulusal Cephe'nin Musaddık'ın devrilmesinden sonra tarih sahnesinden silinmesiyle beraber Şah'a karşı ciddi bir muhalefet oluşamamaktaydı. Toprak reformuna muhalif olanlar genelde bunun anayasaya aykırı olduğunu veya ulemanın dediği gibi İslami yasalara aykırı olduğu iddiasıydı.[197]

Tudeh, İran'da bir sosyalist düşünceyle hareket etmekteydi. Dolayısıyla toprağın kullanımı konusunda, Mardum-ı İran adlı yayın organlarında İran'da toprak rejiminde değişimin ancak sosyalist bir çizgide yürütülmesi gerektiği savunulmuştur. Mardum-ı İran, gazetesinde, konuyla ilgili çeşitli makaleler yazılmıştır. Bunlardan biri oldukça kayda değer olmakla beraber konumuzla doğrudan ilgili olduğu için paylaşmaktayız. Gazete haberine göre, topraktaki çiftçinin fakirlik içinde baskı altında olduğu ve bu baskıdan ancak sosyalizmin kurtaracak olması görülmekteydi.[198]

Diğer yandan 1940'lı yıllarda Şah'a muhalefet hareketinde ön planda olan Tudeh'in toprak reformuyla ilgili görüşlerine gelince, partinin yayın organlarından olan Mardum-ı İran yoluyla arazi reformunu eleştirmeye başlamışlardı. 1962 yılında gerçekleşen reform girişiminin ilk örneği olan toprak reformu yasasını toprak sahiplerine uzun dönem için çiftçilerin borçlanacaklarını savunmaktaydılar. Tudeh, devletin bu toprak dağıtımı girişimine karşın, köylülerin ayaklanması gerektiğini vurgulamamakta, çiftçilerin toprak sahibi olması halinde tarım sendikaları kurup toprağın fiyatı konusunda pazarlık yapmaları tavsiyesinde bulunmaktaydı. Bunun dışında Tudeh, devletin zengin toprak sahiplerinin yönetici olduğu tarım kooperatifleri yerine çiftçilerin kendi sendikalarının kurmaları yönünde teşvik etmekteydi. Tudeh birçok açıdan toprak reformuna karşı olmadığı gibi İran'ın o dönemdeki istihbarat servisi SAVAK'ın Tudeh'i bozguncu olarak yaptığı propagandalar gibi değildi.[199]

---

[196] Kurush Shahbaz, "Iran's White Revolution", *World Affairs*, s. 18.
[197] Ali M. Ansari, "The Myth of the White Revolution: Mohammed Reza Shah, "Modernization" Consolidation of Power", *Middle Eastern Studies,* s. 7.
[198] Mardum-ı Iran, "Nazar-ı Ma Der Malikiyat" 21 Esfand 1331. (21 Mart 1953).
[199] Siavush Randjbar-Daemi, "The Tudeh Party of Iran and the Land Reform İnititiaves of The Pahlavi of State, 1958-1964", *Middle Eastern Studies*, s. 623-624.

İran'da yapılan referanduma Musaddık'ın oluşturduğu ulusal cephe boykot çağrısında bulunmuştu. Ulusal cephenin referandumla ilgili sloganında Şah'ın keyfi kararları için "Hayır" ve toprak reformu için "Evet" kinayesinde bulunarak bütün muhalefeti boykota davet etmekteydi. Ancak popüler boykota rağmen devlet referanduma popüler bir katılım gerçekleştirildiğini deklare etmişti. Bunun yanı sıra Şah, köylerde toprak sahiplerinin emrinde çalışan köylülerin desteğini alarak çiftçilerin toprak talebini ulema ve büyük arazi sahiplerine karşı bir silah olarak kullanmak amaçlandığı yorumunda bulunulmuştur. Devletin propagandasıyla bir çiftçi kongresi düzenlenmişti. Bu kongre çiftçilerin toprakla ilgili hükümetin çalışmaların yürürlüğe girdiğiyle ilgili inancı arttırmaktaydı.[200]

4.5. İran'da Toprak Reformuna Neden İhtiyaç Duyuldu?

1953 ile 1960 yılları arasında siyasi muhalif hareketlerinin bastırılması ve ekonomik durgunluk gibi nedenlerden dolayı, İran'da Şah yeni bir reform programı başlatmak istemişti. İran ekonomisinde yaşanan enflasyon ve bütçe açıklarındaki zorluklar sonucunda ülke ekonomisinde ciddi sorunlar yaratmaya başlamıştı. Bu nedenlerden dolayı, İran yönünü Batıya, ABD ve İMF'ye dönmüştü. Ancak bu kurum ve ülkeler İran'a uygulaması yönünde verebilecekleri bir ekonomik istikrar programları yoktu. Uluslararası kamuoyunda bu durumun yavaş yavaş değiştiğini görmekteyiz. İran'da 1960 yılında ekonomik istikrar programı uygulama alanı bulmuştu. Bu istikrar programı İran'da ekonomik durgunluğun önüne geçmek amacıyla borç alımını kısıtlayan gereksiz harcamaları önüne geçmek içindi.[201]

1958 yılından beri süren İran ekonomisindeki bütçe açığı, Şah'ın eski hükümetlerinin uyguladığı yanlış ekonomi politikaları sonucunda ülkenin ekonomisi mali stagnasyona sürüklenmişti. Ülkedeki siyasi ve sosyal huzursuzlukta bu ekonomik buhrana eklenince bu durum içinden çıkılmayan bir duruma dönüşmüştü. Bu sosyal ve ekonomik buhranın dışında İran'ın en büyük destekçilerinden olan ABD'den gelen sosyal ve ekonomik reformun uygulanması yönünde baskılar sonucunda Şah'ın toprak reformunu gündeme aldığını söylemek mümkün görülmektedir. Ayrıca İran'ın kapitalist ekonomiye entegrasyonu konusu ülke ekonomisinde gerçekleşecek dönüşüm için ana

[200] Kazem Alamdari, "The Sociaeconomic Effects of the land reform in Iran", Illınois State University, (1978), s. 86.
[201] Hosein Mahdavy, " The Coming Crisis in Iran", *Foreign Affairs*, October 1, 1965, s. 135-136.

unsurlardan biri sayılmaktaydı. Bunu detaylandırırsak eğer, tarımsal ekonomik yapının kapitalist ekonomiye bağlanması yoluyla bir ekonomik dönüşüm söz konusuydu. Dolayısıyla toprak reformunun yapılması Şah ve hükümeti tarafından zaruri olarak görülmekteydi. 1960-61 yılları arasında yaşanan siyasi krizlerle beraber Şah, artık halkın isteğini görmezden gelemeyeceğini anlamıştı. Diğer yandan İran en önemli müttefiklerinden olan ABD'nin tavsiyesini kabul etmek durumunda kalmıştı. Sonuç olarak Muhammed Rıza Pehlevi, Ali Amini'yi isteksizce başbakan olarak atamak zorunda kalmıştı. Amini'yi atadıktan sonra Şah, toprak reformunu uygulamak için hazırdı. Bu reformun Şah için kaybedecek bir şeyinin olmadığının göstermesi açısından önemliydi. Bu reformu uygulamasıyla beraber İran'daki büyük toprak sahiplerinin gücünü kırması mümkün gözükmekteydi.[202]

4.6. 1959-62 Arasındaki Dönemde Yapılmak İstenen Toprak Reformu

Musaddık devrildiği darbeden sonra toprak reformu konusu ciddi bir şekilde tartışılmamıştı. Çünkü İran Şahlık rejiminin en büyük destekçilerinden olan büyük toprak sahipleri Pehlevilerin muhaliflerini bertaraf etmek için Şah'a yardımda bulunmuşlardı. Ama 1959 yılından itibaren Şah'ın fikri değişmeye başlamıştı. Ancak bir gerçek vardı ki Şah'ı bu reformu yürürlüğe koymasındaki hangi motivasyona sahip olduğu konusu büyük bir tartışma konusu olmuştur. Bazılarına göre, tabandan gelebilecek bir devrim korkusu, Şah'ı bu reformu yürürlüğe koymasında itici etken olması mümkün görünmektedir. Çünkü 1960'lı yıllarda İran nüfusunun yüzde 75'i kırsal kesimde yaşamaktaydı. Dolayısıyla Şah'ın köylü sınıfından bir destek istemesi oldukça imkân dahilindeydi. Ayrıca Şah'a rakip olabilecek büyük toprak sahiplerinin kırsaldaki etkisi nedeniyle İran devleti ülkenin diğer kesimindeki çiftçileri kontrolü altına almakta zorlanmaktaydı. Dolayısıyla Şah kırsal kesimdeki üstünlüğünü ele geçirmek için böyle bir hamle yapmış olması mümkündür.[203]

Kasım 1959 tarihinde hükümet İran toplumunda oluşan baskıya karşın bir toprak reformu tasarısı hazırlamıştı. 1960 yılında gerçekleşen bir diğer kanun tasarısında toprak sahiplerinin ağırlıkta olduğu İran parlamentosundan geçmişti. Ancak bu reform tasarısıyla ilgili büyük toprak sahiplerinin lehinde birçok açık mevcuttu. 1960 yılındaki

[202] Khajasdeh Abdulrahim, "The İmpact of the Land Reform Politics Under Shah on the Development and Social Formation of Iran", s. 219-220.
[203] Sagha Kemal, "1962 Land Reform", Claremont Graduate Schools, Claremont 1983, s. 45.

kanun tasarısına göre, toprak sahipleri 400 hektar sulamaya elverişli 400 hektar kadarlık bir araziyi tutmasına izin verilmekte, öte yandan sulamaya elverişsiz yerler içinde 800 hektarlık bir araziyi tutma hakkına sahiptiler. Kanun tasarısında, toprak sahipleri arazisinin fazlasını devlete veya kendisi için çalışan çiftçiye satabileceği gibi, elinde tuttuğu sürece toprak vergisini ödemek zorunda kalmıştı. Kısacası, 1960 Toprak Dağıtım yasasının kanun yapıcıları, güç kullanmaktan kaçındıkları gibi büyük toprak sahiplerine göre bu yasayı düzenlemişlerdi.[204]

Eqbal'in hükümetine denk gelen ikinci ekonomik krizi sonucunda, hükümet popülist söylemlerle taraftar toplamaya çalışmış ancak başarılı olamamıştı. 1960'lı yılların başında hükümetin uyguladığı politikaları sonucunda ülkedeki döviz rezervlerinde ciddi bir düşüş yaşanmıştı. Dolayısıyla hükümetin programı başarılı olamamıştı. Daha sonraları hükümetin mali politikalarını değiştirmeme kararı almıştı. Eqbal hükümetinden sonra göreve gelen Şerif İmami hükümeti bu sorunları devralmıştı. Yeni başbakan, görev bilinciyle ve karakteristik bazı önlemler almaya çalışmasına rağmen İran çarşısının iflasın eşiğine gelmesi ve alınan önlemlerin finansal paniğe neden olması sonucunda durum daha da ciddi bir hal almıştı. 1961 yılında gerçekleşen sert siyasi önlemler sonucunda seçimlerin yenilenmesi yerine bu gibi sert önlemlerin alınması Şerif İmami hükümetini istifaya zorlamıştı. Öte yandan muhalefetin iyice radikalleşmesi sebebiyle hükümet istifa etmek zorunda kalmıştı.[205]

Toprak reformu 1959 yılında iki sosyal grup tarafından oldukça sert karşılanmıştı. Reform programına sert bir şekilde karşılayan ilk grup olan İran'ın her kurumuna kadar nüfuz etmiş büyük toprak sahipleri Şah'ın daha önce en büyük destekçilerindendi. Hatta bu reform tasarısına karşın İran tarım sendikasına reformla mücadele edebilmek için bu sendikaya katılmışlardı.[206] Diğer yandan İran'da düşünülen toprak reform tasarısına karşın ulemada harekete geçmişti. Dönemin en önemli taklit mercilerinden olan Ayetullah Burucerdi'de Şah'ı tehdit ederek, bu reform tasarısının yasalaşması halinde reformun karşısında bir fetva yayınlayacağını bildirmişti.[207]

İran halkı arasında Ali Amini hükümetinin İran'da toprak reformuyla ilgili yaptığı açıklamalardan ciddi bir desteği arkasına aldığına dair bir görüş hakimdi. Hükümetin

[204] Sagha Kemal, *a.g.t.,* s. 46.
[205] Andrews F. Westwood, "Reform Government in Iran, American Foreign Policy," Library of Congress s. 231.
[206] Abbas Milani*, The Shah*, St. Martin's Griffin, New York 2012 s. 244.
[207] Abbas Milani, *a.g.e.,* s. 244.

toprak reformuyla ilgili planı yolsuzluklarla mücadele ve son olarak adil seçimlerin yapılması gibi konulardan ibaretti. Bu gibi konular İran'ın eğitimli kesimin ilgisini çekse bile başkent dışında yer alan kırsal kesimin pek ilgisini çekmemiş gibiydi. Öte yandan Amini hükümetinin toprak meselesiyle ilgili çalışmaları İran'da çiftçinin ana gündem maddesiydi. Çünkü İran köylüsü ayrıcalıklı toprak sahiplerinin elinden alacakları bir parça toprağın peşindeydi. Sonraları Başbakan Amini ayrıca toprak sahiplerine önemli uyarılarda bulunmuştu. Amini, bu uyarılarında büyük toprak sahipleri İran'da kızıl bir devrimin olmasını istemiyorlarsa eğer bu toprak meselesinin halledilmesini gerektiğini söyleyerek büyük toprak sahiplerine bir gözdağı vermek istemekteydi.[208]

Arsanjani ayrıca sözlerinin devamında hükümetin reform paketini uygularken karşılaşacağı engellerden birisinin arazi sahiplerinden gelecek tepki olduğunu kaydetmişti. Reformun uygulanmasında karşılaşacak engellerin hükümet tarafından tolere edilmeyeceğini deklare etmişti. New York Times'ın konuyla ilgili haberinde Amini Hükümetinin Tarım Bakanı Arsanjani reform tasarısına gelecek tepkiler karşısında muhalefeti açık açık uyarmıştı. Sözlerinin devamında Arsanjani İran çiftçisinin orta çağ döneminden kalan köleden farksız olmadığını eklemişti.[209]

Amini'nin feodal göndermesi karşısında birçok büyük arazi sahibi bu durum karşısında Şah yönetimine karşı nefret duymaya başlamıştı. Ancak büyük arazi sahipleri de bir toprak reformunun yapılmasının kaçınılmaz olduğunun farkında olduklarını belirtmek gerekir. Öte yandan, Ali Amini hükümetinin Tarım Bakanı olan Arsanjani, toprak reformuyla ilgili kullandığı söylemlerde, reformun ilerici kısmına değinmekteydi. Ancak dönemin toprak sistemini gerici ve çağdışı olarak adlandırmakta ve son olarak reformun yürürlüğe girmesini kızıl tehlikeye karşı önemli bir adım olarak adlandırmaktaydı. Şunu belirtmek gerekir ki, İran'da büyük toprak sahiplerinin ciddi bir kısmı ulema sınıfından oluşan mollalardan oluşmaktaydı. Ayrıca İslami yasalarla şekillenen toprak sisteminin birçok ulemaya mensup kişi tarafından dokunulmaz olduğu düşünülmekteydi. Daha sonraları ulema toprak sahipleriyle beraber bu yasanın önündeki en büyük engellerden biri olduğu yönünde propaganda yapılmaya başlanmış ve saldırıların hedefinde yer almışlardı.[210]

[208] New York Times, 30 Mayıs 1960.
[209] New York Times, 29 Temmuz 1961.
[210] Ali M. Ansari, "The Myth of The White Revolution: Mohammad Reza Shah, Modernization and Consolidation of Power", *Middle Eastern Studies*, s. 8.

İran'da toprakların yüzde 10 kadarı tarım yapılabilecek alanlardan oluşmaktaydı. Bu tarımsal arazi oranı 50 bin köye yani nüfusun yüzde 75'e denk gelmekteydi. İran'daki arazi dağılımında yaşanan dengesizlikler söz konusuydu. Bunun önüne geçmek için 9 Ocak 1962 tarihinde İran tarım Bakanlığı tarafından Bakanlar Kurulunda Parlamentonun onayı olmadan bir reform tasarısı kabul edilmişti. Reformun ana amacına baktığımızda kırsaldaki arazi kullanım türünü değiştirmek olduğuydu. Bu amacı eğer daha da detaylandırırsak eğer büyük toprak sahiplerinin, kırsaldaki sosyal, siyasi ve ekonomik gücünü kırmak olduğunu ifade edebiliriz.[211]

İran'da toprak reformunun bir diğer tartışılan noktası, tarım kooperatifleriydi. Bir diğer kooperatiflerin kilit yönü tarımsal kalkınma fonlarıydı. Bu gibi kurumlar İran'da ticari tarımın geliştirilmesi amaçlanmaktaydı. Tarım Kalkınma Fonu 1968 yılında kırsal kesimdeki ölü ve çorak topraklara yatırımı teşvik etmek amacıyla teşkil edilmişti. Fonun asıl amacı İran'ın kırsal bölgedeki büyük projeleri finansör olmaktı. Aynı yıl Tarım kooperatifleri kanunu yürürlüğe girmişti. Kanunun ana objektifleri, çiftçinin gelir düzeyini arttırmak, büyük ölçekte makineli tarımın yapıldığı çiftliklerin kurulması, sahip olma düzenini engelleme şeklinde özetlenebilir. Tarım kooperatifleri birkaç köyün içinde bulunduğu tarım arazilerinin bir havuz metoduyla toplandığı bir sistem şeklinde kurulmuştu. Devlet bu kooperatifler için uygun araziler seçmiş ve seçilen bölgelerdeki ahaliden üye olmasını istemiştir. Kooperatif yasasına göre, pilot bölgeden seçilecek ahalinin çoğunluğunun onayıyla kooperatifin kurulmasına izin verilmekteydi. Kooperatif kurulduğu zaman devlet bir başkan adayı gösterirdi. Bu sayede hükümet seçilen bölge için cömert bir yatırım yapmaktaydı.[212]

4.7. Ak Devrim ve Toprak Reformu

26 Ocak 1963 yılında Şah Muhammed Rıza Pehlevi'nin ilan etmesiyle 20 yıl sürecek sosyal, siyasi ve ekonomik değişimi hedefleyen Ak Devrim[213] ilan edilmişti. Şah, bu reform hareketiyle ülkedeki feodal yapıyı değiştirmek, sosyal ve ekonomik adaletsizliğin önüne geçmeyi amaçlamıştı. Diğer yandan Şah, siyasi bir reform hareketi olarak seçim

[211] Jenap Parviz, "The Role of the Third Plan in Economic Development in Iran", Indiana University, (1977), s. 191.
[212] Mohammad Amad, *a.g.e*., s. 93-94.
[213] 1963 yılında başlayan Ak devrimle beraber İran'da kızıl tehlikeye karşı bir karşı hamle olarak görülmekteydi. Dolayısıyla Şah, İran'da İslami hareketleri bastırmak yerine kızıl tehlikeye karşı harekete geçmekteydi. Roksana Bahramitash, "Revolution, Islamization, and Women's Employment in Iran", *The Brown Journal of World Affairs* 9, no. 2 (2003). s. 231

sisteminde bir değişiklik oluşturma düşüncesindeydi. Kadınların siyasi hayata entegrasyonu için seçme ve seçilme kanunu düzenlemişti.[214]

New York Times İran'daki toprak reformunun aşamalarını aktarmıştır. Gazetenin haberine göre İran'da çiftçilerin eski feodal düzene benzeyen toprak sisteminde isyan etmemeleri oldukça şaşırtıcı karşılanmaktaydı. Reform girişimine Ak Devrim adını aldığını Şah'ın kararı doğrultusunda Ak Devrim başlamıştı. Muhammed Rıza Pehlevi'nin başlattığı reform girişimi olan Ak Devrim toplam altı aşamadan oluşmaktaydı. Bu bölümler sırasıyla; topraksız çiftçiye arazi dağıtımı, ormanların millileştirilmesi, seçim reformu, okuma yazma seferberliği ve son olarak fabrika işçilerine yapılacak olan ücrette eşitlik konusuydu. Şah'ın niyeti olan toprak dağıtımı meselesi İran'ın tüm topraksız çiftçilere 100 hektar ile 400 hektar arasında toprak verilmesi söz konusuydu. Eski toprak sahiplerine 10 yıllık ödeme yapılmak koşuluyla ödemeler daha önce kararlaştırılmış arazi vergisine göre eski toprak sahiplerine verilecekti. New York Times'in aktardığına göre toprak sahiplerinden 8.000 köy toplam 86 milyon dolar değerinde topraksız çiftçiye dağıtılmak üzere satın alınmıştı. Haberin devamında 8 bin köyün 6 bini arazisiz çiftçiye dağıtılmaya başlanmıştı. 230 bin çiftçiye dağıtılmak için toprak satın alındığını belirten gazete bu sayı toplam 1 milyon 200 bin kişiye tekabül etmekteydi. Ayrıca toprak sahiplerinin yerine alacak tarımsal kooperatif kurumlarının kurulması kararlaştırılmıştı. Bu kooperatiflerin kurulmasındaki en büyük motivasyonun toprak sahiplerinden sonra oluşacak güç boşluğunu devletin doldurmak istemeseydi. Bu kooperatiflerin kurulması sonucunda tecrübesiz çiftçinin eğitilmesi hedeflenmişti. Öte yandan büyük toprak sahipleri, bu reformu bir ihanet olarak adlandırmışlar ve Şah'ı bir hain olarak görmeye başlamışlardı. Büyük arazi sahipleri, Şah'a köylüyü kendi siyasi gündemiyle sömürmeye çalıştığı konusunda suçlamışlardı.[215]

Şah toprak reformu konusunu, çiftçi kongresinde aldığı destekle tamamlamayı düşünmekteydi. Öte yandan Ak Devrim için düzenlenen referandumda büyük bir merak konusu olmaktaydı. Referandumun düzenlenmesiyle birlikte Şah, arkasına ciddi bir destek almıştı. Bu destek kimi kritiklere göre 1906 yılında ilan edilen İran Meşrutiyeti'ni hatırlatmaktaydı.[216]

---

[214] Keith Watson, *The Shah's White Revolution – Education and Reform in Iran*", Taylor & Francis, (Mart 1976), s. 27.
[215] Jay Walts, "Iran's Shah Leads a White Revolution", New York Times, 27, 10, 1963.
[216] Kurush Shahbaz, "Iran's White Revolution", *World Affairs*, 1963, Vol. 126, No. 1 (Spring, 1963), s. 17-21, Sage Publications, s. 19-20.

Toprak reformunun ikinci faslı, 1965 yılında uygulamaya koyulmuştu. Mart 1965 tarihinde İran Parlamentosu ve Senatonun ortak komisyonunda görüşüldükten sonra derhal yürürlüğe girmişti. İlk merhaleden farklı olarak bu kısımda reform, daha küçük araziye sahip olan toprak sahiplerinin mülkleri dağıtılmaya başlanmıştı. Bu seferki reform girişiminde büyük arazi sahipleri arazi dağıtımının değişmesi yönünde revize edilmiş plana itiraz edemeyeceklerdi. Bu ikinci fasılda büyük arazi sahipleri topraklarını, aynı köyde yaşayan nakit kiracı olarak yaşayan çiftçilere üç yıl öncesine kadar hesaplanıp ele alınmış gelirin bedeli kadar kiralayabilecekti. Yapılacak kira kontratı 30 yıl dönem olarak sınırlandırılmış ve her beş yılda bir bu kira bedeli revize edilecekti. İkinci faslın en önemli diğer noktasıysa, toprak sahipleri ekilebilir arazilerini karşılıklı yapılacak bir kontrat koşuluyla kararlaştırılacak fiyat koşuluyla topraksız çiftçiye satılabilecekti. Son olarak en önemli noktaya değinecek olursak, sulamaya elverişli veya çorak araziler ekim sistemine göre lokal çiftliklere bölünecekti.[217]

Reformun ikinci aşamasında, birincisinde dokunulmayan köy arazilerinde reform programının içinde yer alması kararlaştırılmıştı. Bu sefer toprak sahiplerine 30 ile 150 hektar arasındaki makineli tarım yapılmayan arazileri korumalarına izin verilmekteydi. Reformun bu kısmında, büyük arazi sahipleri 3 yıl öncesinin ortalama net gelirinden kiralayabilmekteydi. İkincisi, toprak sahibi elindeki araziyi çiftçiyi ortak sözleşmeyle satmasına izin verilmekteydi. Üçüncüsü, toprağı çiftçiyle bölme yoluyla paylaşması. Dördüncüsü, çiftçiyle yapılan karşılıklı anlaşmayla beraber ortak bir tarım borsası kurarak. Son olaraksa toprak sahibi reformun birinci aşamasındaki şartların geçerli olmasıyla toprağını devlete tekrar satmak yoluyla mülk çiftçiye geçmiş olmaktaydı.[218]

Şah'ın bu reform girişimini başlatmasındaki ana motivasyonun iyi irdelenmesi gerekmektedir. Şah, Musaddık sonraki dönemde kendisini modern düşünceli bir monark olarak lanse etmek istemiştir. Kendisi için yaftalanan meşruiyet sorununu o dönem için nüfusun yoğunlukta olduğu köylülerin desteğini alarak çözmeyi isteme ihtimalini göz ardı etmemek gerekmektedir. Şah, bu reform girişimini başlatırken İran solunun ve Ulusal Cephenin önderliğiyle anılan ilericiliği kendisi için ve dolayısıyla da hanedanı için kullanmıştır.[219]

[217] Reza Moghaddam, "Land Reform and Rural Development in Iran" *Land Economics* s. 161.
[218] Nikki R. Keddie, "The Iranian Village Before and After Land Reform", *Journal of Contemporary History,* s. 86.
[219] Ali M. Ansari, "The Myth of the White Revolution: Mohammad Reza Shah, 'Modernization' and the Consolidation of Power," s. 2-3.

4.7.1. Reformun Sosyal Sonuçları

İran'da ticari tarımın geliştirilmesi amaçlanmaktaydı. Tarım Kalkınma Fonu 1968 yılında kırsal kesimdeki ölü ve çorak topraklara yatırımı teşvik etmek amacıyla teşkil edilmişti. Fonun asıl amacı İran'ın kırsal bölgedeki büyük projeleri finansör olmaktı. Aynı yıl Tarım kooperatifleri kanunu yürürlüğe girmişti. Kanunun ana objektifleri, çiftçinin gelir düzeyini arttırmak, büyük ölçekte makineli tarımın yapıldığı çiftliklerin kurulması, sahip olma düzenini engelleme şeklinde özetlenebilir. Tarım kooperatifleri birkaç köyün içinde bulunduğu tarım arazilerinin bir havuz metoduyla toplandığı bir sistem şeklinde kurulmuştu. Devlet bu kooperatifler için uygun araziler seçmiş ve seçilen bölgelerdeki ahaliden üye olmasını istemiştir. Kooperatif yasasına göre, pilot bölgeden seçilecek ahalinin çoğunluğunun onayıyla kooperatifin kurulmasına izin verilmekteydi. Kooperatif kurulduğu zaman devlet bir başkan aday gösterirdi. Bu sayede hükümet seçilen bölge için cömert bir yatırım yapmaktaydı.[220]

Tablo 7: İran'da toprak reformunun hektar başına Düşen Toprak Miktarı

Bölge	Çiftçiler	Aldıkları Arazi	Ortalama Sahip Oldukları
Merkez	146,714	985, 604	6.7
İsfahan	69, 680	176, 042	2.5
Fars	141,931	586, 765	4.1
Luristan	62,633	331,330	5.3
Baktharan	78,073	629,292	8.1
Hemedan	86, 971	773, 334	8.9
Toplam	**586,002**	**3, 482,367**	**5.9**

Bazı görüşlere göre İran'da kırsal alanın kapitalizmle entegrasyonunu reform öncesine gittiğini Muhammed Majd belirtmektedir. Toprak Reformunun İran'da kapitalizmi ekonomiyi geliştirmediğini ifade eden Muhammed Majd, tam aksine reformun kırsal kesimdeki özel mülkiyet anlayışını zedelediği vurgusunda bulunmaktadır. Majd iddiasının devamında toprak reformu sonrası dönemde İran devleti ekonomiye daha fazla müdahil olmaya başladığını vurgulamaktaydı. Buna örnek

[220] Mohammad Amad, *Agriculture, Poverty and Reform in Iran*, Library Editions: Iran 270 Madison Avenue, New York 2011, s. 95.

olaraksa, 1973 yılında ekili arazilerin yzüde 3.5'i devletin kontrolünde olmasını göstermekteydi. Bu arazinin 1978 yılında yüzde 15 gibi bir oranı çıktığını yorumunda bulunan Majd reformun kapitalist ekonomiye kırsal kesimde canlandırmadığını iddiasında bulunmaktadır.[221]

Reformun birinci aşamasında toplam 617.039 çiftçi toprak sahibi olmuştu. İkinci aşamanın sonucundaysa bu orana 61.512 çiftçi daha eklenmişti. İkinci aşamanın sonucunda 1.272.552 çiftçi toprakta eski kiracı durumundaydı. Bunun yanı sıra 795.792 eski metotlarla tarım yapan toprak sahipleri mevcuttu. Bu üç grubunda tarımsal üretim yapabilmesi için krediye ihtiyaçları vardı. Özetle tarım için gereken kapitalin az olması ve yukarıda bahsettiğimiz bütün çiftçi grupları için sağlanması mümkün değildi. Devlet bankaları tarafından oranları 12.345 riyal (165 dolar) civarındaydı.[222]

İran çiftçisinin toprak alabilmesi için gerekli Tarım kooperatiflerine katılması gerekmekteydi. Kooperatiflerin kurulmasında bir örnekte, Nasrin'de tarım kooperatifleriydi. Nasrin'deki toprak reformu yöneticileri çiftçilere başlangıç olarak 10 hisse alması mecburi kılmıştı. Bu hissenin yanı sıra 4 hisseye köyün yıllık kapitalinde toplanmaktaydı. Pay sahipleri yürütme komitesine hazinedar ve komitenin başkanının olduğu 5 kişi her üç yılda bir seçilmekteydi. Yürütme komitesi, kooperatif üyelerine tarım bankasından kredi temin etmekteydi. Fakat kooperatifler hedeflerini gerçekleştirmede başarılı olduklarını söyleyemeyiz. 10 yıldan az bir sürecinde devlet kooperatifleri kurmuştu. 1973 yılına gelindiğinde Nasrin'de ne bir arazilerin sulanması için bir kooperatif ne de kurumsal bir yapı ayakta kalmıştı.[223]

Özetle, İran'da toprak reformunun kısa dönem ve uzun dönem sonuçları olmuştu. Kısa dönem sonuçlarında, İran'da çiftçiler belli ölçüde toprak sahibi olmuşlardı. Ancak makineli tarımın Devlet tarafından dayatılması ve çiftçinin topraklarını bölmek zorunda kalmasıyla köyden kente doğru bir göçü başlatmıştı. Bu göçün yanında 1970'lerde petrol fiyatların yükselmesiyle beraber İran'da kırsal bölgelerden kentlere büyük bir göçü başlatmıştı.[224]

---

[221] Mohammad G. Majd, "Land Reform Policies in Iran", *American Journal of Agricultural Economics*, c. 69, (1987), s. 846.
[222] Reza Moghaddam, *Land Reform and Rural Development in Iran*, University of Wisconsin Press, s. 165.
[223] Daniel Craig, "The İmpact of Land Reform On a Iranian Village", *Middle East Journal* (1987), s. 147.
[224] Mohammad Taki Imami Hoyi ve Narges Zeyayi "Eslahate Arzi ve Tasirate Eghtesadi An Bar Jameeye Keshavarziye An Iran" *Mishkaviye*, s. 4,(1387), s.12.

4.7.1. Reformun Siyasi Sonuçları

1970'li yılların başından itibaren Ak Devrim'in uzun dönem sonuçları kesinleşmişti. Reformun başında her çiftçiye 15 hektar düşecek şekilde hazırlanan plan 1970 yılında tam istenilen sonuca ulaşamamış gibi durmaktaydı. Örneğin New York Times'ın 1970 yılında ki İran köylülerinle yapılan söyleşi oldukça kayda değer gözükmekteydi. Köylüler, Ak Devrim'in başında kendi arazilerinin efendisi olduk derken, 1970 yılında yapılan söyleşide tam tersi bir söylem kullandıklarını söylememiz lazımdır. Ayrıca, İran'da Ak Devrim'in sonuçlarından biri organize olamayan köy konsülleri gibi durmaktaydı. Köylüler kendilerini geçindirmek için petrol rafinerilerinde çalışmaya başlamıştılar. Sonuç olarak Ak Devrim'in İran'da tam istenileni veremediği aşikardır.[225]

Ak Devrim'in uzun dönem sonuçları sosyolojik açıdan oldukça kayda değer olmuştur. İlk olarak İran kırsal kesiminden şehirlere bir göçü başlattığı konusu, birçok şekilde günümüze kadar tartışılmıştır. Biz bu tartışmalardan en önemlilerini paylaşmaktayız. İran'da toprak reformu sonucunda, birçok çiftçi istediği nitelikte toprak elde edememişti. Dolayısıyla bu durum köyden kente göçü tetiklemiş görünmekle beraber bunu iyi irdelemek gerekmektedir. Ayrıca, reformla beraber topraklar bölünmüş ve birçok topraksız çiftçi sınıfının oluşmasına neden olmuştur. Bunun sonucunda İran'ın gelişen şehirlerinde iş imkanları nedeniyle göçü tetiklemesi oldukça normal karşılanmalıdır. Öte yandan Petrol gelirlerinde ani artış bu köy ve kent arasındaki uçurumu daha açmıştı. Bundan dolayı, insanlar şehirlere akın akın gelmeye başlamıştı.[226]

[225] New York Times, "Reforms in Iran Bring New Hope: White Revolution Leads to Wide İndustrialization," 17 Temmuz 1970.
[226] Amir M. Haji-Yousefi, *The Political Economy of Development in a Rentier State: Iran 1962-78*, Carleton University, 1995, s. 206-7.

SONUÇ

19. Yüzyılda Sanayileşmemiş ülkelerde görülen feodal dönemden kalan toprak sistemi sonucunda birçok devlet, toprak reformu konusunu gündeme almıştır. Ülkelerin yapmak istediği toprak reformu girişimleri zaman zaman kesintiye uğramasına rağmen, bu çabalar modern devlet inşası sürecinde oluşturulmak istenen ulus devletinin bir parçası haline gelmiştir. Değişim, ulus devleti bir diğer deyişle vatandaş kavramının merkeze alındığı modern devleti, nüfus çoğunluğunu oluşturan kırsal kesimden alınan destekle gerçekleştirilmek istemiştir. Türkiye ve İran özelinde başlayan modern ulus devleti inşası sürecinde her iki ülke de inkılap hareketlerini tabana yaymak istediği halde kırsal kesimdeki kökleşmiş kurumların varlığını ortadan kaldırmadığı gibi bu aşamada her iki ülkedeki farklılıklar devreye girmiştir. Türkiye'ye baktığımızda, inkılap hareketlerinin köklü bir geçmişi ve cumhuriyetin ilanı sonucunda halkçılık şiarının benimsenmesi sonucunda, halkçılığın temelinde köylü yer almıştır. Köycülük düşüncesi Türkiye'de 1930'larda önemli bir mesafe kat etmiş ve kamuoyunda kendisine bir yer bulmuştur. Öte yandan İran'da bu durum oldukça farklılık arz etmekteydi. İran'da Rıza Şah, iktidarı darbe yoluyla aldığı gibi, kafasındaki cumhuriyet fikrini ulemanın muhalefeti nedeniyle gerçekleştirememiştir. Ancak her iki toplumun nüfusunun çoğunluğunu kırsalda yaşayan vatandaşlarının oluşturduğu, köylünün refahı ve geleceği düşünülmeden modern bir ulus inşasına da girişilemeyeceği görülmüştür. Dolayısıyla Türkiye'de II. Dünya Savaşı ve Atatürk'ün ölümünün sonrasında, oluşan atmosferde toprak reformu konusu dile getirildiği halde 1945 yılına kadar bu konu meclise gelememiştir. Diğer yandan İran'da Rıza Şah'ın böyle bir niyeti olmadığı gibi, oğlu Muhammet Rıza Şah'ın iktidarının başlarında da bu konu gündeme gelmemiştir. Ancak Musaddık'ın başbakanlığı yıllarında gerçekleştirilmek istenen toprak reformuyla Şah'ın görüşleri değişmeye başlamış ve 1959 yılından itibaren oluşan ekonomik ve siyasi atmosfer sebebiyle de, Şah toprak reformu konusunu gündeme almıştır.

1963 yılında başlayan, kansız devrim olarak da bilinen Ak Devrimle beraber Şah kırsal kesimin desteğini almak istemiş ve saltanatının en büyük destekçisi olan toprak sahiplerinin gücünü kırmak istemiştir. Özetle İran'daki bu süreç kırsal kesimdeki kökleşmiş kurumların reaksiyon göstermesiyle sonuçlanmış ve Ak Devrim, İran'da beklenen sonuçları vermemiştir. Ak Devrim'in uzun dönem sonuçları kırsal kesimden büyük şehirlere kitlesel göç dalgasına neden olmuş, 1979'da İran'da İslam Devrimi gerçekleşmiştir. Her ne kadar İslam Devriminin sebepleri Toprak Reformu

uygulamalarına indirgenmek istense de Ak Devrim tek başına bir etken değildir. İslam Devrimi'nin bir kent devrimi olması nedeniyle bazı açılardan Ak Devrim'in sonuçlarının İran'da İslam Devrimi'ni tetiklediği düşünülebilir. Özellikle Şah'ın başlattığı reform hareketiyle toplumsal yapıda büyük bir değişiklik yapmak istemiştir. Ancak Ak Devrim birçok açıdan İran'da toplumsal ve siyasi sıkıntıların oluşmasını tetiklemiştir. Özellikle kırsal kesimden kentlere başlayan kitlesel göç hareketiyle beraber İran kent yapısı değişmiş ve Şah'ın politikalarına yabancı bir güruh oluşmaya başlamıştı. Özetle, bu süreç İran'da Pehlevi rejiminin çöküşünü başlatmış ve İslam Cumhuriyeti'nin kuruluşunu hızlandırmıştır.

Karşılaştırmalı analiz yöntemiyle yapılan bu çalışmada, Türkiye ve İran'ın modern ulus devleti aşamasında gerçekleştirmek istediği toprak reformları ele alınmıştır. Türkiye'de Toprak Reformu konusu 1922 yılından itibaren Mustafa Kemal Atatürk'ün en önem verdiği konulardan biri olmuştur. Çünkü Mustafa Kemal Atatürk, cumhuriyet'in ilanından itibaren merkeze köylüyü almış ve "köylü milletin efendisi" şiarıyla hareket etmiştir. Modern ulus devleti inşasında önemli bir etken olan köy düşüncesinin varlığı her iki ülke tarafından reddedilmemesine karşın, Türkiye ve İran'da yapılmak istenen toprak reformlarının motivasyonunun oldukça farklı olduğu gözlemlenmiştir. Türkiye, toprak reformu meselesini Halkçılığın bir uzantısı olarak görürken, İran ise Pehlevi Rejimi reformunu ABD'nin baskısı ve Soğuk Savaş döneminin en önemli düşüncelerinden olan Modernizm Kuramından esinlenerek ele almıştır. İran'da ise köycülük düşüncesine Türkiye'de kadar önem verilmediği görülmüştür. Bunun sonucu olarak, İran kırsal kesiminden kente olan göçün oluşmasına yol açması açısından da önem arz etmektedir.

Reform çabasının bir diğer önemli noktasıysa reform girişimine karşı oluşan muhalif tepkiydi. Her iki ülkede de reformun karşısında yer alan mahalli güçler reforma ciddi reaksiyon göstermiştir. İran'da, 1963 yılında başlayan Ak Devrim uygulamaları başta ulema ve toprak sahiplerininin tepkisini çekmiştir. Örneğin İran ulemasından Ayetullah Humeyni, konuyla ilgili Şah'a mektup yazmış, Şah'ı eleştirmiş ve yapılanların bir an önce geri alınması gerektiğini vifade etmiştir. Öte yandan Şah'ın en büyük destekçilerinden olan büyük toprak sahipleri de aynı şekilde Şah'a karşı harekete geçmeye çalışmışlardı. Türkiye'de ise toprak meselesi 1930'lardan itibaren tartışılmaya başlanmıştı. Ancak bu konunun önemi devlet ve kamuoyu nezdinde bilinmesine rağmen 1929'da yaşanan Büyük Buhran ve mecliste yer alan büyük toprak sahiplerinin baskısı sonucunda reform konusu gündemden düşmüştür. Toprak Reformu Atatürk'ün ölümü ve

ardından II. Dünya Savaşı'nın başlangıcıyla beraber unutulmaya başlamıştır. Ancak 1945 yılında ÇTK olarak gelen kanun topraksız çiftçiyi topraklandırma amacı taşımıştır. Fakat TBMM'de konu ciddi bir muhalefetle karşılaşmış ve kanuna muhalifler ÇTK'nın 1924 Anayasa'sına aykırı olduğunu iddia etmişlerdir.

Sonuç olarak her iki ülkede yapılmak istenen toprak reformu aslında Türkiye ve İran için ulus devlet inşasında önemli bir noktayı teşkil etmiştir. Dolayısıyla, çalışmada incelenen toprak reformu konusunun modern ulus devleti kavramının imparatorluktan modern merkezi devlete geçişte önemli bir mihenk taşı olduğunu söylemek mümkündür.

KAYNAKÇA

ARŞİV KAYNAKLARI

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi

RESMİ YAYINLAR

T.C. Resmî Gazete, 11 Haziran 1929 Sayı: 1213.

TBMM Tutanak Dergisi, 21. VI. 1934.

TBMM Zabıt Ceridesi, 4. Dönem, 4. Yasama Yılı, 20. Cilt, 65. Birleşim

TBMM Zabıt Ceridesi, 4. Dönem, 4. Yasama Yılı, 20. Cilt, 68. Birleşim

TBMM Zabıt Ceridesi, 5. Dönem, 3. Yasama Yılı, 16. Cilt, 31. Birleşim

TBMM Zabıt Ceridesi, 5. Dönem, 3. Yasama Yılı, 16. Cilt, 32. Birleşim

TBMM Zabıt Ceridesi, 5. Dönem, 3. Yasama Yılı, 16. Cilt, 33. Birleşim

TBMM Zabıt Ceridesi, 7. Dönem, 3. Yasama Yılı, 17. Cilt, 54. Birleşim

TBMM Zabıt Ceridesi, 7. Dönem, 3. Yasama Yılı, 17. Cilt, 55. Birleşim

TBMM Zabıt Ceridesi, 7. Dönem, 3 Yasama Yılı, 17. Cilt, 56. Birleşim

TBMM Zabıt Ceridesi, 7. Dönem, 3. Yama Yılı, 17. Cilt, 57. Birleşim

TBMM Zabıt Ceridesi, 7. Dönem, 3. Yasama Yılı, 18. Cilt, 67. Birleşim

TBMM Zabıt Ceridesi, 7. Dönem, 3. Yasama Yılı, 18. Cilt 68. Birleşim

TBMM Zabıt Ceridesi, 7. Dönem, 3. Yasama Yılı, 18. Cilt, 69. Birleşim

GAZETELER ve DERGİLER

Cumhuriyet

Mardum-ı İran

New York Times

Akşam

Ulus

Vakit

KİTAPLAR

Abrahamian, Ervand, *Iran Between Two Revolutions,* Prınceton University Press, Prınceton, New Jersey 1982.

_____, *Modern İran Tarihi*, çev. Dilek Şendil, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2019.

Amad, Mohammad, *Agriculture, Poverty and Reform in Iran*, Routledge Library Editions: Iran 270 Madison Avenue, New York 2011.

Axworthy, Michael, *Devrimci İran: İran İslam Cumhuriyeti Tarihi*, çev. Ali Karatay, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2020 İstanbul.

Avcıoğlu, Doğan, *Türkiye'nin Düzeni: Dün-Bugün-Yarın, Birinci Kitap*, Tekin Yayınevi, İstanbul 1990.

Aydemir, Şevket Süreyya, *İkinci Adam II. Cilt 1938-1950*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2009.

Barkan, Ömer Lütfi, *Türkiye'de Toprak Meselesi Toplu Eserler*, Gözlem Yayınları, 1980.

Berkes, Niyazi, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2022.

Boratav, Korkut, *Tarımsal Yapılar ve Kapitalizm*, İmge Kitabevi, Ankara Şubat 2004.

_____, *Türkiye İktisat Tarihi: 1908-2015*, İmge Kitabevi, Ankara 2022.

Birinci Köy ve Ziraat Kalkınma Kongresi Komisyonlar Mazbatası, Ankara T.B.M.M Matbaası 1938.

Birinci Köy ve Ziraat Kalkınma Kongresi Komisyonlar Mazbatası, T.B.M.M Matbaası, Ankara 1938.

Enayat Hadi*, Law, State, and Society in Modern Iran: Constitutionalism, Autocracy, and Legal Refoms 1906-1941,* Palgrave Macmillan, 2013.

George, Henry, *Our Land and Land Policy*, Albert R. Mann Library, New York 1911.

Gilman, Nils, *Mandarins of Future: Modernization Theory in Cold War America*, The Johns Hopkins University Press, Maryland 2003.

İnce, Erdal, *Türk Siyasi Yaşamında Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu*, Libra Kitapçılık ve Yayıncılık, İstanbul 2009.

İsmet İnönü'nün TBMM' Deki Konuşmaları İkinci Cilt (1939 – 1960), TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, No: 5, Ankara 1993.

Keyder, Çağlar, *Türkiye'de Devlet ve Toplumsal Sınıflar*, İletişim Yayınları, İstanbul 2019.

Kili, Suna, *Atatürk Devrimi: Bir Çağdaşlaşma Modeli,* Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2000.

Koçak, Cemil, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi 1938-1945*, İletişim Yayınları 2007 İstanbul

Köymen, Namık Kemal, *Halkçılık ve Köycülük*, Tarık Edip Seriler Kütüphanesi, Ankara, 1934.

Lambton, Ann K. S, *Malek va Zarai dar Iran,* çev. Manuchehr Amiri, B.T.N.K., Tehran 1960.

Lewis Bernard, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, çev. Boğaç Babür Tuna, Arkadaş Yayınevi, Ankara 2017,

Mardin, Şerif, *Türk Modernleşmesi,* İletişim Yayınları, İstanbul 2020.

Milani, Abbas, *The Shah*, St. Martin's Griffin, New York 2012.

Mülayim, Ziya Gökalp, Toprak Reformu ve Kooperatifleşme, Tekin Yayınevi İstanbul 1976.

Pehlevi, Muhammed Rıza, *Ak Devrim*, çev. Muhammd Matin, Apa Ofset Basımevi, İstanbul 1968.

Rostov, W.W. Gelişme Nazariyesi: Gayrı- Komünist Manifesto, Nebioğlu Yayınevi, İstanbul 1991.

Rousseau, J.-J, *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı*, çev. Rasih Nuri İleri, Say Yayınları, İstanbul 2015.

Tekeli, İlhan ve İlkin, Selim, Devletçilik Dönemi Tarım Politikaları: (Modernleşme Çabaları)", Türkiye'de Tarımsal Yapıların Gelişimi 1923-1987, der. Şevket Pamuk ve Zafer Toprak, (28-29 Nisan 1987), Şevket Pamuk ve Zafer Toprak, Ankara 1988, s. 37-38.

Yıldırmaz, Sinan, *Türkiye'de Köylülüğün Sosyal Tarihi (1945-1960)*, İletişim Yayınları, İstanbul 2021.

1935 CHP Programı Ankara Ulus Basımevi Mayıs 1935 Ankara.

MAKALELER

Akdağ, Mustafa, "*Osmanlı Müesseseleri Hakkında Notlar*", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi- DTCF Dergisi*, C.131/1, Mart 1955, s. 37.

Ansari, Ali M, "*The Myth of the White Revolution: Mohammad Reza Shah, 'Modernization' and the Consolidation of Power," Middle Eastern Studies,* Vol. 37, No. 3 (Jul., 2001),s. 1-24 s. 2-3. http://www.jstor.org/stable/4284172.

Aydemir, Cahit ve Yılmaz Genç, Sema, "*Orta Çağ'ın Sosyal Ekonomik Düzeni: Feodalizm*", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi* 10(36), 226-241.

Balcı, Meral ve Karadeniz, Yeşim, "*1945 Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu Tartışmalarının Siyasetteki Muhalif Oluşuma Etkisi ve Demokrat Partinin Kuruluşu*", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* 57. Sayı, 2018, s. 272- 273.

Bahramitash, Roksana. "Revolution, Islamization, and Women's Employment in Iran." The Brown Journal of World Affairs 9, no. 2 (2003): 229–241http://www.jstor.org/stable/24590480.

Yeşil Bursa, Behçet Kemal, "*Agrarian Reform in Middle East (1945-1960)*", *Gazi Akademik Bakış Dergisi* Cilt 13, Sayı 25, 2019, s. 341-342.

Cin, Halil, "*Osmanlı Toprak Hukukunda, Miri Arazinin Hukuk Rejimi ve Bu Arazinin TMK Karşısındaki Durumu", Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 1965-1966, Cilt 22-23, Sayı 1-4, s. 745-798.

Collier, David R, "To Prevent a Revolution: John F. Kennedy and the Promotion of Democracy in Iran", Diplomacy & Statecraft Journal, 24:3, 2013, s. 464.

Craig, Daniel, "*The Impact of Land Reform on an Iranian Village*." *Middle East Journal* 32, no. 2 (1978): 141–54. http://www.jstor.org/stable/4325736.

Doğru, Deniz, *"1923-1950 Yılları Arasında Toprak Reformu Girişimleri ve Çiftçiyi Topraklandırma Kanununa Yapılan Muhalefet", Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi* Sayı: 10/2 2021 s. 824-39 s. 824.

Ertan, Mehmet, "*Toprak Mahsulleri Vergisinin Esasları ve Sonuçları: Toprak Mahsulleri II. Aşar Mıydı"*, *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 14, Yıl 14, Sayı 2, 2018 s.241.

Harris, Kevan ve Zep Kalb, "Pen to the Tiller: Land Reform and Social Mobility Across the 1979 Revolution," Journal Of Agrarian Change, s. 471.

Hüsrev İsmail, "*Türk Köylüsü Bir Toprak Reformu Bekliyor*", *Kadro* 1933, Sayı: 21, s.21-22.

_____, "*Türk Köylüsünü Topraklandırmalı Fakat Nasıl*?" *Kadro* 1933, Sayı:33, s. 33.

İnalcık, Halil, *"Capital Formation in the Ottoman Empire*", : *The Journal of Economic History* , Mar., 1969, Vol. 29, No. 1, The Tasks of Economic History (Mar., 1969), pp. 97-140 s. 97.

_____, " Köy, Köylülük ve İmparatorluk" V. Miiletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi, M.0. Türkiyat Araştırma ve Uygulama Merkezi, İstanbul, Ağustos 1989. Tebliğler. Ankara: Türk Tarih Kurumu 1990, 1-11, s. 4-5.

İnce, Erdal, "*Köylüyü Topraklandırma Kanunu'nun Türk Siyasal Yapısının Oluşumu Üzerindeki Etkileri," ÇTTAD*, V/13, (2006/Güz), s. 59–78.

Goode, James, *"Reforming Iran during the Kennedy Years*." *Diplomatic History* 15, no. 1 (1991): 13–29. http://www.jstor.org/stable/24912105.

Keddie, Nikki R, *"The Iranian Village Before and After Land Reform*", Journal of Contemporary History 3, 1968, Vol. 3, No. 3, s. 81. http://www.jstor.org/stable/259699.

Kızılkaya, Rıdvan, "*Köycülüğün İdeoloğu Nusret Kemal Köymen'in Köycülüğe Üzerine"*, *Uluslararası Türk Dünyası Bilimsel Araştırmalar Dergisi*, 2020; 1 (2): 161-176, s. 164.

Köymen, Nusret Kemal, "Meksika'da Köycülük", *Ülkü* 1934, Sayı: 17, s. 387.

Majd, Mohammad Gholi, *"Small Landowners and Land Distribution in Iran 1962-71*", *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 32, No. 1, (2000), s. 125. http://www.jstor.org/stable/259538.

_____, *"Land Reform Policies in Iran"*, American Journal of Agricultural Economics, no: 4, (1987), s. 846. https://doi.org/10.2307/1242196.

Mahdavy, Hosein, " The *Comings Crisis in Iran", Foreign Affairs,* October 1, 1965, s. 135-136.

Moene, Karl Ove, "*Poverty and Landownership*", *The American Economic Review*, Mar., 1992, Vol. 82, No. 1 (Mar., 1992), s. 52.

Moghaddam, Reza, "Land Reform and Rural Development in Iran." *Land Economics* 48, no. 2 (1972): 160–68, s. 161. https://doi.org/10.2307/3145475. s. 161.

Randjbar-Daemi, Siavush, "*The Tudeh Party of Iran and the Land Reform İnititiaves of The Pahlavi of State, 1958-1964", Middle Eastern Studies*, s. 623-624.

Shahbaz, Kurush, *"Iran's White Revolution", World Affairs,* 1963, Vol. 126, No. 1 (Spring, 1963), s. 17-18. http://www.jstor.org/stable/20670270.

Taki Imami Hoyi, Mohammad ve Narges Zeyayi, *"Eslahate Arzi ve Tasirate Eghtesadi An Bar Jameeye Keshavarziye An Iran"* Mishkaviye, s. 4,(1387) s.12.

Toprak, Zafer, *"Osmanlı Narodnikleri: Halka Doğru Gidenler" Toplum ve Bilim*, sayı 24, 1984, s. 69-81.

Cyrus Yeganeh, "The Agrarian Structure of Iran: From Land Reform to Revolution", State, Culture, and Society 1, no. 3 (1985): 67–84. http://www.jstor.org/stable/20006817.

Watson, Keith, "*The Shah's White Revolution – Education and Reform in Iran*", Comparative Education 12, no. 1 (1976): 23–36. s. 27. http://www.jstor.org/stable/3098430. s. 27.

TEZLER

Alamdari, Kazem, *The Sociaeconomic Effects of the land reform in Iran*, Illınois State University, 1978.

Haji-Yousefi, Amir M, *The Political Economy of Development in a Rentier State: Iran 1962-78*, Carleton University, 1995.

Kaya, Safiye Yelda, Land Use, Peasants And Repuclic: Debates On Land Reform in Turkey, 1923-1945 Doktora Tezi, Ortadoğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eylül 2014.

Sagha, Kamal, "1962 Land Reform", Claremont Graduate Schools, Claremont 1983.

Parviz, Jenap, “The Role of the Third Plan in Economic Development in Iran”, Indiana University, (1977), s. 191

Rudulph, Charles Clinton, “The Land reform Program in Iran And Its Political Implıcations” The American University Washington DC.

RAPORLAR

Birinci Köy ve Ziraat Kalkınma Kongresi, 1938, Köy kalkınması Hakkında Rapor Ankara: Ziraat Vekaleti, 1938.

René Theberge, “Iran: Ten Years After The "White Revolution”, MERIP Reports, 1973, No. 18, s. 5.

Gregory Brew, “Economic Expertise and Rural İmprovement in Iran 1948-63”, Georgetown University, Rockefeller Archieve Center Research Reports s. 2-3.

İNTERNET KAYNAKLARI

https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/halkcilik-ilkesi/ Erişim Tarihi: 12.03.2024.

https://www.britannica.com/topic/White-Revolution Erişim Tarihi: 18. 03. 2023.

https://sozluk.gov.tr/ Erişim Tarihi: 12.03.2024.

https://islamansiklopedisi.org.tr/rakabe Erişim Tarihi: 27.04.2023.

https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/dortlu-takrir/?pdf=6106 Erişim Tarihi: 23.02.2024.